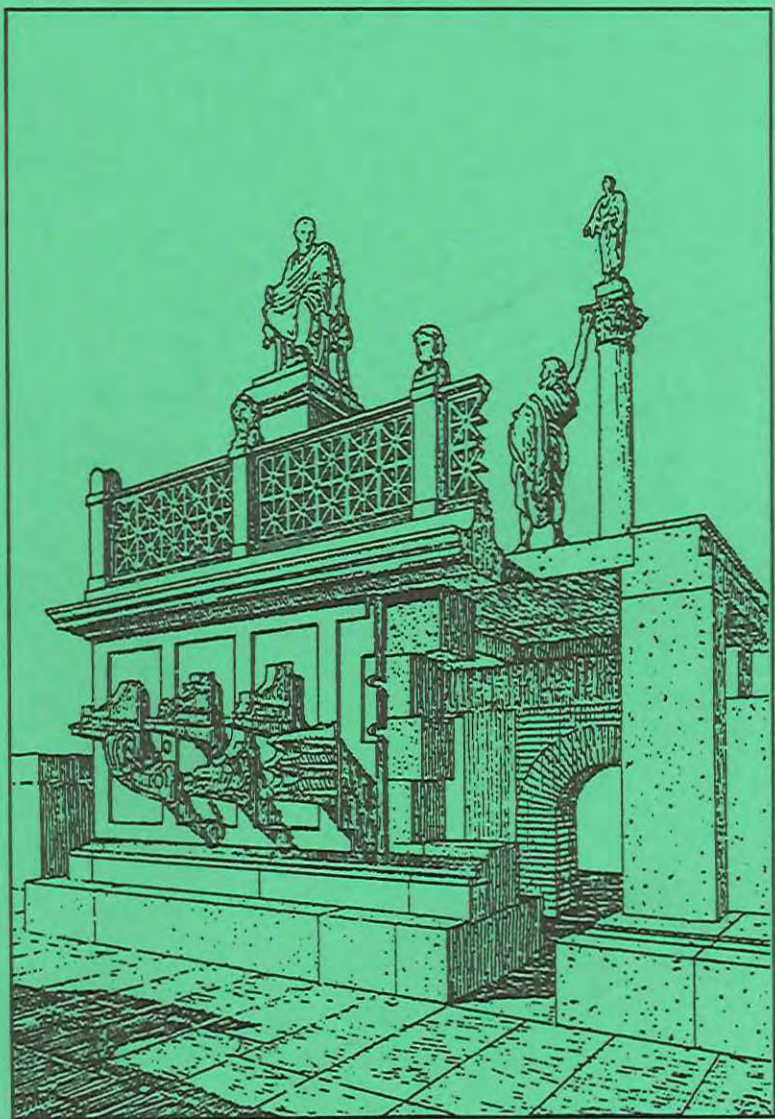

KLASSISK FORUM

2006 : 1

REGLER for manuskriptskrivning til Klassisk Forum

Manuskriptet bør fortrinnsvis leveres i digital form.

- 1) Helst som vedlegg til epost; - adresse: gunn.haaland@ub.uio.no
Vedlegget kan være i format Word for Windows eller Word for Mac. Har du bare en Word Perfect-versjon, kan det også gå.
- 2) Sendes redaksjonen på diskett, i de samme formater som nevnt ovenfor
- 3) Manus kan også leveres i papirversjon. Da må reglene nedenfor overholdes nøye

Regler for hvordan manus som ikke leveres digitalt bør se ut:

VIKTIG: Ingen flekker, håndskrevne rettelser, deling av ord på slutten av linjer eller understrekninger av ord! Bruk heller **fetere skrift** eller **kursivert skrift** for utheving av tekst. Har man ikke mulighet til dette, kan man:

a) Skrive inn hele teksten uten understrekninger.

Ta en ekstra kopi av manuskriptet og markér uthevelsene der med understrekninger.

Da scanner vi inn den første kopien, og bruker den andre som mal for uthevelser av tekst.

b) Sette et markeringstegn (f.eks. tegnet understrek «_» foran det første tegnet som skal understrekes, og sett samme markeringstegn etter det siste tegnet som skal utheves.

Eksempel:

«... man ikke _tilfeldigvis_ har samme ordbehandler.»

Helst vil vi ha manus uten rettelser. Men har du et skrivemaskinskrevet manus og ingen rettetast, så sett en tynn strek over ordet/ordene som skal rettes. Skriv korrekturen ute i margin (godt unna tekstbildet!)

Vi håper disse reglene vil gjøre manuskript-skrivingen enklere for dere, og også enklere for oss ved innlesing til databehandling.

Følgende utstyr/programvarer blir nå brukt ved produksjon av Klassisk Forum:

Maskin PC Dell Dimension

Programvare For gjenkjenning av innscannet tekstbilde: *Omnipage*
For layout- arbeid: *PageMaker*

KLASSISK FORUM
2006:1

Klassisk Forum er medlemsorgan for *Norsk Klassisk Forbund* og utkommer 2 ganger årlig.

Forbundet er en landsomfattende organisasjon som har til formål å fremme forståelsen for antikken og den antikkpåvirkede tradisjon i europeisk og nasjonal kultursammenheng.

Medlemskontingenten er kr. 150,- pr år og inkluderer abonnement på *Klassisk Forum*.

Medlem blir du ved å sende navn og adresse til **norsk-klassisk@ifikk.uio.no**, eller til redaksjonen (se nedenfor). Innbetalingsblankett blir da tilsendt.

Styremedlemmer:

Johan Henrik Schreiner (leder), Oslo

Dag Haug, Oslo

Hilde Hauland (kasserer), Oslo

Marek Kretschmer, Trondheim

Anders Pio Pethon, Oslo

Mathilde Skoie, Bergen

Tone Steen, Drammen

Varamedlemmer:

Vibeke Roggen, Oslo

Catharina Stabel, Oslo

Gjert Vestrheim, Bergen

Redaktør: Gunn Haaland

Layout: Alice Sunneback

Redaksjonens adresse:

Klassisk Forum,

Institutt for filosofi, ide- og kunsthistorie og klassiske språk,

Postboks 1020, Blindern

0315 OSLO

E-post: norsk-klassisk@ifikk.uio.no

Innhold

Fra Styret	4
Norsk Klassisk Forbund 20 år	6
HUGO MONTGOMERY	
Argonaut eller trojaner?	11
SIRI SANDE	
Hele verdens historie i tre bind!	31
PER PIPPIN ASPAAS	
Syv dager i nærheten av Sodoma – en reise i Jordan	48
KRISTOFFER MOMRAK	
Da Jerusalem ble kristen pilegrimsby	58
ØYVIND NORDERVAL	
Norske utgravninger i Metropolis	73
JONE RØST KILE OG OLE CHR. ASLAKSEN	
St. Epifanios, kjetterne og Jesu bror Jakob	80
JOHAN HENRIK SCHREINER	
Nabateerne – det gåtefulle handelsfolket	88
JON IDDENG	
Det nordiske heksameter og den forvandlede "due"	101
EGIL KRAGGERUD	
Skandinaviske oversættelser af oldtidens og middelalderens litteratur – en bibliografisk netressource	106
LARS BOJE MORTENSEN	
Revisjon og utvidelse av Latinsk-norsk ordbok	109
VIBEKE ROGGEN	
Bokomtaler	111
Res coquiaria	137
GUNN HAALAND	

Fra Styret

Annenhver høst drar vårt klassiske forbund tilbake til antikken, til områder med spor etter grekerne og romerne. I fjor gikk turen til Jordan, et land med ry som det tryggeste og fredeligste i Midtøsten – med nitid overvåking og mangfoldig sikkerhetstjeneste. Men som turist møter du ingen mistenksomme blikk og ser knapt et gevær på flyplassen.

Slik var hele vår uforglemmelige uke i dette kongeriket med lutter vennlige mennesker. Om Jordan ikke har mange naturressurser, så desto mer av spennende natur og kultur og historie. Med god grunn satser landet stort på turisme, en næring i stadig vekst. Men kort etter at vi var hjemme fra en fantastisk tur, smalt bombene i hotellene i Amman, og seinere var byen ei heksegryte under styret omkring karikaturene av profeten. Hvor lenge skal det gå før turistene våger å vende tilbake til dette spennende landet og legger igjen penger til et folk som sannelig trenger og fortjener dem?

Her hjemme har forbundet feiret seg selv og sine første tjue år med verdig fest, og det har feiret guden Hermes. En av hans mange meritter var å oppfinne lyren, og sannelig hendte det at vi fikk se og høre en ekte lyre nylagd av skilpaddeskall etter Hermes' modell. Det dristige emnet

for forbundets årlige lørdagsseminar i mars var *Anstendighetens grenser i antikken*. Sterk kost for svake sjeler, og lesing å glede seg til i neste nummer av bladet vårt. Kort sagt har forbundet litt av hvert å by de medlemmene som bor i hovedstadsområdet. Årsmøtet blir i år i Bergen, med et program som folket i vest kan se fram til.

Livet er ikke bare fest. Det var trist å høre at den gamle hedersmannen Johannes Triantaphyllopoulos ikke lenger er med oss. I mange år var han professor i gresk og romersk rett ved universitetet i Athen. Hans boksamling hjemme og på universitetet var så enorm at det ikke var tale om å få plass til alt hjemme da han ble pensjonist. Mye måtte pakkes bort, inntil det store skjedde at han solgte samlingen for en rimelig sum til vårt norske institutt i Athen, der den ble katalogisert og oppstilt til glede for ham selv og for tallrike brukere av

instituttet. Den gamle var vennlig-
ten selv, og hadde greie på alt. Han
hadde sitt rom på instituttet, men
kom ikke veldig ofte. Når han kom,
kunne vi spørre ham om hva det
skulle være. Vanlige dødelige måtte
tro at han umulig kunne ha lest alt
han hadde av bøker, men når du gir
deg i kast med et verk som virker
ulest, kommer du på side 347 eller så

til hans sirlige små kommentarer,
skrevet med blyant, må vite, ikke
med penn slik vi barbarer har for
vane. Snill mot sine bøker var han
også ved å få dem vakkert bundet inn.
Om gamle Johanneser borte, vil hans
ånd for alltid være til stede på insti-
tuttet.

Johan Henrik Schreiner

Norsk Klassisk Forbund 20 år

– en vandring genom föreningens strålande historia

HUGO MONTGOMERY

När vi grundade denna förening en mörk höstkväll i Lektorernas hus 1985 anade vi inte att vi skulle uppleva ett tjuugoårsjubileum att fira med så många medlemmar som vi nu har. Stämningen var snarast dyster, för den dystra realitet som omgav oss var att de klassiska språken befann sig i en kris både i skola och på universitet.

Själva förarbetet inleddes samma vår genom ett informellt möte på Klassisk institutt vid universitetet i Oslo. En förgrundsfigur var givetvis Egil Kraggerud, men dessutom hade tongivande latinlektorer från De videregående skolor i Oslo mycket att komma med, inte minst Hilde Sejerstad från Oslo Katedralskole och Bjørgulv Rian från Kristeligt gymnas. Andra viktiga osloskolor var Ris och Grefsen. Vi fortsatte senare med att finslipa grundläggningen av denna förening, som först inte hade något namn, en regnig augustidag borta på Kraggerud, där Egil och Beate var värdfolk. Vi försökte med hjälp av matriklar att leta reda på möjliga medlemmar inte bara i Oslo utan också runt om i Norge. Einar Weidemann vid Katedralskolan i Trondheim var en viktig

medlem, alldeles som Jan Songstad i Bergen. Antikstudiet var inte heller dött i Drammen eller i Kristiansand. Tyvärr var det dock inte många namn på aktiva lärare som vi lyckades skrapa samman, men vi tog också med dem som hade klassiska språk i sin ämbetsexamen, eller dem som hade klassisk arkeologi i sin examen. Det ämnet har nämligen från början haft en stark ställning i vår förening. Jan Nordbø från Myntkabinettet, vårt universitets äldsta institutt, var en viktig person i vår krets.

Med på stiftelsemötet på hösten var också äldre akademiker. Mest tänker jag på professor Leiv Amundsen, som mot slutet tågade fram till ordförarbordet med en hundring fladdrande i handen som första årsavgift. Vi visste nog inte vad vi skulle

göra med denna sedel just då, men den flöt väl in på Einar Weidemans postgirokonto. Leiv Amundsen frågade också varför inte någon tidigare kommit på denna goda idé att stifta en förening för latinlärare och antikintresserade. Inte heller jag hade fått en sådan tanke under de drygt femton år under min tid som dosent i antik historia vid universitetet i Bergen. Då kunde man fortfarande läsa både latin och grekiska på Bergen katedralskola, men någon kontakt med lärarkåren i de bergensiska skolorna hade jag inte alls, trots att det fanns en förening för antikintresserade i staden, Ariadne.

Helt annorlunda var det faktiskt när jag kom till Oslo hösten 1984, där det faktiskt fanns en fagseksjon för latinlärare vid de vidaregående skolorne. Samtidigt hade jag bytt ämne och börjat inse att de klassiska språken befann sig i en allvarlig kris. Jag hade ju kommit att tillhöra Klassisk institutt där man kände problemen in på bara kroppen. Där hade jag som I. amanuensis ett speciellt ansvar för ett mycket litet fag, Antikkens kultur som Knut Kleve och några andra eldsjälvar försökte sparka liv i. En del språkundervisning bedrev jag också, till mina svenska antikkollegers förfäran, för det var ju Klassisk fornkunskap och antikkens historia som utgjorde min vetenskapliga bas, inte latin och grekiska. Eftersom jag varit medlem av Svenska Klassikerförbundet visste jag något om hur en förening för latin- och greklärare skulle kunna fungera. Jag insåg också att vi inte kunde grunda en fackförening för uteslutande lärare i De

videregående skoler. Därför var det viktigt att Norsk klassisk forbund var öppet för alla antikintresserade, även om den hade ambitioner att också ägna oss åt pedagogiska frågor. Under detta första sammankallade möte hösten 1985 fick vi en interimstyrelse, med Egil Kraggerud som leder. Under detta första möte beslöt vi också att vi skulle ha en tidskrift, *Klassisk Forum*, som under Gunn Haalands energiska ledning kom ut redan under våren 1986, för att göra reklam för den nystartade föreningen. Rena föreningstekniska frågor sköt vi upp till nästa år. Under det första ordinarie medlemsmötet, som också ägde rum i lektorernas hus hösten 86 hade vi val varvid jag blev leder i Egil Kraggeruds ställe. Vi bestämde vad föreningen skulle heta, för några tyckte att Norsk Klassisk Forbund var för tråkigt, men vi stannade dock för den benämningen. Efter en konstruktiv diskussion bestämde vi vidare vilka vedtekter vi skulle följa. Där slogs det fast att vår uppgift var "å fremme forståelsen for antikken og den antikkpåvirkede tradisjon". Vi skulle också "arbeide for å styrke de klassiske fag og emneområder i skolen, på universitetet og i det allmenne åndsliv".

Det var med dessa vyer som vi bildade denna förening, som snart fick betydligt fler medlemmar än de ca 60 som vi först tänkt oss. Utgångspunkt var att latin och grekiska var på vikande front i skola och på universitet. I det första numret av *Klassisk Forum* avslöjade Egil Kraggerud det deprimerade faktum att Hovedfag i gresk och latin i Oslo praktiskt

taget avgått med döden efter 1974. Vid Klassisk institutt var det också ytterst få som studerade grunnfag eller mellomfag, så det var skrämmande tomt i läsesalen. Däremot kunde Axel Seeberg glädja sig åt större åhörarskaror i Klassisk arkeologi, där traditionerna från Hans Peter L'Orange fortfarande var starka. Också den antika filosofin hade en betydligt starkare ställning på universitetena än jag var van vid från Sverige. Det som drabbat speciellt de klassiska institutten i Oslo och Bergen var ju att Forberedende prøver i latin gradvis fallit bort efter det stormiga året 1968. Jag kommer ihåg att Knut Kleve och jag som standhaftige tennsoldater var de enda som röstade mot förslaget att avskaffa latinprovet i fakultetsrådet i Bergen. Universitetet i Oslo följde snart efter, saken var körd.

Nu kunde denna förening inte göra mycket åt problemet med det vikande studenttalet på Klassisk institutt i Oslo, utan för det krävdes interna diskussioner och åtgärder. Att vi inrättade semesterfag i latin och grek i Oslo gjorde att studenttalet långsamt gick uppåt. Läget var också något bättre i Bergen och i Trondheim än vid Norges äldsta universitet. I en debattartikel i det första numret av *Klassisk Forum* slog Øivind Andersen fast att studiet av nylatin i Norge skulle öppna nya fronter och ge arbetsuppgifter åt blivande hovedfagsstudenter. En som nappade på de uppmaningarna var Inger Ekrem, en av de nya hovedfagsstudenterna vid Klassisk institutt i Oslo. Under åren 1996–2001 satsade Nor-

ges forskningsråd på antikstudierna genom Antikkprogrammet, effektivt styrt av Øivind Andersen, och då höjdes antalet studenter och forskare i våra ämnen bland annat genom en attraktiv stipendieordning. NKF satsade mer på skolan än på universitetet. Att väcka intresset för de klassiska ämnena där skulle ju på sikt vara nyttigt också för dem som läste på universitetet. Varför stod det då så illa till med latin och i någon mån grekiska i det norska skolverket? Redan genom ett pedagogiskt miniseminarium efter det första ordinarie årsmötet tog vi tjuren vid hornen genom att hålla ett välbesökt seminarium om Kiellands *Gift*, som ju enligt den traditionella uppfattningen tog käl på latin i den gamla skolan. I det andra numret av *Klassisk Forum* 1986 kan man läsa de intressanta föredrag som då hölls, bl.a. av Edvard Beyer, Egil Kraggerud, Hilde Sejersted och några till.

Kunde vi på något sätt förverkliga de målsättningar som vi formulerat genom att skapa en skola där lille Marius kanske hade kommit bättre till sin rätt? Det visade sig snart att det inte var någon lätt sak att utvidga antalet videregående skolor med latin i fagkretsen. Det räckte inte med entusiasm, för en sådan sak krävde ett politiskt arbete lokalt och på riksplån, och det var mer än vi klarade av i styret. Tillkomsten av resurskontoret GLA 1994 möjliggjordes av bidrag från departementet, och fick också ekonomiskt understöd från Det historisk-filosofiske fakultet i Oslo. Detta mycket lilla kontor, som bara omfattade två personer, betydde åt-

skilligt för att stärka latinets ställning i skolan. Vibeke Roggen gjorde ett jättearbete att göra antikstudiet mer attraktivt, och det inte bara i De videregående skolor, genom att arbeta ut ett undervisningspaket i latin genom *Omnibus*. Också NRK lyckades hon engagera i denna för oss viktiga sak. De som inte haft möjlighet att läsa latin i skolan skulle genom att följa en *Omnibus*-kurs kunna reparera den skadan. I kurspaketet ingick också en antik kulturhistoria som författats av Einar Weidemann, känd även genom sin latinska nybörjarbok *Pegasus*.

Styrets insatser att göra de klassiska språken mer älskade i Norge var nog inte så betydelsefulla, även om vi nog åstadkommit en del. Det som nog var den viktigaste uppgiften på sikt var att styrke klassiske fag "i det allmenne åndsliv", och det var därför *Klassisk Forum* med Gunn Haaland som förgrundsfigur blev prioriterat redan från början. Fasta poster i tidskriften blev med åren Siri Sandes *Antikviteten* och Egil Kraggeruds *Nøtter*, för inte att glömma bort hans litterära vandringar i Rom. Ett populärt inslag var också *Res coquinaria*, där Gunn Haaland och Inger Marie Molland Stang turades om att skriva användbara antika oppskrifter. Tidigt började vi också bedriva en reseverksamhet i föreningens regi. Vi kallade dem "etterutdanningskurser" för att göra dem mer lockande för lärare men vi tog också med andra medlemmar. De första resorna gällde Rom och Athen, där vi kunde använda våra institutt i dessa städer som stödjepunkter. Senare under Bjørgulf

Rians energiska ledning vidgades reseverksamheten till andra mål. Jag vill inte heller glömma att vi från början lade vikt vid den sociala sidan av vårt föreningsliv, med miniseminarier, också riktade till en bildad allmänhet, och med mer exklusiva fester. Det bidrog till den sidan av verksamheten som jag är extra stolt över, var de saturnaliefester som vi startade tidigt, i uppenbar konkurrens med dessa hemska julebord, som numera också har blivit alltför vanliga i Sverige. Det var så roligt att få tala om romarnas urhedniska saturnaliefirande mitt i den söte juletid. Samtidigt försummade jag inte det tidigkristna arvet när jag plockade fram uppbyggliga partier från *Legenda aurea* både om Lucia från Syracusae och S. Nikolaus från Myra. Att dessa saturnaliefester kolliderade för mycket med julebordets fröjder gjorde dock att vi försköt julfesten till januari, då jag en gång tog upp problemet Janus. Också Johan Schreiner följde den linjen, senast detta år genom att hålla en Venusfest. Men detta med saturnalier saknar jag, för det var nog det bästa jag lyckats göra under min tid som leder för denna förening. Det näst bästa var när jag före en sådan fest betalade bara för en kartong vin, trots att jag beställt två. Det norska vin- och spritmonopolet är alltså en av våra sponsorer!

Nu är vår förening således tjugo år gammal, och mina tankar går inte bara till glada stunder och spännande exkursioner utan till de tongivande medlemmar som lämnat oss för tidigt, inte minst Jan Nordbö, Inger Ekrem, och sist Nils Berg, som blev

min efterträdare som leder, och tyvärr också företrädare under min sista korta sejour vid styråran 2000–2001. Jag är glad över den tid jag hade förmånen att samarbeta med dem men känner fortfarande ett stänkt av vemod i mitt sinne över att de är borta. Jag gläder mig dock åt att föreningen under Johan Schreiner fortsatt att expandera. Nu är tjugo år inte någon speciellt respektabel ålder, såvida man inte är mycket ung och fortfarande befinner sig mitt i

tonåren. För en arkeolog och antikhistoriker däremot är tjugo år något i stil med ett *circa*. Förstördes Knossos 1400 eller 1420 eller 1380, ja det spelar ingen större roll. "Circa 1400" går därför bra att sätta som ett pedagogiskt förstörelsedatum för detta gamla minoiska palats. Låt oss därför känna oss inte som arkeologer utan som tonåringar och med spänning och glädje se framåt mot allt det underbara som väntar oss i denna förening i framtiden!

Argonaut eller trojaner?

SIRI SANDE

Som så mye annet jeg har skrevet om i denne spalten, er relieffet på Fig. 1 noe som har vært i H. P. L'Oranges eie. Det befinner seg nå i en norsk privatsamling. Relieffet har vært kjent relativt lenge, for det ble publisert av Friedrich Matz og Friedrich von Duhn i deres store tre binds verk *Antike Bildwerke in Rom mit Ausschluss der grösseren Sammlungen*, Leipzig 1881–82. Selv om de store museene og samlingene er utelatt, som tittelen sier, klarte de flittige forskerne å fylle tre bind.

Vårt relieff er kort omtalt i bind 3, s. 18, under nr. 3497 uten bilde. Matz-Duhns publikasjon er helt uten bilder, og det ville jo også vært håpløst å illustrere de over tre tusen nummerne som fyller katalogen. For en del skulpturers vedkommende kan det derfor være vanskelig å gjenfinne dem hvis de har skiftet eier siden Matz og von Duhn publiserte dem.

L'Oranges relieff er blant dem som har skiftet eier. Det tilhørte opprinnelig noe som ifølge Matz og von Duhn het "Studio Monteverde". Man kunne være fristet til å tro at dette hadde noe med å gjøre med området Monteverde, som strekker seg bak Gianicolo, hvor Det norske instituttet ligger. Imidlertid dreier det seg om et kunstnerstudio som var eid av billedhuggeren Giulio Monteverde. Han levde fra 1837 til 1917 og bodde i den

senere del av sitt liv i Roma. Ifølge en av mine kilder skal hans studio ha ligget på hjørnet av Piazza Indipendenza og Via dei Mille, ikke langt fra Stazione Termini. Beliggenheten er i denne sammenhengen mindre viktig ettersom L'Orange har kjøpt relieffet derfra på annen eller tredje hånd. Matz og von Duhn regner opp hele 28 skulpturer som Monteverde eide, og de må være blitt spredt ved hans død. L'Oranges relieff er det eneste jeg vet om som kommer fra denne konteksten, men jeg har ikke undersøkt Monteverde-samlingen og dens skjebne nærmere.

Om L'Orange selv visste hvor hans relieff kom fra, vet jeg ikke, men det er temmelig sannsynlig. Kanskje ble han fortalt det av selgeren, eller kanskje han undersøkte Matz og von Duhns verk, som fremdeles er noe av en "bibel" for forskere som vil vite

noe om gamle samlinger i Roma. De to forfatterne oppgav mål på gjenstandene, så man kan kontrollere om de stemmer.

Matz og von Duhn oppgir en høyde på 86 cm og en bredde på 36 cm for relieffet, og materialet er ifølge dem gresk marmor. I våre dager ville man nok være mer forsiktig med å bestemme marmorets art så bastant, men på slutten av 1800-tallet snakket man stort sett bare om gresk eller italisk marmor. Det siste er det såkalte Luna-marmor, eller Cararra-marmor, som det kalles i dag. Marmoret i L'Oranges relieff ligner ikke Luna-marmor, det kan man være enig med Matz og von Duhn i, men noen nærmere bestemmelse vil jeg ikke gi meg ut på. Marmor ble tidligere bestemt ut fra faktorer som fargen og størrelsen på krystallene, altså ut fra et rent synsinntrykk, noe som kunne gi forbløffende korrekte resultater dersom øyet var trent. Vitenskapelig kunne man imidlertid ikke kalle metoden, så det ble regnet som et stort fremskritt da man gikk over til isotopanalyser av marmoret i stedet. Lenge ble resultatene sett på som rene orakelsvar, men etter hvert oppdaget man at marmor fra forskjellige brudd kunne ha like isotopmønstre. I den senere tid er man derfor gått over til en metode som kombinerer isotopanalyser med synsinntrykk.

Som man kan se av Fig. 1, er relieffet en del av en større kontekst, og det er saget ut av sin sammenheng. Hvor langt det har vært, er naturligvis umulig å si, men om høyden kan man gjøre seg en viss formening. Mannen som er fremstilt på relieffet,

er bevart til et stykke ned på låret, hvilket skulle tilsa at den nederste tredjedelen av ham mangler. Hvis man legger den til og føyer til en nedre list som relieffet rimeligvis har hatt, kommer man frem til en opprinnelig høyde på mellom 110 og 120 cm etter hva jeg kan bedømme.

Fragmentet er ikke like tykt overalt, men smalner av oppover. På toppen krummer det seg lett utad og ender i en smal list. Den er gjennomskåret av et borthugget parti som ender i et kvadratisk hull for en bolt som enten har festet fragmentet til en bakgrunn eller forbundet det med noe på toppen. Om boltehullet er opprinnelig eller sekundært, lar seg ikke si med sikkerhet.

Relieffet fremstiller som nevnt en mann. Han beveger seg mot høyre, og i sin senkede høyre hånd holder han en mugge. Venstre hånd er hevet og griper nederst i hanken på et stort kar som hviler på hans skulder. Karret, som gir inntrykk av å være av metall, har vid åpning øverst og lett svungne hanker som ender i volutter (bare den ene hanken er synlig). Det er et såkalt krater, som man brukte til å blande vann og vin i. Åpenbart er det tomt siden det hviler horisontalt på mannens skulder.

Mannen synes å følge etter en annen person. Av denne er det bare bevart noen draperier ytterst til høyre. Øverst i høyre hjørne ser man rester av en skjellformet gjenstand som jeg ikke har klart å tyde. Den er så høyt plassert at den rekker helt opp i listen. Mest av alt minner den om en del av en flagrende kappe slik man kan se på enkelte sarkofagrelieffer,

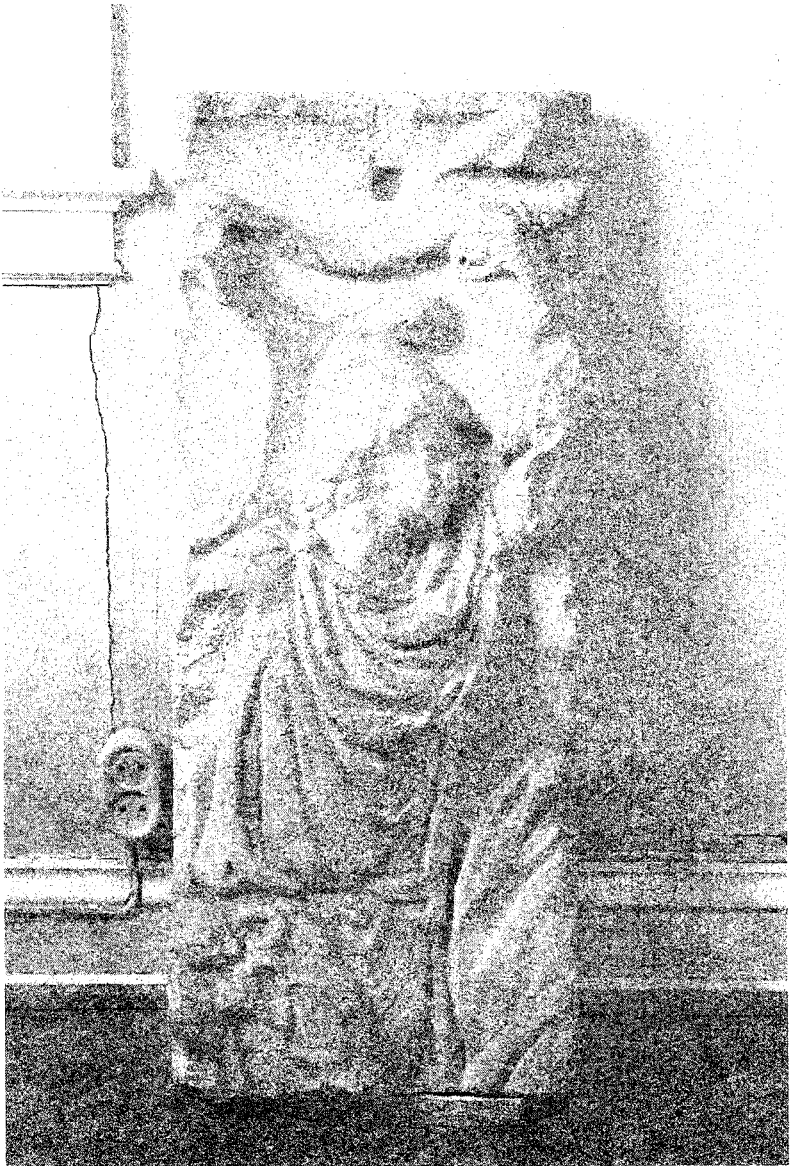

Fig. 1. Romersk relieff-fragment med ung mann med frygisk lue, norsk privateie.

og i så fall kan den ha tilhørt en person som befant seg i et bakre plan.

Mannen på relieffet er ung og skjegggløs. Han har tykt hår som er kjemmet i korte lokker slik at det går litt ned i nakken og dekker ørene. Drakten han bærer, er en chiton, for å bruke det greske navnet på dette plagget (romerne kalte det tunica). Den er kortermet og holdes sammen i livet med et belte. Det er nesten usynlig og merkes bare som en horisontal fure midt på magen, for stoffet i chitonen er trukket over beltet slik at det poser seg. Over chitonen bærer mannen en kappe. Bare en liten del av den er synlig i brysthøyde, resten faller ned bak ryggen.

Kappen er en *chlamys*, som var karakteristisk for "handlingens menn", om man så må si. Den ble blant annet båret av jegere, soldater og reisende. Kappen er festet på høyre skulder med en rund pyntenål, en fibula. Også romerne bar kapper som var festet på høyre skulder. De mest vanlige var *lacerna* og *sagum* eller *sagulum*, sistnevnte en militærkappe av gallisk opprinnelse. Endelig finner vi den romerske feltherrekappen *paludamentum*, som ofte er dekorert med frynser. Den unge mannen er neppe en så høystående person – da ville han også ha båret rustning.

Selv om både kappen og kjortelen var vanlige plagg i den gresk/romerske verden, er den unge mannen hverken greker eller romer. Han er en barbar, hvilket man ser av hans hodeplagg. Det er en såkalt frygisk lue, som i gresk kunst ble båret av forskjellige barbarer av østlig opprinnelse, både reelle og mytologiske: frygere (hvorav Attis og forskjellige trojanske fyrster som Priamos og Paris er de mest kjente representanter i billedkunsten), persere og skytere. I romersk kunst kommer den frygiske

Fig. 2. Romersk relieff med tributt-bærende barbar (perser?). Nærmere datering usikker. Roma, Villa Borghese.

luen til å karakterisere diverse ikke-romerske folkeslag. På Trajansøylen bærer romernes motstandere dakerne frygisk lue, noe som gjorde at dette plagget ble mektig populært som markør for "barbar", rett og slett. En frygisk lue gir følgelig rike muligheter for identifisering, men man kan forsøke å innsnevre mulighetene noe ved å spørre seg selv om relieffet på Fig. 1 er gresk eller romersk, og om scenen er mytologisk eller realistisk.

De få som har beskjeftiget seg med relieffet fra Matz og von Duhn og fremover, har vært enige i at det er et romersk arbeid. I det store tyske plan-sjeverket *Die antiken Sarkophagreliefs* har det fått en datering til ca. 180 e. Kr. (D. Grassinger, *Die mythologischen Sarkophage (Die antiken Sarkophagreliefs XII, 1)*, Berlin 1999, s. 208, kat. 38). Selv er jeg i tvil om denne dateringen er riktig, for omkring år 180 ville man forventet mer borarbeid i håret, hvor spor av dette instrumentet er fullstendig fraværende. Jeg ville datere relieffet til første halvdel av det 2. århundre, for eksempel til sen hadriansk eller tidlig antoninsk tid. Det er tydelig påvirket av klassisk gresk kunst, men draperiene i drakten er såpass flate at det neppe er snakk om et verk fra tidlig keisertid.

Om vårt fragment skulle ha tilhørt et historisk relieff, kan konteksten ha vært triumfal. Man kunne godt tenke seg at vassen på mannens skulder var av kostbart metall, og tatt som bytte for å figurere i et triumftog. Antikk litteratur inneholder diverse beretninger om gull- og sølv-gjenstander

som ble ført med i romerske triumfer. I en slik kontekst ville man imidlertid ventet å se en romer som bærer, ikke en barbar. Barbarene bar ikke krigsbyttet i triumftog, eventuelt kunne de selv bli båret som en del av byttet.

En annen mulighet er at relieffet viser en tributtbærende barbar. Dette er et relativt sjeldent motiv i romersk kunst. Fig. 2 viser et eksempel. Det er et relieffpanel som befinner seg i Villa Borghese i Roma. Panelet er ett av tre, som antagelig har dekorert sokkelen på en mindre æresbue. Det er så sterkt restaurert at det er vanskelig å datere det sikkert, men en dato i 2. eller 3. årh. e. Kr. er den mest vanlige. Figuren på Fig. 2 bærer et krater akkurat som mannen på Fig. 1. Krateret er utsmykket med relieffer og noe som ser ut som innlagte edelstener. Det er sikkert ment å være av kostbart metall. Pendanten til barbaren på Fig. 2 bærer en krans, og de to mennene rekker sine attributter mot en Victoria-figur i midten, som åpenbart representerer den seierrike romerske keisermakten. Barbarene bærer sine gaver på ydmykt fremstrakte hender, som dessuten er dekket av deres kappe. Victoria, som er keiserens representant, var i likhet med ham så opphøyd at den som skulle gi eller få noe, ikke kunne berøre gjenstanden med sine bare hender, de måtte innhyles. Det samme trekket finner vi i tidlig kristen kunst, f. eks. i apsisdekorasjonene i flere romerske kirker. Helgener som overrekker eller mottar noe fra Kristus, har alltid tildekkede hender (hvis ikke, kan man regne med at hendene er restaurert i senere tid).

Selv om de to figurene på Fig. 1 og 2 har mye til felles, er deres holdning helt forskjellig. Barbaren på Fig. 2 har som nevnt en ydmyk holdning og tildekkede hender, og han holder krateret på en måte som tydelig stiller det til skue. Barbaren på Fig. 1, derimot, har en ganske annen avslappet holdning. Snarere enn å vise krateret frem for betrakteren, synes han å bære det fra punkt A til punkt B. Jeg er derfor tilbøyelig til å tro at fragmentet på Fig. 1 ikke tilhører et historisk romersk relieff, men hører hjemme i en mytologisk sammenheng.

Barbarer med frygisk lue opptrer både i greske og romerske mytologiske kontekster, så det er ingen mangel på tolkningsmuligheter. L'Orange, som i mange år eide vårt relieff, skrev aldri noe om det (han pleide ikke å skrive om sine egne ting), men han hadde selvsagt sine ideer som han fremsatte muntlig. Og dette relieffet satte han i forbindelse med den såkalte Porticus Argonautorum i Roma. Det var en stor søylehall som lå på Marsmarken i nærheten av Agrippas termer, hvis rester ennå er synlige i bybildet mellom Pantheon og Largo Argentina. Porticus Argonautorum skulle være bygget av Agrippa i 25 f. Kr. Navnet hadde den fordi den var utsmykket med scener fra Argonautertoget. Riktignok gir antikke kilder inntrykk av at scenene var malt og ikke hugget i stein, men L'Orange forestilte seg en lang, sammenhengende skulpturfrise hvor hans eget fragment var det eneste som var blitt tilbake, enten av originalen eller av en mulig kopi.

Den skarpsindige leser vil kanskje ha bemerkt at min datering av relieffet til 2. årh. e. Kr. ikke passer til en søylehall bygget av Agrippa, men akkurat dette er ikke et avgjørende argument mot L'Oranges idé. Vi vet at bygningsmassen i området (inkludert Pantheon) brant og ble gjenoppbygget i keisertiden. I 2. årh. e. Kr. hadde Porticus Argonautorum rimeligvis et annet utseende enn den hadde på Agrippas tid. Siden den beholdt sitt gamle navn, må man formode at den fremdeles var dekorert med én eller flere scener fra argonautertoget. En annen sak er imidlertid om vårt fragment kan knyttes til argonautene rent ikonografisk sett.

Argonautertoget er overlevert i sin mest omfattende form i Apollonios Rhodios' *Argonautica* fra 3. årh. f. Kr., men billedfremstillingene er mye eldre og går tilbake til arkaisk tid. Historien om argonautene er lang, og den har en komplisert forhistorie full av ingredienser som ofte forekommer i greske myter: slemme stemødre og -brødre, barn som går en ublid skjebne i møte, men som blir reddet i siste øyeblikk o.s.v. I motsetning til mange greske myter som har Peloponnes eller Attika som skueplass, er myten om argonautene knyttet til den østlige delen av Thessalia. Her, ved den pagaiske bukten hvor byen Volos nå ligger, lå Iolkos, og hit kom helten Jason for å søke sin lykke, eller snarere for å oppnå sin rett. Jason var sønn av Aison, som var den rettmessige arvingen til Iolkos. Imidlertid hadde Aisons slemme halvbror Pelias overtatt makten. Jason ble av sin far

sendt til kentauren Cheiron for å oppfostres av ham, for Aison stolte ikke på at Pelias ville la gutten beholde livet.

Da Jason som ung mann vendte tilbake til sin fødeby, lot Pelias som om han godtok nevøens krav på makten i Iolkos, men for å bli kvitt ham, bad han ham om å utføre et oppdrag som han selv var blitt for gammel til å ta på seg. Jason skulle dra til Kolchis ved Svartehavet og hente et gyldent skinn av en vær. På ryggen til dette dyret hadde i sin tid Jasons slektning Frikos flyktet sammen med søsteren Helle fordi hans stemor hadde sørget for at han skulle ofres til gudene. Helle falt av ridedyret og druknet i det smale stredet som skiller Egeerhavet fra Marmarahavet, og som etter henne fikk navnet Hellesponten. Frikos, derimot, kom velbeholden frem til Kolchis, hvor han ble godt mottatt av den lokale herskeren, som gav ham sin datter til ekte. Væren ble ofret og skinnen opphengt i Ares' hellige lund hvor det ble voktet av en drake.

Ved Athenas hjelp bygget Jason skipet Argo, og mange helter var villige til å bli med ham på den farefulle ekspedisjonen: Dioskurene, Meleager, Thesevs, Akhillevs' far Peleus og Boreadene, nordavindens sønner. Orfevs underholdt argonautene med sang og spill. Siden ekspedisjonen ble så navngjeten, ble det på et visst tidspunkt spørsmål om hvorfor ikke Herakles deltok. Han hørte nemlig ikke med i den opprinnelige versjonen. For at han skulle være med og likevel ikke være med, interpoler-

te man en historie om den vakre Hylas, som var Herakles' tjener og etter sigende også hans elsker. Herakles og Hylas gikk om bord i Argo med de andre heltene, men nok så snart forlot de ekspedisjonen. Da de kom til Mysia i Lilleasia, gikk Hylas av sted for å finne vann, og han kom frem til en kilde. Nymfen som holdt til i kilden ble så betatt av den smukke ynglingen at hun trakk ham ned i vannet. Herakles gav seg ut på forgieves leting etter sin elskede, og Argos måtte lette anker uten ham. Hylas og nymfene var en meget populær scene i billedkunsten, spesielt i romerske mosaikker. Siden den er løsrevet fra ekspedisjonen, er det sikkert mange som ikke forbinder den med argonautene. I Apollonios Rhodios' versjon er det snakk om én nymfe som forelsker seg i Hylas, men i billedkunsten ser man alltid flere, som flokker seg om den stakkars Hylas og griper fatt i ham så han ikke skal flykte. Vannhenting er antydning ved at han holder en mugge i hånden.

Neste stopp for argonautene var landet til bebyrkerne, hvis konge Amykos utfordret alle tilreisende til nevekamp. Hvordan han ble slått av Pollux, den ene av Dioskurene, har jeg fortalt i et tidligere nummer av *Klassisk Forum* (2003:2, s. 13–14). Etter mange viderverdigheter nådde argonautene endelig frem til Kolchis, hvis hersker Aietes mottok dem vennlig. Han var imidlertid ikke villig til å utlevere det gyldne skinn, men Hera, som var Jasons særlige beskytter, fikk Eros til å skyte en pil inn brystet på Aietes datter Medea,

den trollkyndige Hekate-prestinnen. Straks ble hun forelsket i Jason, og ved hjelp av sin kløkt og sine trolldomskrefter hjalp hun ham til å få skinnet. Da hun regnet med at faren ville forstå at det var hun som stod bak, måtte hun flykte med sin elskede. Argonautene hadde også mange opplevelser på tilbakeveien før de endelig kom til Iolkos.

Som man ser, byr argonautertoget på rike inspirasjonsmuligheter for billedkunstnere, men hvor kommer mannen på Fig. 1 inn i alt dette? Etersom han bærer frygisk lue, kan han ikke være greker. L'Orange mente da heller ikke at han var argonaut, men trodde han tilhørte et av de mange barbariske folkeslagene som argonautene traff på sin ferd. Han forestilte seg at mannen med muggen deltok i en gjestebudsscene, hvor han var med på å varte opp argonautene.

Apollonios Rhodios' verk byr på et par gjestebudsscener. Den ene finner sted hos mariandynerne, et folk som lenge hadde vært på krigsfot med bebrykerne. Siden argonautene hadde uskadeliggjort kong Amykos, ble de mottatt med stor begeistring av mariandynerne, hvis hersker Lykos stelte i stand et gjestebud for dem (*Arognautica* II, 759-761). Den andre scenen er lagt til Aietes palass i Kolchis, hvor Jason og en gruppe av hans menn ble bevertet (*Argoneutica* III, 299-303). Det var ved den anledningen at Eros skjøt den skjebnesvangre pilen inn i Medeas bryst. Disse scenene omtales bare på noen få linjer, og det finnes heller ikke eksempler på dem i billedkunsten. Det er derfor

ingen ting som kan knytte den unge mannen på vårt relieff til et gjestebud for argonautene. Noe som taler mot en slik kontekst, er det faktum at mannens krater åpenbart er tomt siden han bærer det horisontalt. Derksom han var fremstilt i ferd med å varte opp gjester, ville det vært mer rimelig at han holdt krateret i vertikal stilling for å markere at det var fylt med væske. Det tomme krateret utelukker også andre "oppvartere" som f. eks. gudenes munnskjenk Ganymedes. I og for seg kunne reliefet godt ha fremstilt ham siden han var en trojansk prins og derfor ofte blir fremstilt med frygisk lue i kunsten.

Hva gjør man når man har for seg en figur som er løsrevet fra sin kontekst og som ikke har klare og utvetydige attributter? Man griper til en gammel og velprøvet metode innen klassisk arkeologi idet man begynner å se seg om etter figurer som kan ligne. Slike finnes faktisk. De er i likhet med Ganymedes trojanere, men av mindre fornem byrd. Det dreier seg om menn som Priamos har tatt med seg for å frakte de skattene han skal utløse Hektors lik med. Scenen med Hektors utløsning, som finnes i Iliadens 24. sang, er en av de mest gripende i dette eposet. Homer legger naturlig nok størst vekt på de menneskelige sidene, idet han konsentrerer seg om de to hovedpersonene som begge har mistet en person de elsket. Priamos sørger over sin sønn Hektor, mens Akhillevs begråter sin venn Patroklos.

Billedkunstnerne var opptatt også av den fysiske kontrasten mellom de

to mennene, og en ofte fremstilt scene viser den unge, vakre Akhillevs som sitter i sitt telt mens den gamle, nedbøyde Priamos kneler foran ham og kysser "de barske, mordvante hender", som det heter i P. Østbyes oversettelse (Iliaden XXIV, 478–479). Men de var også interessert i de materielle omstendighetene ved løskjøpelsen. Om disse heter det hos Homer (XXIV, 265–280. Jeg siterer også her fra P. Østbyes oversettelse):

Således talte den harmfulle far, og skremt ved hans tilrop
bar de fra skuret den flunkende ny, lettrullende, skjønne
muleselsvogn, og fast til vognstolen snørte de kurven,
tok så fra knaggen et muleselsåk, arbeidet av buksbom.
Knappen var kraftig og stor og ringene festet forsvarlig.
Sammen med åkreet bar de dets rem, ni alen i lengde,
lagde så åket omhyggelig ned på den glattede vognstang,
ytterst ved stangens beslag, så ringen gled ned over bolten.
Tre ganger festet de remmen på kryss over knappen og slyngtet endene rundt og knyttet dem fast under spissen av bolten.
Deretter bar de av kammeret ut og lesset på vognen
dynger av herlige gaver til bot og løsning for Hektor.
Mulene spente de for, sterkhovede, raske i selen,
herlige dyr som Priamos fikk av myserne fordum.
Men for Priamos spente de for de hester som gubben selv hadde røktet som ypperste spann ved den glattede krybbe.

Litt senere tales det om "de tallrike skatter" som Priamos fører med seg (Iliaden XXIV, 367), og til slutt, da Akhillevs er gått med på å utlevere Hektors lik, sies det (Iliaden XXIV, 572–581):

Peleus' sønn fór ut og sprang som en løve mot døren,
ikke alene, men fulgt av to av de ypperste svenne.
Alkimos fulgte sin drott, og Avtomedon, menn som Akhillevs hedret blant krigerne mest nest etter den falne Patroklos.
Muldyr og gangere spente de løs fra åket, og vennlig førte de gubbens herold med den klingende stemme til teltet, benket ham så på en stol, og ned fra den hjulsterke lastvogn løftet de oldingens herlige gods til løsning for Hektor.
Dog, av kappene levnet de to og en prunkende kjortel.
Svøpt i dem skulle liket bli ført tilbake til hjemmet.

Hva angår de skattene som ble lesset opp i vognen, forteller Homer om dem i vers 228–237:

Så han talte og lukket så opp de prektige kister.
Tolv av de herligste slør tok han ut og tolv av de beste enkelte kapper og tepper av ull i selvsamme antall.
Likeså stort var tallet av herlige kåper og kjortler.
Deretter tok han og veiet av gull ti fulle talenter.
Ett par treføtter hentet han frem og tvende par kjeler,
dertil en herlig pokal, en skatt som trakerne gav ham

engang han kom på en sendemanns ferd; men selv ikke denne sparte den grånende drott i sin hall; ti av hele sitt hjerte stundet han etter å løse sin sønn....

Som man ser, utgjorde tekstiler en viktig del av de gaver Priamos ville gi Akhillevs som vederlag for liket av sin sønn. I billedkunsten, derimot, består skattene nesten alltid av kostbart bordservise som må tenkes utført i metall. Noen ganger ser man at serviset brukes til å oppveie Hektors lik bokstavelig talt, idet den døde ligger på én vektskål mens tjenere legger vaser og kar på den andre vektskålen. Denne varianten er høyst sannsynlig inspirert av Aischylos' drama *Frygjerne*. Ettersom tiden går, merker man en økende interesse for Priamos' skat-

ter, som opptar en stadig større del av billedflaten. Mens man i arkaisk og klassisk tid som regel bare ser én tjener som står bak Priamos med et metallkar, en trefot eller lignende (Fig. 3), omfatter romerske versjoner av scenen ofte diverse personer som bærer gjenstander (Fig. 5–10). I hellenistisk tid synes ikke motivet å ha vært særlig utbredt, men det kan jo hende at noen av de romerske versjonene går tilbake på hellenistiske modeller.

I Iliaden drar Priamos alene til grekernes leir, bare med sin herold Idaios som kusk for muldyrvognen. Herolden venter utenfor Akhillevs' telt mens Priamos er inne og ber om å få Hektors lik utlevert, og først etterat Akhillevs er gått med på dette,

Fig. 3. Hektors utløsning på svartfigurig amfora fra 520–510 f. Kr. Toledo (USA), Museum of Art.

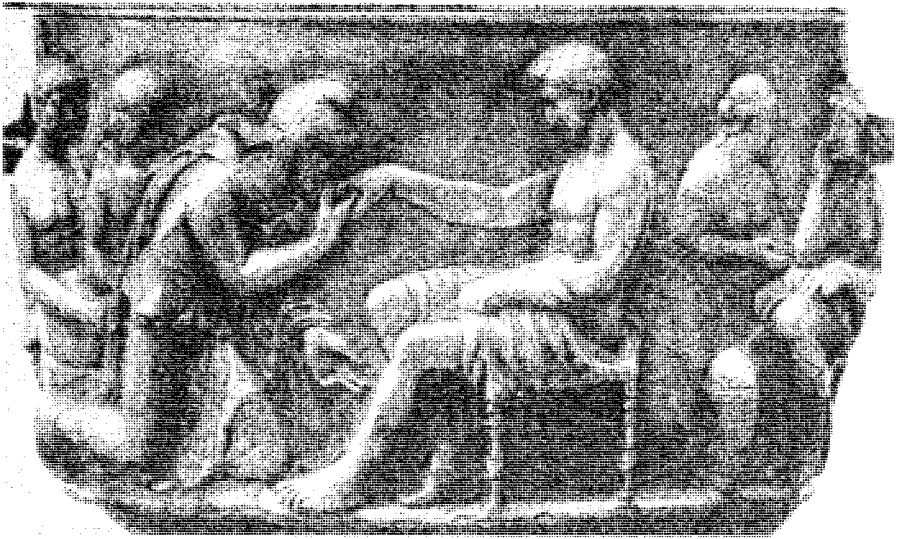

Fig. 4. Hektors utløsning. Augusteisk sølvbeger fra Hoby i Danmark. København, Nationalmuseet.

. blir Idaios ført inn i teltet mens Akhillevs' menn Alkimos og Avtomedon lesser Priamos' skatter av vognen. Dekorasjonen på det ene av de berømte Hoby-begerne, to augusteiske sølvbeger som er funnet i Danmark og som nå befinner seg i Nationalmuseet i København, følger den homeriske skildring av scenen. Der ser man på den ene siden Priamos som kneler og kysser Akhillevs' hånd i nærvær av to grekere, som rimeligvis er Alkimos og Avtomedon (Fig. 4). De to kvinnene til høyre i bildet må være de tjenestekvinnene som senere får beskjed om å vaske og salve Hektors lik (Iliaden XXIV, 582–583, 587–588). På den andre siden sitter Idaios ved

vognen og venter. I de fleste romerske billedfremstillinger har Priamos imidlertid med seg et helt følge av trojanere (lett kjennelige på sine frygiske luer), og det er de som bringer hans skatter inn til Akhillevs.

Det er i slike kontekster at man finner de nærmeste paralleller til mannen på Fig. 1. Han er en bifigur, én av flere som bærer metallvaser og andre gjenstander. Motivet med Hektors utløsning er særlig populært i romersk gravkunst, naturlig nok, siden det dreier seg om et lik som finner sin endelige hvile. Man finner det både som utsmykning i selve gravkammeret i form av malerier og relieffer, og på sarkofager.

Et stukkrelieff fra den såkalte Pankratier-graven ved Via Latina i Roma (Fig. 5) viser til høyre den bønnfallende Priamos foran Akhillevs, som er flankert av to greske krigere. Venstre halvdel av relieffet er opptatt av muldyrvognen full av metallkar. En trojaner løfter et kar fra vognen mens en annen holder dyrene i sjakk med en pisk. Relieffet er datert til 2. halvdel av 2. årh. e. Kr. Til samme tidsrom daterer man diverse sarkofager, både kister og lokk, med Hektors utløsning som motiv. Formen gjør det mulig å fremstille scenen friseaktig med en rekke aktører.

I nekropolen i Tyrus i det nåværende Libanon er det funnet en velbevart

attisk sarkofag med Hektors utløsning (Fig. 6). Der er liket allerede utlevert, og ligger til venstre i billedplanet. Hele to vogner er fremstilt, hvorav den fremste må være den som Priamos kjørte i. Den bakerste er åpenbart muldyrvognen. Tre menn er opptatt med å ta ut godset. Den ene, som vi ser fra ryggen, bærer en mugge og en rustning, mens en figur i bakgrunnen holder en gjenstand som på det nærmeste er skjult av forgrunnsfiguren. Ytterst til venstre holder en mann et stort krater ikke ulikt det som bæres av vår figur på Fig. 1.

Også i Roma ble det laget sarkofager og -lokk med Hektors utløsning som motiv. Dette motivet synes å ha

Fig. 5. Hektors utløsning, stukkrelieff fra den såkalte Pankratier-graven ved Via Latina, Roma. 160-170 e. Kr.

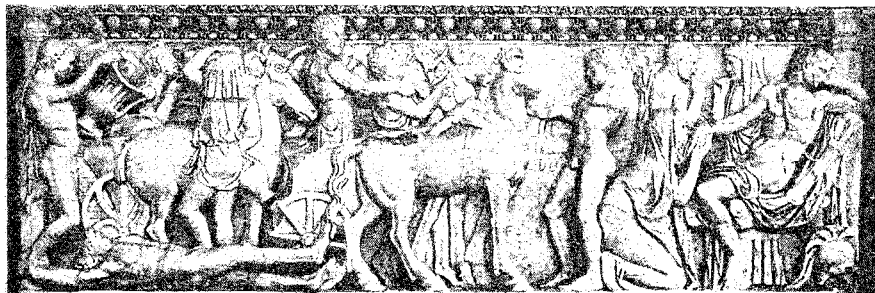

Fig. 6. Hektors utløsning, attisk sarkofag fra Tyrus. Ca. 180 e. Kr. Beirut, Det arkeologiske museum.

Fig. 7. Hektors utløsning, romersk sarkofag fra ca. 200 e. Kr. Paris, Louvre.

Fig. 8. Hektors utløsning, detalj av sarkofagen på Fig. 7.

vært mer utbredt på lokket enn på selve sarkofagen, kanskje fordi lokket lettere kunne utformes som en lang, smal frise. En sarkofag med tilsvarende motiv måtte bli lav i forhold til lengden hvis sistnevnte skulle være den normale på ca. 2 meter. Vi

ser da også at den eneste bevarte romerske sarkofag (og med "romersk" mener jeg her en sarkofag laget i Roma, ikke i Attika eller andre steder) med Hektors utløsning (Fig. 7-8) er temmelig lav, med en høyde på 50 cm.

Grunnen til at scenen på de romerske eksemplarene er såpass omfattende, er at den kombinerer to episoder fra Iliadens 24. sang. Den ene er Priamos som bønnfaller om Hektors lik, og den andre transporten av liket inn i Troja, hvor det ledsages av sørgende kvinner, hvorav den ene utvilsomt er Andromake (Fig. 7, 9–10). De to scenene går umiddelbart over i hverandre. Her ser man ingen vogn, hverken til å transportere skatene eller liket (ifølge Iliaden ble den døde Hektor ført hjem på muldyrvoggen).

Mens Akhillevs både på Hobybegeret, stukkrelieffet og den attiske sarkofagen (Fig. 3–4, 6) sitter til høyre i billedplanet, sitter han til venstre på de romerske sarkofagene. Priamos kysser ikke hans hånd, men kneler foran ham med utstrakte armer slik man ser det på Fig 7 og 8, som viser en sarkofag i Louvre. Der er Akhillevs dessverre saget bort så bare det ene kneet hans er bevart. Det er blitt påpekt at scenen med den underkuede barbar som kaster seg ned må være inspirert av romerske historiske relief-

fer, akkurat som den sittende Akhillevs er inspirert av den seierrike romerske feltherre som mottar barbarenes underkastelse. Motivet er blitt kledd i mytologisk drakt og overført til den funerære sfære. I tillegg har man gitt Priamos et helt følge av trojanere som bærer skatter til utløsning for den døde Hektor, noe som ikke hører hjemme i Iliaden, som vi har sett.

Også scenen med Hektors lik synes å være et lån, denne gang fra sarkofager med den døde Meleager som bringes hjem. Forskjellen består i at sistnevnte er fremstilt som en skjeggløs yngling mens Hektor er en moden mann med skjegg. Meleagers sørgende mor Althea er forvandlet til Andromake uten at man har behovd å gjøre noen ikonografiske endringer – hennes identitet gir seg av konteksten. Det ser ut til at hele komposisjonen med Hektors utløsning og hjemføringen av liket er laget for sarkofager (den finnes ikke i andre kontekster), og at den hadde sin popularitet i senere antoninsk tid, mellom 150 og 190 e. Kr.

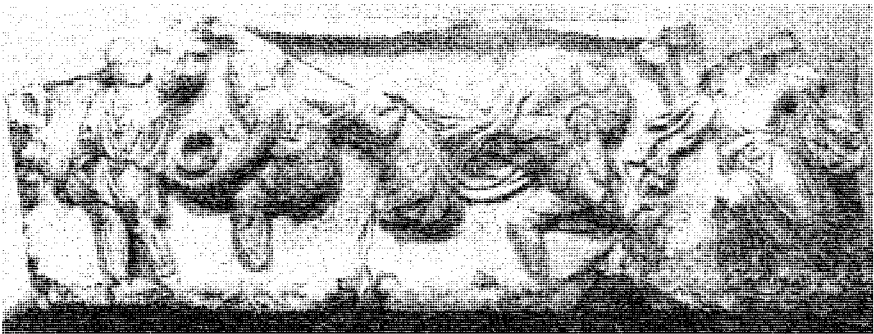

Fig. 9. Hektors utløsning, fragmentarisk romersk sarkofaglokk fra ca. 160 e. Kr. Ann Arbor (USA), Kelsey Museum of Archaeology.

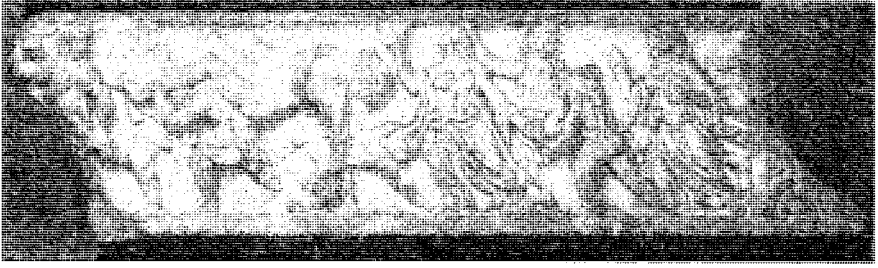

Fig. 10. Hektors utløsning, fragmentarisk romersk sarkofaglokk fra ca. 160 e. Kr. London, Freud Museum.

Ved siden av sarkofagen i Paris danner to sarkofaglokk de nærmeste parallellene til figuren på Fig. 1. Det ene lokket (Fig. 9) er i Kelsey Museum of Archaeology i Ann Arbor, USA, mens det andre (Fig. 10) befinner seg i Freud Museum i London. For mange er klassisk arkeologi ikke akkurat det man vil forbinde med Sigmund Freud, men han var faktisk en ivrig samler, og arbeidet i sitt studio omgitt av antikviteter. Over to tusen hadde han i sin samling, de fleste fra middelhavsområdet, men også fra Kina.

De to lokkene har tydelig hatt samme modell, selv om detaljene er litt forskjellige. Freuds eksemplar viser den døde Hektor naken, mens han på lokket i Ann Arbor har rustning. I begge tilfelle bæres han av to menn som nesten segner under vekten, mens Andromake følger etter. Det bedre bevarte lokket i London viser ytterligere tre personer hvorav den ene er et barn, rimeligvis Astyanaks.

Ytterst til venstre på begge lokkene ser man slutten på scenen med Hektors utløsning. Nærmest bruddflaten står en trojaner som bærer et krater

på skulderen og en mugge i sin senkede hånd i likhet med figuren på Fig. 1. Ved siden av ham sees en mann med en stor krukke som han i det ene tilfelle bærer på skulderen, i det andre i sine hender. En lignende krukke bæres på skulderen til mannen nærmest Priamos på sarkofagen i Louvre (Fig. 7-8), mens en annen rett bak ham holder et krater i begge hender. Enda lenger til høyre står en trojaner som har et krater på skulderen og en mugge i hånden.

De tre figurene med mugge og krater er lett variert. Mannen på lokket i Freud Museum (Fig. 10) bærer sitt krater horisontalt akkurat som figuren på vårt relieff, men på høyre skulder, ikke på venstre. De to andre holder i likhet med vår mann krateret på venstre skulder og muggen i høyre hånd, men krateret står vertikalt. Alle tre tilhører en gruppe som beveger seg mot venstre selv om de er fremstilt mer eller mindre frontalt med hodet lett vendt mot høyre. I motsetning til personen på Fig. 1 har ingen av dem chlamys. På sarkofagen i Louvre (Fig. 7) er det én trojaner som er kledd i dette plagget, men han

synes snarere å høre til scenen med Hektors lik. Det virker som om han dirigerer mennene som bærer den døde.

Tross betraktelige forskjeller, særlig hva komposisjonen angår, er det likevel så mange likhetspunkter mellom mannen på Fig. 1 og de trojanske bærerne at det er grunn til å tro at han i likhet med dem kommer fra en scene som viste Hektors utløsning. Modellen må imidlertid ha vært en annen. Vår mann må stamme fra en kontekst hvor Akhillevs og Priamos befant seg til høyre i billedplanet. Det gjør de på den attiske sarkofagen fra Beirut (Fig. 6), men også denne har hatt et annet komposisjonsskjema. Der står Priamos' menn rundt vognen og tar skattene ut, mens mannen på Fig. 1 allerede har satt seg i bevegelse og går bak en annen figur. Hvis vognen har vært med på bildet, må den ha stått til venstre. Man må forestille seg en rekke menn (hvor mange, er uvisst) som beveger seg fra vognen mot Priamos som kneler ved Akhillevs' føtter.

Ettersom de nærmeste parallellene til vårt fragment kommer fra sarkofager, er det nærliggende å spørre om det stammer fra en sarkofag. L'Orange trodde som nevnt at det hørte til en frise, og det samme gjorde åpenbart Matz og von Duhn, siden det er omtalt i et kapittel kalt "Reliefstreifen, vielleicht friesartig verwandt". Andre kilder av nyere dato omtaler det mer nøytralt som "relieff" (R. M. Schneider, *Bunte Barbaren*, Worms 1986, s. 18, note 13). I en annen sammenheng (*Reallexikon für Antike und Christentum*, Suppl. I,

s. 227) gjør samme forfatter det klart at han mener at det kan ha tilhørt et romersk offentlig relieff. Derimot har to meget innflytelsesrike forfattere som H. Koch og H. Sichtermann, forfatterne av det store verket *Römische Sarkophage* (München 1982, s. 130–131), definert det som en del av en romersk sarkofag, og dermed er det havnet i den før omtalte boken av D. Grassinger, i serien *Die antiken Sarkophagreliefs*.

Bortsett fra Matz og von Duhn har ingen av de forfatterne som har beskjeftiget seg med vårt relieff, sett det. Det er kun kjent fra et fotografi av eldre dato som befinner seg i fototeket på Det tyske arkeologiske institutt i Roma. Dette fototeket er litt av en gullgruve, for i tillegg til fotografier av klassiske oldsaker i kjente samlinger, inneholder det en rekke bilder fra nå oppløste samlinger og ikke minst fra kunsthandelen. Man kan etterspore mye gjennom tyskerens fototek, men for å studere en gjenstand grundig, bør man helst se den, og ikke bare kjenne den fra et fotografi. Tyskerens foto viser altfor sterk lys-og skyggevirkning, noe som har ført til at relieffet har fått en etter min mening for sen datering. Det tales f. eks. om "borarbeid i håret" til tross for at bor knapt er brukt i mannens lokker, som jeg alt før har bemerket.

Den relativt sene dateringen er nok også påvirket av at relieffets nærmeste paralleller stammer fra senere antoninsk tid, og siden disse parallellene tilhører sarkofager, er det lett å tro at også vårt relieff har vært en del av en sarkofag – så meget mer som

det har et boltehull øverst. Man kan godt tenke seg at bolten har tjent til å feste sarkofagens lokk, og da blir vårt relieff å attribuere til dens venstre side, slik Koch og Sichtermann fore-slår i sin bok.

Hadde relieffet vært attisk, kunne man kanskje akseptert forslaget. Som nevnt må vårt relieff ha hatt en høyde på mellom 100 og 120 cm, og det er temmelig vanlig for attiske sarkofager. De er dessuten som regel dekorert med samme omhu både på kort- og langsiden. Nå er vårt fragment utført i en helt annen stil enn de attiske sarkofagene, og i motsetning til disse mangler det en dekorativ bord øverst (eggstav, vegetabilsk ornament og lignende), som pleier å karakterisere attiske sarkofager. Har fragmentet tilhørt en sarkofag, bør denne ha vært romersk. De såkalte romerske sarkofagene har i motsetning til de greske sjelden eller aldri omhyggelig utførte kortsider. Oppmerksomheten er samlet om fronten, og i den grad kortsidene er dekorert, er de gjerne i lavt relieff og oftest summarisk utført. Motivene behøver ikke å ha sammenheng med fronten, men kan være symbolske (f. eks. sfinkser eller griffer) eller rent dekorative. Hvis vårt fragment stammer fra en sarkofag, må handlingen ha begynt på venstre kortside, strukket seg over fronten (der må Priamos og Akhillevs ha vært plassert) og over på høyre langside, og det må ha vært lagt like stor vekt på figurene på kortsidene som på fronten. Jeg kjenner ikke til noen romersk sarkofag av den typen fra 2. årh. e. Kr.

Et annet problem er sarkofagens høyde. Om den skulle ha omfattet et lengre opptog av figurer pluss Priamos og Akhillevs samt kanskje en vogn, ville den blitt uforholdsmessig lang når figurene er så høye som i vårt tilfelle. Som vi ser av sarkofagen i Paris, er den svært lav, med en høyde på bare 50 cm, og de øvrige eksemplene er sarkofaglokk som er enda lavere.

Slik må det bli når man skal presse inn en friseaktig komposisjon når man har til rådighet en flate som bare er ca. 2 meter lang, den vanlige lengden for en sarkofag. Jeg ville mene at også høyden på relieffet taler imot at det tilhørte en romersk sarkofag, i hvert fall en fra det 2. årh. I det 3. årh. har sarkofagenes høyde en tendens til å øke, og figurenes høyde med dem, men da er det ofte slik at man stabler figurene i flere plan for å utnytte flaten.

Hektors utløsning er et motiv som krever et visst omfang hvis man skal ha med bifigurene også. Siden skapere- ren av figuren på Fig. 1 har gjort den så høy, tyder det på at han har hatt godt med plass, og at handlingen har utfoldet seg friseaktig i rommet. Da er det nærliggende å tro at fragmentet stammer fra en frise og ikke fra en sarkofag. Denne frisen kan ha hatt både en offentlig og privat oppstilling, men siden mytologiske relieffer fra romersk keiserid oftest synes å ha vært oppstilt i private kontekster (haver o.s.v.), er det kanskje mest sannsynlig å gjette på en privat kontekst.

Fragmentet kan sammenlignes med et ufullstendig bevart relieff i

Palazzo Altemps i Roma (A. Giuliano (red.), *Museo Nazionale Romano. Le sculture* 1,5, nr. 65, s. 152–156). Det stammer fra Hadrians tid, og er dekorert med en scene som forestiller Paris' dom. Relieffet, som har samme avslutning oventil som vårt, har avvekslende vært definert som del av en sarkofag og som del av en større dekorasjon som har vært festet til en vegg. Det er umulig å avgjøre relieffets opprinnelige funksjon med sikkerhet, men også i dette tilfellet synes jeg at høyden (110 cm) taler mot tilhørigheten til en sarkofag, for det er uvanlig å finne så høye romerske sarkofager så tidlig. Større mytologiske relieffer synes å ha vært særlig populære i 2. fjerdedel av det 2. årh., og man kan lett tenke seg relieffet i Palazzo Altemps sittende på en vegg eller mur i et privat hus. En slik plassering tenker jeg meg også for vårt relieff. Boltehullet kan i denne sammenhengen virke problematisk, for man ville ventet seg at det satt på baksiden og ikke på forsiden av relieffet, men som nevnt er det ikke sikkert at hullet er opprinnelig.

Til slutt skal jeg si litt om tributtbærende barbarer på offentlige romerske relieffer. Som nevnt er ikke dette motivet særlig vanlig, og de eneste sikkert daterte eksemplene stammer fra senantikken. Sokkelfrisen på keiser Galerius' store æresbue i Thessaloniki fra begynnelsen av det 4. årh. viser persere med gaver som de rekker frem. Blant gavene ser man også et krater. Perserne er fremstilt stående, mens barbarene på basen til keiser Theodosius' obelisk i Konstantinopel kneler ydmykt foran den kei-

serlige losje på hippodromen. Obeliskbasen er daterbar til ca. 390, men enda senere finner man barbarer som rekker tributten frem mot keiseren, hvis man skal tro på tegninger av keiser Arkadius' æressøyle som ble laget på 1500-tallet. Arbeidet på søylen, som i likhet med Theodisius-obelisken stod i Konstantinopel, strakte seg gjennom de to første tiår av det 5. årh. De fremstilte barbarene kneler ikke, men går mot keiseren. Gesten med de fremrakte hender som holder et kar, sikkert ment å være av kostbart metall, er imidlertid den samme.

Kan motivet med de tributtbærende barbarene være inspirert av trojanere som bringer skatter til Hektors utløsning? Det er slett ikke utenkelig, for det mytologiske motivet er det eldste, og var tilgjengelig i mange varianter for skaperne av de såkalte historiske relieffer. Likheten mellom de to motivene viser hvordan mytologiske og mer eller mindre realistiske elementer går over i hverandre i romersk kunst.

Arkadius-søylen er det siste romerske triumfal-monument som vi kan rekonstruere med en viss sikkerhet (forutsatt at tegningene av den er noenlunde korrekte). Men de tributtbærende barbarene forsvinner ikke for det. De lever videre i skikkelse av de hellige tre konger eller de tre vise menn, som vi også kaller dem. Disse, som omtales i kapittel 2 i Matteus' evangelium, betegnes som *magi*. Ordet henger sammen med det gammelpersiske *magu-* som ble brukt om en bestemt kategori prester. Siden det heter at vismennene kom fra Østen, var det naturlig å assosiere dem med

orientalske folk, særlig perserne. De ble derfor i kunsten ikledd den romerske versjonen av persisk drakt med frygisk lue og posebukser. Bibelen oppgir ikke deres antall, men det ble raskt kalkulert at de var tre, én for hver gave de brakte med seg (gull, røkelse og myrra). Scenen er kjent fra en rekke katakombemalerier og sarkofager fra 3. og 4. årh.

I kirken S. Apollinare Nuovo i Ravenna fra 1. halvdel av det 6. årh. finnes en spesielt fin fremstilling i mosaikk av de tre vismennene hvor de er fremstilt i de fargestrålende draktene som romerne assosierte med orientalerne. De beveger seg mot Madonna som troner med Jesusbarnet på fanget, mens de i sine fremstrakte hender holder kar av metall, åpenbart av sølv og gull. Dessverre er denne mosaikken så til de grader restaurert (for ikke å si rekonstruert) på 1800-tallet at lite av det opprinnelige er bevart.

Mer ekte, men dårligere bevart, er dekorasjonene på en stor *ambon* (prekestol) fra Thessaloniki i Nord-Hellas, nå i det arkeologiske museum i Istanbul (Fig. 11). Den er omtrent samtidig med eller kanskje litt tidligere enn mosaikken i Ravenna, men i hvert

fall fra 1. halvdel av det 6. årh. Også på ambonen finner vi vismennene i sine typiske orientalske drakter. Man kan regne med at de var fargerike, for figurene var opprinnelig malt. Denne ambonen er interessant fordi den tydelig er inspirert av et lokalt monument, nemlig den før omtalte æresbuen for keiser Galerius. Dette viser at forbindelsene mellom romerske offentlige relieffer og mytologisk eller religiøs kunst holdt seg godt inn i kristen tid. Imidlertid ble det i det 6. årh. ikke lenger laget store offentlige monumenter, i hvert fall ikke i Thessaloniki, så ambonens skulptører måtte ty til langt eldre modeller. Keiseren er ikke lenger mottager av orientalernes gaver,

Fig. 11, Maria med Barnet og en av de hellige tre konger, detaljer av ambon fra Thessaloniki, 1. halvdel av 6. årh. e. Kr. Istanbul arkeologiske museum.

men Madonna med Barnet akkurat som i Ravenna.

Motivet med de gave-bærende barbarer kan takket være de hellige tre konger følges helt til våre dagers julekrybber, men kontakten med de opprinnelige romerske modeller blir etterhvert brutt. Man kan imidlertid merke seg at kongene hele tiden er modellert etter et aktuelt fiendebilde. Til ut i det 7. årh. var dette perserne, men etterat perserriket ble erobret av araberne, mistet det sin status. Den nye fienden blir muslim, og spesielt tyrker. Julekrybbe-kunsten (hvis man kan bruke et slikt ord) når sitt høydepunkt i Napoli på 1700- og 1800-tallet, og krybbene kan få en formidabel størrelse med mengdevis av opptredende statuer. I de hellige tre kongers følge er det alltid diverse representanter for det ottomanske imperium med, fra helt mongolsk utseende tyrkere til mørke arabere og afrikanere. Disse etniske typene er ofte gjengitt med stor realisme. Fremdeles lages det flotte julekrybber i Italia,

og de ottomanske typene går stadig igjen til tross for at imperiet for lengst er gått i oppløsning. Det er typisk for vår tids kristne kunst at den stort sett kopierer eldre modeller uten å plassere seg i en moderne kontekst – ellers ville man antagelig sett julekrybber hvor Jesusbarnet ble hyllet av representanter for Al Qaida.

For å gå tilbake til det som var artikkelens egentlige tema, mannen på Fig. 1, så har dette motivet en lang historie, som vi har sett. Fremdeles knytter det seg flere usikkerhetsmomenter til ham: er han trojaner (som jeg tror) eller en annen form for "barbar"? Stammer relieffet fra en sarkofag eller fra en frise, og i sistnevnte tilfelle: tilhørte denne et offentlig såkalt realistisk monument eller en privat, mytologisk dekorasjon? Uansett konteksten kan man nyte figuren rent estetisk, for han er et meget fint eksempel på romersk skulpturarbeid, og man får være glad for at dette relieffet fremdeles er i Norge og ikke er havnet i en privat samling i utlandet.

Hele verdens historie i tre bind!

Cornelius Nepos' krøniker

PER PIPPIN ASPAAS

I et tidligere nummer av *Klassisk Forum* tok Lars Boje Mortensen til orde for at man burde være svært forsiktig når man uttaler seg om den antikke litteraturhistorien¹. Bare noen få prosent av all litteraturen som ble skrevet i den gresk-romerske antikken er overlevert til oss, og selv om vi finner omtaler og sitater av en hel mengde tapte verk, er det ikke sikkert vi noen sinne vil kunne nøste opp hvordan de tapte verkene en gang har sett ut, langt mindre hvilken betydning de fikk i sin samtid. Er vi riktig uheldige, kan det være at hele sjangre er blitt borte for oss, nesten uten å ha etterlatt seg spor.

En slik sjanger er krøniken, *khronika* eller *chronica*. I sin opprinnelse går den tilbake til det lærde miljøet ved biblioteket i Alexandria, hvor bibliotekssjefen, geografen, litteraturforskeren, dikteren og historikeren Eratosthenes forfattet verket *Khronographiai* i tiden rundt år 200. En annen innflytelsesrik krønikeskriver var Eratosthenes' elev, religionshistorikeren, Homer-kommentatoren, grammatikeren, dikteren og historikeren Apollodoros, som forfattet en *Khronika* i tre (eller kanskje fire) bind i

annen halvdel av 2. århundre f.v.t. Disse verkene er for lengst gått tapt, men sporene etter dem er samlet og gjennomgått i detalj av Felix Jacoby i hans *Fragmente der griechischen Historiker*. Men hvordan var det på den romerske siden – ble det laget noen krøniker der? Hvis ja, kan vi da si noe om hvordan disse verkene så ut, eller om hvilken betydning de fikk i samtiden?

Ett sted å begynne er hos dikteren Catull, som på 50-tallet før vår tidsregning åpnet en samling vers med dette diktet (Catullus, *Carmen* 1, etter

1) «Fortæller de romerske forfattere os kun det vi gerne vil høre? Refleksjoner over kanon og overleveringsmekanismer», i *Klassisk Forum* nr. 1/2004.

D.F.S. Thomsons utgave, Toronto 1997):

Hvem skal få denne kjekke lille boken,
som helt nylig er pusset blank av pumex²?
Du, *Cornelius*, var jo tidlig ute med å mene at mine skriblerier ikke var så verst, den gang du som første romer våget å samle verdens fortid i tre tunge og djevlesk lærde bøker. Derfor ber jeg deg ta imot den skarve rullen her, så den kanskje – hjelp meg, Muse! – kan bestå i litt mer enn ett århundre.

Her møter vi angivelig et pionerverk innen romersk litteraturhistorie. Selv om tittelen mangler, er det tydelig å se at det dreier seg om et historieverk: «Hele fortiden» (*omne aevum* i originalen) er blitt samlet i bare tre bokruller. Verket var av det tunge og sprenglærde slaget (*doctis, Iuppiter, et laboriosis*), i motsetning til Catulls lettvinde skriblerier (*nugas*). Mer informasjon får vi egentlig ikke. Når det gjelder opphavsmannen, «*Cornelius*», var dette et så vanlig romersk navn at det i seg selv ikke sier stort. Hvem denne *Cornelius* var, ville vært vanskelig, for ikke å si umulig, å få klarhet i, hvis ikke vi hadde kunnet hente støtte fra en annen kilde.

Heldigvis – om lag fire århundrer senere etterlignes Catull på følgende vis av dikteren Ausonius (*Praefationes variae* I.4 i R.H.P. Greens utgave, Oxford 1991):

«Hvem skal få denne kjekke lille boken?»

Dét sa éngang poeten fra Verona og fant straks på å gi den bort til *Nepos*.

Her står vi, med en ukjekk, ulærd bokrull, bare bondevrøvl, møkk, talentløsheter –

skal tro hvem som vil trykke den til brystet?

Dér er én – ti nå stille, skriblerier! – både nådigere, og vel så sprenglærd som den *Gallia* frembød for *Catullus*.

Etterligningen er presis. Versemålet er bevart, og flere av Catulls opprinnelige uttrykk er flettet inn i den nye versjonen. Igjen er det en kontrast mellom dikterens *nugae*, «skriblerier», og den «sprenglærde» (*nec doctum minus*) mottakeren av dedikasjonen. Ausonius har tydeligvis etterlignet Catulls dikt bevisst. Én viktig forandring er imidlertid at «*Cornelius*» denne gangen er blitt til «*Nepos*». Men når vi vet fra andre kilder at *Cornelius Nepos* var en historiker fra Catulls generasjon, og at han stammet fra provinsen *Gallia cisalpina*, faller brikkene på plass.

2) Pumex, en stein som bruktes til å stive av kantene på en papyrusrull for å unngå at den skulle sprekke opp. Samtidig spiller dikteren på at han nettopp har gitt diktsamlingen sin en «siste finpuss».

Alt tyder altså på at Ausonius har vært godt informert: *Cornelius* hos Catull + *Nepos* hos Ausonius = *Cornelius Nepos*.³

De fragmentene vi skal se nærmere på senere i denne artikkelen, passer også godt til det inntrykket Catull gir: *Cornelius Nepos* skrev åpenbart et verk der hele den gresk-romerske verdens historie var med. Verkets tittel var *Chronica*.

Når dette tapte krønike-verket skal rekonstrueres, blir det aktuelt å belyse det fra to kanter: Dels er det naturlig å undersøke det i sammenheng med *Cornelius Nepos'* forfatterskap for øvrig, dels bør vi se på hvilken kontekst senere forfatters sitater opptrer i. Hva vi da kommer fram til om det tapte verket, vil dels avhenge av hvilket bilde vi har dannet oss av hans eget forfatterskap, dels av hvordan vi har kontekstualisert sitatene. Det siste punktet blir særlig viktig, da tidligere forskning på *Nepos'* krøniker har hatt en tendens til å løsrive sitatene mest mulig fra konteksten de inngår i. Det er en tradisjon innen klassisk filologi (ikke bare i forskning på *Nepos*) at man for å danne seg et bilde av et bestemt forfatterskap klipper ut sitater fra senere forfattere, ordner dem tematisk, og lister dem i knappest mulig form under rubrikken «fragmenter». I et første møte med *Cornelius Nepos*

finner man derfor hans intakte skrifter først (i hans tilfelle ganske nøyaktig 100 standardsider), dernest følger de tapte verkene i form av 65 sitater som til sammen ikke fyller mer enn 12–13 sider⁴. Utgiverne refererer til kilden hvert sitat er plukket fra, men overlater til leseren selv å undersøke konteksten til hvert av de 65 fragmentene. Dette er tilfelle ikke bare for tekstkritiske utgaver, men preger også oversettelser til moderne språk. I den grad disse inkluderer fragmenter fra tapte verk, blir konteksten skåret vekk, akkurat som i utgavene på originalspråket. Resultatet er at vi som lesere risikerer å danne oss et mangelfullt inntrykk av de tapte verkene. Selve sitatet utgjør jo bare «toppen av et isfjell» – hva som ligger under overflaten, får vi ikke se. Vi skal her forsøke å bøte på denne mangelen. Hva innebar egentlig sjanger-betegnelsen «krønike» (gresk *khronika*, latin *chronica*) i antikken? Og hva kan de historiske og kulturelle forutsetningene ha vært, som gjorde at sjangeren oppsto i latinsk språkdrakt akkurat på *Nepos'* tid?

Cornelius Nepos' krøniker belyst gjennom hans eget forfatterskap

Nepos kom som nevnt fra *Gallia cisalpina*, nærmere bestemt fra Po-

3) Et forsøk på å identifisere *Cornelius* hos Catull som annalisten (årbokforfatteren) *Lucius Cornelius Sisenna* (Simpson 1992) har ikke vunnet tilslutning. *Sisenna* var død allerede 67 f.v.t., og det er lite som tyder på at han skrev noen verdenshistorie (se *Bardon* 1952, s. 251–258; sml. *Rawson* 1979).

4) Se for eksempel *Marshalls Teubner-utgave* (*Cornelii Nepotis Vitae cum fragmentis*, 1991[orig. 1977]).

sletten, noe flere andre romerske forfattere fra samme periode også gjorde (Catull, Livius, Vergil, m.fl.). Men i alle fall fra år 65 f.v.t. har han vært aktiv i Roma. Her har han dannet personlige relasjoner til den litteraturinteresserte finans-mannen Titus Pomponius Atticus (109–32 f.v.t.), til poeten Gaius Valerius Catullus (ca. 87–54/52 f.v.t.) og ikke minst til periodens største prosaforfatter, Marcus Tullius Cicero (106–43 f.v.t.). Ifølge én kilde skal han ha gått bort under Augustus' prinsipat, dvs. tidligst år 28 f.v.t. Ingenting tyder på at Nepos har forfulgt noen politisk karriere. Men den tiden han var aktiv i Roma, har han fått oppleve kuppforsøket fra Catilina, to triumvirater med påfølgende borgerkriger og proskripsjoner, inkludert Julius Cæsars tid som diktator og attentatet på ham i mars 44, og til sist overgangen til «fredstiden» som hersket under Octavian, den senere keiser Augustus. Disse forholdene har satt et tydelig preg på det vi har bevart av Nepos' forfatterskap.

I dag er Nepos mest kjent for sine biografier om store personligheter (*De viris illustribus*), som en gang fylte minst 16 bind. Av disse har vi bare ca. halvannet bind med i alt 25 korte biografier bevart – hele bindet om Fremmede folkeslags fremragende hærførere i 23 kapitler (*De excellentibus ducibus exterarum gentium*; fra Miltiades til Hannibal) og 2 kapitler fra et bind om Romerske histo-

rikere (*De historicis Latinis*; Cato den eldre og Atticus). Som nevnt fyller disse biografiene ikke mer enn 100 sider i en moderne utgave. Til gjengjeld utgjør dette de eldste bevarte biografiene fra den gresk-romerske antikken, og dermed også fra den europeiske litteraturhistorien overhodet⁵.

Nepos' renommé i moderne tid har ikke vært det beste. I sine biografier er han ofte upålitelig, og retoriske overdrivelser, fortelliser og feilaktige opplysninger florerer. Ansatser til dypsindig analyse av historiske hendelsesforløp forekommer sjelden. Hans latinske språk er heller ikke i nærheten av det vi finner hos de beste prosaforfatterne fra samme periode, som inkluderer mestere som Cicero og Sallust. Toneangivende forskere i flere land har da også karakterisert Nepos som «ein mittelmäßiger Schriftsteller», «mediocre scrittore» eller «intellectual pygmy», og hans sans for dramatiske effekter og anekdoter (ofte med lite basis i historiske fakta) er blitt avskrevet som «Journalismus». Og som om ikke dét var nok: Rekonstruksjoner av biografisjangerens tidlige utvikling, basert på fragmenter fra for lengst tapte greske forløpere, har inntil nylig levnet Nepos liten ære som biografiforfatter.

Fortolkningen av de få vitnesbyrdene vi har om Nepos' forfatterskap for øvrig er blitt preget av dette bildet. Når det gjelder Catulls dedi-

5) Nepos' biografier er nylig utkommet på norsk i Thorleif Dahls Kulturbibliotek (Aspaas 2006).

kasjonsdikt, har enkelte filologer pekt på at den unge dikteren ynder å være «urban», «cool» og ofte ironisk i sin stil. De vil derfor lese rosen av Nepos som en spydighet, snarere enn et seriøst forsøk på å framheve en litterær bragd – hele verdens historie i tre bind. Men et dedikasjonsdikt bør vi nok ta seriøst: En dedikasjon til en innflytelsesrik forfatter (eller politiker) var et sentralt element i jakten på heder og anerkjennelse for nye forfattere. En ung poet dediserte ikke til hvem som helst, og ikke uten å mene noe med det. Et annet moment som peker i samme retning, er at Cornelius Nepos ett sted karakteriserer Lukrets og Catull som de to største dikterne i sin generasjon (*Atticus* 12.4). Anerkjennelsen har altså gått begge veier.

De siste tiårene har Nepos-resepsjonen tatt en ny retning. Det er særlig to forskere som har bidratt til en grunnleggende omvurdering av Nepos' forfatterskap – Joseph Geiger og Carlotta Dionisotti. Geiger publiserte i 1985 en bredt anlagt monografi om Nepos i serien *Historia-Einzelschriften*, hvor han tok til orde for at Nepos høyst sannsynlig var den første til å skrive biografier innen en sjanger han kaller politisk biografi. De 23 bevarte biografiene om fremmede folkeslags hærførere fikk dermed høyere status, ettersom de ikke bare kunne avfeies som bleke kopier av langt bedre (men dessverre tapte) greske forløpere. De var *politiske* biografier, og de første sådanne i sitt slag. Dionisotti publiserte på sin side en kort artikkel i *Journal of Roman*

Studies i 1988. Her blir nettopp hærførerbiografiene nærlest og tilskrevet betydning som uttrykk for den samtiden de ble forfattet i. Med sine nærlesninger viser Dionisotti hvordan Nepos bevisst fordreier historiske begivenheter og tillegger aktører spesielle politiske motiver for å fremme sitt eget politisk-etiske budskap. Men nå blir ikke lenger retoriske omskrivninger av historiske hendelsesforløp tolket som uttrykk for noen middelmådighet eller «Journalismus», men som et typisk trekk ved antikk historieskrivning og derfor lite oppsiktsvekkende. Retorisk bevissthet betyr visshet om at sannhet og moral er særdeles tøyelige begreper, og historiografien var i antikken i høy grad en retorisk sjanger. Generelt blir heller ikke det faktum at Nepos språklig sett er enklere og mindre beundringsverdige enn Cicero viet like mye oppmerksomhet som før. Tidligere utgivere har hatt i tankene at man måtte unngå å lære elevene dårlig latin, men ettersom skrivning av latinsk stil ikke lenger har en like viktig rolle i latinundervisningen, er dette temaet mindre betydningsfullt for dagens Nepos-resepsjon.

Mye som følge av denne omvurderingen av biografiene, har forskere også begynt å se på fragmentene fra Nepos' øvrige produksjon med nye øyne. Ser man på de 65 Nepos-fragmentene som er bevart hos andre antikke forfattere, gir disse sikre opplysninger om i alt seks verk. I kronologisk rekkefølge ser Nepos' produksjon slik ut:

1. *Chronica* (Krøniker), i 3 bind (skrevet ca år 60?)⁶.
2. *Exempla*, en samling anekdoter i minst 5 bind (skrevet på 40-tallet?).
3. Brevveksling med Cicero, i minst 2 bind (Cicero døde år 43).
4. En lang biografi om Cicero, i minst 2 bind (skrevet etter Ciceros død?).
5. En lang biografi om Cato den eldre, i 1 bind (skrevet før 'Store personligheter').
6. *De viris illustribus* ('Store personligheter'), i minst 16 bind (skrevet perioden 32–27).
7. Dikt (ingen opplysninger om omfang, titler eller utgivelsesår).

I tillegg tyder noen av fragmentene på at Nepos har skrevet en lærebok i geografi (på 50-tallet?), muligens en egen bok om grammatikk (uvisst når), kan hende også et verk om luksus og nytelsesliv i republikkens Roma (på slutten av sitt liv?). Alt dette gir inntrykk av et mangesidig forfatterskap, der flere enn én sjanger kan ha blitt utprøvd for første gang på latin – Geiger peker på *Chronica* og *Exempla* som de første i sitt slag på latin, noe den sannsynlige geografiske håndboken også må ha vært, og han vil gjerne se nok en innovasjon i det faktum at Nepos skrev store deler av sin biografi om Atticus mens hovedpersonen selv var i live (det vanlige var å skrive om en persons liv

etter at vedkommende var død). Catulls påstand om at Nepos med sitt historieverk var en pionér innen latinspråklig historiografi, kan altså godt se ut til å stemme.

Identifikasjon av Cornelius Nepos' krøniker gjennom andres skrifter

Den viktigste kilden til hva slags stoff Nepos' krøniker inneholdt, utgjør et kapittel i kjempeverket *Noctes Atticae* fra annen halvdel av 100-tallet, skrevet av romeren Aulus Gellius. Kapitlet er i sin helhet viet en kronologisk gjennomgang av gresk og romersk historie, og gir oversikt over viktige begivenheter og store menneskers levetid i noe som for Gellius var en fjern fortid, under tittelen: «I hvilke tidsrom etter Romas grunnleggelse store personligheter – så vel grekere som romere – hadde sine velmaktsdager før annen puniske krig». Hele kapitlet finnes oversatt i et tidligere nummer av *Klassisk Forum*, og vil ikke bli gjennomgått i detalj her⁷. Men interessant i vår sammenheng er det at Nepos' krøniker åpenbart har vært en av hovedkildene for Gellius. Tre steder nevnes Nepos eksplisitt, men det er tydelig at han preger mer av teksten enn som så. Gellius innleder sitt kapittel slik (*Noctes Atticae* XVII.21.1–2, etter P.K. Marshalls utgave, Oxford 1990):

- 6) Catulls uttrykk *iam tum cum* (ordrett: «allerede den gang da») tyder på at krønikene ble forfattet lenge før årene 54–52, da Catull døde.
- 7) Aspaas, «En verdenshistorie i miniformat: Aulus Gellius XVII.21», i *Klassisk Forum* nr. 1/2005.

For at vi skulle kunne danne oss et visst overblikk over de eldste tidene, samt over de store personlighetene som ble født den gang, har vi gått frem på følgende måte: Vi ville unngå å komme i skade for å nevne noe uoverveid angående disse tidene og de berømte mennene det er tale om, slik som den ulærde sofisten nylig gjorde, da han holdt en offentlig forelesning hvor han opplyste at filosofen Karneades hadde mottatt penger fra kong Alexander⁸, Filips sønn, og at stoikeren Panaitios og [Scipio] Africanus den eldre⁹ hadde vært omgangsvenner. I den hensikt, altså, å unngå nettopp slike kronologiske brølere, har vi gjennomgått *de bøkene som kalles «Kroniker»*, for å finne ut i hvilke tidsrom diverse greske og romerske berømtheter som er kjent for sine overlegne intellektuelle eller militære ferdigheter, var i sine velmaktsdager, i perioden fra Romas grunnleggelse og frem til den andre krigen mot karthagerne. De nokså forskjelligartede utdragene vi på ulike steder har foretatt fra disse bøkene, vil vi her og nå presentere en kortfattet gjennomgang av. Vårt mål med denne gjennomgangen har vel å merke *ikke* vært å gi noen form for grundig og fyldestgjørende synkronistisk fremstilling over berømte mennesker fra de to folkeslagene – det eneste vi har ønsket, var at en og annen fortidsblomst også av denne typen skulle få pryde disse Nettene. Vi har ment at det her ville bli tilstrekkelig å begrense oss til noen ganske få mennesker, for hvis man

bare kjenner til når disse levde, blir det ingen vanskelig oppgave å slutte fra dem til de mange vi ikke nevner i vår gjennomgang.

I resten av kapitlet følger Gellius opp sin målsetning ved å tidfeste levetiden til om lag 75 slike personligheter, fra grekerne Homer og Hesiod til romeren Lucilius, satt opp mot epoker eller avgjørende hendelser i verdenshistorien. (I den gresk-romerske antikken er «verdenshistorie» ensbetydende med Middelhavslandenes historie – øvrige land og folk blir bare innlemmet i historien i den grad de kom i kontakt med den gresk-romerske sivilisasjonen. Disse geografiske rammene holder Gellius seg naturlig nok innenfor.) De tre stedene hvor Nepos siteres direkte, dreier det seg om tidsfestelse av Homers levetid i forhold til byen Romas grunnleggelse, Arkhilokhos' tid som berømt dikter sett i forhold til Tullus Hostilius' tid som konge i Roma, og året for Marcus Manlius' henrettelse i forhold til Aristoteles' fødselsår (Gellius, *Noctes Atticae* XVII.21, paragrafene 3, 8 og 24–25). En detalj i det siste tilfellet går riktignok på hvorvidt forræderen Manlius ble pisket til døde (som Nepos oppgis å ha skrevet) eller kastet utfor den tarpéiske klippe (noe Varro skal ha skrevet), men ellers er det *tidfestelser* som er hovedsaken for Gellius gjennom hele kapitlet. Tidfestelsen av Homers levetid finner vi for øvrig igjen også hos den langt senere *Liber chronicon* av kirkefaderen Hieronymus, skrevet

8) Karneades levde mer enn hundre år etter Alexander den store.

9) Det var Scipio den yngre som lærte Panaitios å kjenne.

på slutten av 300-tallet. Under rubrikken for året 397 f.Kr. skriver Hieronymus (etter R. Helm 1984):

I den latinske historien finner vi dette skrevet ordrett: Samtidig som Agrippa var konge hos latinerne, ble dikteren Homer berømt i Hellas – dette var ifølge grammatikeren Apollodoros og historikeren Evforbos i det hundre og tjuelfjerde året før byen Romas grunnleggelse, eller, som *Cornelius Nepos* oppgir, i det hundrede året før den første olympiaden.

Men for å gå tilbake til Gellius: Selv om Nepos' navn nevnes kun tre ganger i kapitlet, er det tydelig at han har vært brukt som kilde i langt større utstrekning enn som så: Det virker som om Gellius kun har funnet det nødvendig å oppgi sine kilder i tilfeller hvor de har vært i uoverensstemmelse med hverandre, men ellers har forbigått dem i taushet. En nærliggende konklusjon er derfor at Gellius-kapitlet gjenspeiler *Chronica* hva angår stoffutvalg og tendens, selv om Nepos' mer omfangsrike verk nødvendigvis må ha inneholdt langt flere opplysninger. Det var vel det som lå bak Gellius' reservasjon i starten: «Vårt mål med denne gjennomgangen har vel å merke *ikke* vært å gi noen form for grundig og fyldestgjørende synkronistisk fremstilling av berømte mennesker fra de to folkeslagene [...]». Det andre hadde gjort før ham (deriblant Nepos), har Gellius altså ikke hatt til hensikt å gjøre.

To trekk ved Gellius' tekst kan være verd å merke seg: For det første en interesse for «store personlig-

heter» (*virii illustres/excellentes*), for det andre en sammenligning mellom gresk og romersk kultur. Nepos var i sitt forfatterskap preget av samme fokus: Enkeltmennesker og deres (forbilledlige eller avskrekkende) handlinger er hovedsaken både i hovedverket 'Store personligheter' og i de viktigste fragmentene fra det tapte *Exempla*. I 'Store personligheter' er sammenligning mellom gresk og romersk rent faktisk blitt til et styrende prinsipp. At slike interesser har preget også hans krøniker, er å anse som sannsynlig. Foreløpig kan vi dra den slutningen at Cornelius Nepos har vært opptatt av å tidfeste berømte menneskers levetid – og da både fra gresk og romersk kultursfære.

Til støtte for hypotesen om at Nepos gjennomsyrer mer av Gellius' tekst enn de få stedene hvor han siteres, er det faktum at enkelte av opplysningene hos Gellius går igjen i andre fragmenter. For eksempel blir generalen Camillus' erobring av Veii omtalt i Gellius' kapittel (XVII.21.20). Samme hendelse dukker også opp i denne passasjen hos Plinius den eldre, skrevet om lag hundre år etter Nepos' død (*Naturalis historia* III.125, etter G. Winkler/R. Königs utgave, Düsseldorf/Zürich 2002):

I dette området [av Nord-Italia] har Parra gått til grunne, orombiernes by – Cato [den eldre] sier at bergomaterne stammer fra dem. [...] Likedan har både byen til caturigerne, som var flyktninger fra Insubria, og den ovenfor omtalte byen Spina, så vel som den særdeles velstående Melfon, alle gått til grunne. *Cornelius Nepos* oppgir at

sistnevnte by ble jevnet med jorden av insubrerne, boierne og senonerne samme dag som Camillus erobret Veii.

Det er ikke sikkert at dette fragmentet stammer fra krønikene – opplysningene kan godt være hentet fra et annet verk av Nepos (Marshall og andre utgivere plasserer dette fragmentet, uten nærmere begrunnelse, under *Exempla*). Men nettopp tidfestingen – «samme dag som» – er iøynefallende. Et annet fragment der Nepos brukes til tidfesting finner vi hos historikeren Gaius Julius Solinus fra 200-tallet (*Collectanea rerum memorabilium* 40.4, etter Th. Mommsens utgave, Berlin 1895):

Det fortelles at templet i Efesos brant ned nøyaktig samme dag som Alexander den store ble født i Pella. Hans fødsel fant, etter hva Nepos opplyser, sted i det året da Marcus Fabius Ambustus og Titus Quintius Capitolinus var konsulere [385 f.v.t.], det vil si i det tre hundre og åttifemte året etter byen Romas grunnleggelse [369 f.v.t.]¹⁰.

Igjen gjelder det at *Chronica* ikke oppgis direkte, selv om tidsangivelsen peker i retning av dette verket. Også Gellius tidfester Alexander den stores fødsel, om enn uten å oppgi kilden (XVII.21.28).

Mot slutten av Gellius-kapitlet er det tydelig at Marcus Terentius Varro

(116–27 f.v.t.) har blitt brukt i større grad¹¹. Dette kan virke påfallende, ettersom Gellius i starten sier at han har «gjennomgått de bøkene som kalles 'Krøniker'» og dermed gir inntrykk av at det er et referat av denne lesningen han har til hensikt å presentere. Varro skal etter sigende ha skrevet hele 55 verk som til sammen fylte over 600 bind, men ingen av de bevarte fragmentene har *chronica* i tittelen. En kandidat kunne være det tapte firebindsverket *De gente populi Romani* (Om romerfolket) fra rundt år 43, en annen hans tapte trebindsverk *Annales* fra samme periode. Men Gellius siterer ikke disse titlene, han henviser bare til et mindre verk *De poetis* (Om diktere), som for øvrig også er gått tapt¹². Det kan skyldes at Gellius først og fremst var interessert i store personligheter av det litterære slaget, og da var det nærliggende å gripe til et verk om diktere for raskt å finne fram til slike opplysninger. Uansett ser vi at Varro øyensynlig var aktiv som historieforfatter en del senere enn Nepos var med sine krøniker.

Gellius begynte sin kronologiske oversikt med Homer, og siterte Nepos for opplysninger om når denne diffuse skikkelsen levde – hele 900 år f.v.t. Men ting tyder på at Nepos' utgangspunkt lå enda lengre tilbake i tid.

10) Ingen av tidsangivelsene stemmer med det som ifølge moderne historikere var Alexander den stores fødselsår – 395 f.v.t.

11) Gellius siterer Varro for opplysninger om nasjonaldikterne Ennius' og Naevius' liv (XVII.21.43; 45).

12) Det eneste som er intakt av Varros forfatterskap er en lærebok i landbruk (*De re rustica*, i 3 bind) og deler av et verk om latinsk språk (*De lingua Latina*, 2 bind fullstendig, 3 bind delvis bevart), samt en del satiredikt.

Nepos som evhemerist

Når Snorre Sturlason beskriver Norges historie for et kristent publikum i Heimskringla, begynner han med den hedenske guden Odin og hans medhjelpere. Men han kaller dem ikke guder, de er mennesker – store konger som ettertiden har mytologisert og opphøyet til guder. Det «trikset» Snorre tok i bruk, var ikke nytt. Religionshistorikerne kaller det evhemerisme, oppkalt etter den greske forfatteren Evhemeros (aktiv omlag år 300 f.v.t.). Evhemeros' skrifter er gått tapt, men vi kjenner hans standpunkter gjennom omtaler hos senere forfattere. For den romerske verden bidro især nasjonaldikteren Qvintus Ennius (239–167 f.v.t.) til å gjøre filosofien hans kjent, gjennom prosaverket *Historia sacra* eller bare *Evhemerus*. Evhemeros' prosjekt har minnet om Snorres: Han ønsket å redde de gamle mytene om de olympiske gudene for et religionsskeptisk publikum, ved å si at det ikke dreiet seg om fortellinger om guder i bokstavelig forstand, men om mennesker som etter sin død var tildelt guddommelig status takket være sine tjenester for menneskeheten. Mytene var kommet under kritikk fra flere filosofiske skoler, men Evhemeros' løsning innebar at man nedtonet de overnaturlige trekkene ved fortellingene og leste dem som historiske dokumenter. En slik innfallsvinkel til den hedenske mytologien kom til å passe antikkens kirkefedre perfekt. De kunne, om enn med et noe annerledes utgangspunkt, bruke mytene til å illustrere at det bare fantes én sann Gud.

Marcus Minucius Felix er navnet på en kristen forfatter som var aktiv i første halvdel av 200-tallet. Han står bak en filosofisk dialog i Cicero-stil med tittelen *Octavius* eller *Octavianus*, etter den ene av samtalepartnerne i skriftet. Her debatterer en kristen og en hedensk person gudene, og vi gjenkjenner arven fra Evhemeros når Octavius sier (Minucius Felix, 23.9–12, etter B. Kytzler, München 1965):

Det har seg slik at Saturn, som var den første i denne slekten, for ikke å si svermen [av falske guder], blir omtalt som et menneske hos alle greske og romerske forfattere som har skrevet om oldtiden. *Nepos* vet dette, og Cassius [Hemina] i sin historie, og det samme sier både Thallos og Diodoros. Denne Saturn kom altså til Italia, på flukt fra Kreta og en rasende sønn. Her ble han mottatt som gjest av Janus, og gresk og kultivert som han var, lærte han de ulærde, bondske innbyggerne svært mye – å skrive bokstaver, prege mynter og lage verktøy. Det skjulestedet [*latebra*] hvor han hadde skjult seg [*latuisset*] så godt, ønsket han å kalle «Latium», og byen Saturnia etterlot han seg, liksom Janus etterlot sitt Janiculum til minne om seg. Men et menneske var han uansett, for han var jo en flyktning, et menneske var han, for han lå jo i skjul, og han var far til et menneske, et barn av et menneske. Dette med at han ble omtalt som «Jordens» eller «Himmelens sønn», skyldtes at han oppholdt seg blant italienerne uten at disse visste hvem foreldrene hans var: Ennå i dag pleier vi jo å si om

folk som plutselig dukker opp, at de er «sendt fra Himmelen», og om dem som har et usikkert, uedelt opphav at de er «sønner av Jorden».

Når Nepos på denne måten siteres for å ha behandlet Saturn som et menneske, regner de fleste med at *Chronica* må være kilden. Hvis dette stemmer, har Nepos gått langt tilbake i mytisk tid i sin oversikt over store personligheter fra gresk-romersk historie. Nepos' omtale av Saturn som et menneske er godt belagt også i andre kristne forsvarsskrift – Tertulian framfører nesten ordrett samme argumentasjon både i *Apologeticus* (Forsvarsskrift for de kristne, 10.7–9) og i *Ad nationes* (Til hedningene, II.12), og det samme gjør Lactants i sine *Divinae institutiones* (Guddommelige forelesninger, I.13.8). Alle steden oppgis Nepos som kilde.

Gellius hadde som mål å forfølge historien med henblikk på å få tidfestet i hvilke tidsrom «store personligheter» levde. Han startet sin gjennomgang med Homer, og avsluttet med et knippe romerske diktere fra 100-tallet. At Nepos fortsatte sin kronologiske oversikt videre helt ned til sin egen samtid, er ikke usannsynlig: Her har kildetilfanget vært større og den gresk-romerske felleskultur en realitet. Som vi så, begynte han i hvert fall mye tidligere enn Gellius, i og med at han inkluderte Saturn.

Krøniketradisjonen i antikken

Med dette har vi gjennomgått alle de sentrale fragmentene fra Nepos' krøniker, bortsett fra ett siste. Det hand-

ler om tidfestelse av Romas grunnleggelse, men er ikke bare interessant av den grunn: Fordi Nepos' navn her nevnes sammen med flere andre, gir det oss en pekepinn på hvilken tradisjon han skrev seg inn i med sine krøniker (fra Solinus, 1.27):

Cincius setter Romas grunnleggelse til den tolvte olympiaden, Pictor til den åttende, mens *Nepos* og *Lutatius*, som begge stemmer overens med *Eratosthenes* og *Apollodoros*, setter den til det andre året av den syvende olympiaden. [Titus] *Pomponius Atticus* og *Marcus Tullius [Cicero]* setter den til det tredje året av den sjette olympiaden. Sammenligner vi så våre landsmenns utregninger med grekerne, finner vi at Roma ble grunnlagt i starten av den syvende olympiaden, i det fire hundre og trettitredje året etter at *Ilion* [dvs. *Troja*] ble erobret. [...]

I dette utdraget nevnes *Nepos* sammen med *Cincius*, *Pictor*, *Lutatius*, *Eratosthenes*, *Apollodoros*, *Atticus* og *Cicero*. De to siste var *Nepos'* samtidige, mens alle de andre var aktive før hans tid. Hvordan kan vi da forklare *Catulls* påstand om at *Nepos* «som første romer våget å samle verdens fortid» i tre bind?

To av navnene som nevnes hos *Solinus* er greske – *Eratosthenes* og *Apollodoros*. Begge var aktive i det lærde miljøet rundt biblioteket i *Alexandria* og bør, som nevnt i innledningen, regnes som *Nepos'* forløpere innen krønikesjangeren. Fragmentene fra *Eratosthenes'* *Khronographiai* viser at målet var å tidfeste viktige begivenheter både fra den politiske

historien og fra litteraturhistorien, fra Trojas fall (hos Eratosthenes tidfestet til 1184 f.v.t.) til Alexander den stores død (år 323). Eratosthenes var visstnok den første som gjorde et vitenskapelig forsøk på en slik kronologisk ordning av fortiden, og hans innflytelse på ettertiden var betydelig. Eratosthenes' etterfølger Apollodoros skrev et verk med samme tittel som Nepos – *Khronika*. Dette dekket perioden fra Trojas fall til 143 f.v.t., i tre bind. Et fjerde bind (kanskje skrevet av en annen enn Apollodoros) førte begivenhetene videre ned mot 110-tallet. Apollodoros ser ut til å ha basert seg i stor grad på Eratosthenes' *Khronographiai*, men hans verk skilte seg fra forløperens ved at det var på vers, uten at det ble regnet for mindre vitenskapelig av den grunn.

Disse greske kronografene har hatt sine romerske slektninger i form av en rekke *annalister*. Grunnbetydningen av ordet *annales* – årbøker – innebar ganske enkelt at historien ble sortert etter hvilket årstall hendelsene fant sted. Solinus refererer til romerne Lucius Cincius Alimentus og Quintus Fabius Pictor (begge slutten av 200-tallet f.v.t.), som man vet skrev annaler på gresk. En av de mest betydningsfulle var imidlertid Cassius Hemina, som rundt midten av 2. århundre f.v.t. skrev et annalistisk verk på latin i minst fem bøker. Han blir nevnt av Gellius i hans kronologiske oversiktskapittel, og dukker også opp i de kristne apologetiske skriftene. Det man vet om hans annaler er at de begynte i mytisk tid (Saturn) og fortsatte videre iallfall til

tredje puniske krig (149–146). Solinus nevner også en «Lutatius». Her sikter han muligens til Lutatius Daphnis, en grammatiker som opprinnelig var slave, men som ble frigitt på 80-tallet f.v.t. Antagelig sto denne Lutatius bak et verk kalt *Communis historia* i minst 4 bind, men fragmentene derfra er for sparsomme til å ta stilling til hvordan det var utformet.

I og med at alt dette kun finnes bevart i form av fragmenter, er det ikke lett å undersøke forskjellen mellom de tidlige romerske annalistene og krøniketradisjonen fra Alexandria. Et ytterligere problem i arbeidet med litterære sjangre i antikken er at ikke bare er store deler av litteraturen gått tapt – også selve *sjangerbetegnelsene* er flytende. I latinske kilder finnes forsøk på å skille mellom historiske monografier av typen Sallusts *Catilina* (kalt *historiae*) og skildringer som dekket større tidsspenn i en år for år-struktur (kalt *annales*), men i praksis ble begrepene brukt om hverandre. Det synes likevel som om Nepos' verk kom i en egen kategori, *khronika/chronica*.

De eldste bevarte verkene med *khron-/chron-* i tittelen stammer fra et godt stykke inn i kristen tid. For perioden før vår tidsregning må vi altså til fragmentsamlinger for å spore slike titler. Typisk for verkene med titler av typen *Khronika/Khronographiae* er årstallslistene med kortfattede resyméer av viktige hendelser oppregnet under hvert enkelt år. *Khronos* betyr på gresk «tid», og betegnelsen *khronika* bruktes om skrifter som ga slike årstallsbaserte oversikter over

fortiden. Det latinske *annales* var en bredere og mer flytende kategori, som inkluderte både knappe årstalls-oversikter og mer bredt anlagte historieverk.

Litteratur- og kulturhistoriske aspekter ved Nepos' krøniker

Møtet mellom gresk og romersk kultur begynner for alvor først i det tredje århundret f.v.t. Før den tid var Roma for lite og ubetydelig til å fortjene noen stor omtale i gresk litteratur. Når Thukydid på slutten av 400-tallet skriver om den store peloponneserkrigen, nevner han ikke Roma med ett ord. Og hvorfor skulle han det? Den gang var Romerriket bare en beskjeden flekk på den italienske halvøy, som ikke engang de greske bosetningene i Sør-Italia og på Sicilia behøvde å ta alvorlig. Utfordringene for Nepos når han skulle ta rede på «hele verdens fortid» og sette den greske og romerske historien side om side, må ha vært betydelige.

Nepos har skrevet seg inn i en tradisjon med røtter tilbake til det lærde miljøet rundt biblioteket i Alexandria. Denne kronologisk-historiske tradisjonen har hatt visse likhetstrekk med den romerske årbok-tradisjonen. Men med valget av gresk tittel (*chronica* framfor det innarbeidete *annales*) har Nepos antagelig villet vise sin tilhørighet til den hellenistiske tradisjonen, mer enn til den romerske.

Også de romerske annalistene skildret historien med utgangspunkt i hvert enkelt år. Men når vi leser den bevar- te årbokforfatteren Livius, synes det

som om årsbenevnelsene tjener mer som konvensjonelle kapittelinn- delinger i en sammenhengende histo- rie-fortelling enn som noen egentlig tematisk sortering av stoffet. Vi ser det samme fenomenet reflektert hos Julius Cæsar (100–44 f.v.t.) – også i hans *Commentarii de bello gallico* og *De bello civili* markeres hvert nytt år tydelig i teksten, selv om det naturlig- vis dreier seg om én sammenhengen- de historie over flere år. Hos Nepos har fokuset vært et annet.

I en antikk krønike (*chronica*, *khronika*) var *tidfestingen* hoved- saken. Noen historisk analyse ble ikke forventet – kravet var at man skulle levere en ekstremt komprimert «hvem-hva-hvor» over historien, slik at leseren raskt kunne finne ut når det ene eller det andre skjedde i forhold til verdenshistorien forøvrig. Bruks- området har vært bredt – retorikere konsulterte slike lister for å unngå anakronismer i sine taler, historiein- teresserte fikk sortert verdenshisto- rien og skaffet seg et bilde av når ulike mennesker levde i forhold til hverandre. En vektlegging av enkelt- personer og -hendelser ble uunngå-elig. Likevel kan Nepos ikke ha hatt noen lett oppgave med å sy sammen to atskilte historiografiske tradisjo- ner.

Nepos har blitt nødt til å forholde seg til ulike systemer for årstallsreg- ning i de to språkområdene: I Hellas var det vanlig å betegne årene etter hvem som hadde vunnet olympiaden, men ettersom de olympiske lekene ble holdt hvert fjerde år, ble dette nokså tungvint. Enkelte byer kunne derfor benytte tilleggsetegnelser som

«i året da Antigenes var arkhont» (Athen) eller «i året da Pantakles var efor» (Sparta), uten at dét utryddet enhver kilde til forvirring. På den annen side var ikke det romerske systemet mindre tungrodd: Først hadde man kongene å regne etter, senere oppkalte man enkeltår etter de to som hadde vært konsul det aktuelle året. Etter hvert som republikken hadde bestått gjennom flere århundrer, kan man lett tenke seg hvordan antallet konsulpar å holde rede på vokste til uante høyder. Det ble til at man innførte betegnelsen *anno urbis conditae* («etter byens grunnleggelse») som et alternativ, om enn ikke som noen erstatning. På den tiden Nepos forfattet sine krøniker, var det allerede gått nærmere 700 år siden byen Romas grunnleggelse.

For Nepos som latinspråklig forfatter har en *sammenligning* av gresk og romersk historie vært nærliggende. Vi vet at han forfulgte en slik tankegang i sine biografier om store personligheter, slik også Cicero sammenlignet den greske og romerske verden i en rekke tekster. Berømt er Ciceros sammenligning av gresk og romersk kultur i åpningen av *Tusculanae disputationes*, hvor den ene kulturelle nyvinningen etter den andre tilskrives grekerne, men – legger Cicero til – romerne ble med tiden dyktigere og bedre til det aller meste.

Hos Nepos kommer ikke romerne like heldig ut bestandig. Biografien om Hannibal (kap. 23 i 'Fremmede folkeslags fremragende hærførere') er ett eksempel: Der blir det romerske krigsmaskineriet ydmyket gang på gang av en hærfører uten sidestykke i

historien. Ting tyder på at Nepos heller ikke strukturerte sine krøniker på en måte som bygget opp under romernes nasjonalstolthet. Gellius' synkronistiske kapittel bærer preg av dette. Ser man på de enorme krigene som ble utkjempet på gresk side tidlig på 400-tallet, blir de små stamme-feidene på den italienske halvøya bare for ubetydeligheter å regne: Samtidig med at grekerne drev perserne tilbake i slagene ved Marathon og Salamis på 490- og 480-tallet, ble romernes eksistens truet ved at én av deres generaler gikk over til nabostammen volskerne. Og mens diktekunsten nådde sitt toppunkt 900 år f.v.t i Hellas (ifølge Nepos' tidfestelse), var det først rundt år 200 at Ennius (en importert greker!) begynte å forfatte diktning av betydning i Roma. I Gellius' kapittel finner man enkelte eksplisitte uttalelser om romersk underlegenhet (for eksempel XVII.21.33 og 52). Det er ikke utenkelig at disse stammer fra Nepos' krøniker.

Nepos' kronologiske oversiktsverk på latin fikk raskt følge av flere. Ingen av dem bar så vidt man vet tittelen – *Chronica* – men de har utvilsomt minnet om det, både hva målgruppe og utforming angår. Det mest kjente var skrevet av en av Nepos' nære venner, Titus Pomponius Atticus, og bar tittelen *Liber annalis* (Årboken). I sin biografi om Atticus beskriver Nepos verket slik (*Atticus* 18.2, etter Marshalls utgave):

Hans [dvs. Atticus'] kjærlighet til fortiden gjorde at han kjente den inngående nok til å gi en oversikt

over hele historien i det ene bindet hvor han oppregnet embetsmennene. Det var ikke den lov, fredsslutning eller krig, eller annen viktig hendelse i romerfolkets historie, som ikke fikk plass i det bindet på sitt rette sted.

Det samme verket omtales også flere steder hos Cicero, blant annet i *Orator* (Taleren), skrevet år 46 f.v.t. *Orator* er et av flere retorikkteoretiske verk fra Ciceros hånd, hvor retorikk- og litteraturhistorie går hånd i hånd. For Cicero burde en taler skaffe seg oversikt over (og lese) både poesi og historie, og her er det Atticus' *annalis* kommer inn i bildet (*Orator* 120, etter A. S. Wilkins, Oxford 1902):

En taler bør videre kjenne til viktige begivenheter i historien og i hvilken rekkefølge de hendte: Viktigste er naturligvis vår nasjonale historie, men også andre mektige folkeslag og berømte konger bør han ha oversikt over. Dette arbeidet er blitt lettet betydelig av vår venn Atticus' arbeid, hvor fortiden ordnes og bevares for oss i ett enkelt bind, uten at noen berømt hendelse i et tidsrom på syv hundre år er utelatt.

Atticus' *Liber annalis* ble satt i sirkulasjon i perioden 49–47 f.v.t. På dette tidspunktet var Nepos' krøniker antagelig så mye som 10–15 år gamle. Nytteverdien i Atticus' verk slik Cicero beskriver det, synes åpenbar: Her var alt samlet i én bokrull, ikke tre – og den mytiske fortiden som Nepos tok utgangspunkt i, var neppe

like interessant for en retoriker som trengte rask og «matnyttig» informasjon.

Fra samme periode som Atticus' årbok stammer et lignende tappt verk av en Lucius Scribonius(?) *Libo*, omtalt som nylig utkommet i noen Cicero-brev fra året 45 f.v.t. (*Epistulae ad Atticum* XIII.30.3; XIII.32.3; XIII.44.3 = nr. 303; 305; 336 hos Shackleton Bailey, Cambridge 1965–70). Som nevnt skrev også Varro flere verk hvor tidfesting av historiske hendelser ble vektlagt. Så stor har interessen vært, at man kan tale om slike historisk-kronologiske oversiktsverk som en litterær mote rundt år 45¹³. Men den greske tittelen *chronica* har altså kunnet byttes ut med *annalis* til å betegne verk innen samme sjanger.

Tilbake til utgangspunktet: Nepos og Catull

Dikteren Catull var med i en bevegelse av nye poeter i Roma, de såkalte *neoteri* eller *poetae novi*. De var opptatt av å bryte ned mønstrene i romersk poesi og isteden innføre nye poetiske stiler inspirert av miljøet i Alexandria. Ved å insistere på litterær nyskapning hos sin dedikasjons-mottaker, rettet Catull samtidig oppmerksomheten mot sin egen diktsamling; Kanskje Catull også var «den første romer» (*unus Italorum*) med *sitt* litterære prosjekt?

Når Catull roser Nepos for å ha samlet «hele verdens fortid» (*omne aevum*) i tre bind, har han antagelig

13) Sml. Bardon 1952, s. 267–270.

siktet til det enorme spennet fra den urgamle Saturn til samtidens urbane Roma. Vi så i utdragene hos Gellius at diktere har fått en framtreddende plass i den kronologiske framstillingen. Og når trådene trekkes helt tilbake til det vi ville kalle mytisk, eller pre-historisk tid, forstår vi bedre hva Catull mente da han uttrykte sitt ønske om at den lille diktsamlingen skulle «bestå i litt mer enn ett århundre» (*plus uno maneat perenne saeculo*). Når historien har et spenn så langt tilbake i tid, blir implikasjonene i håpet om varig berømmelse *framover* i tid desto større.

Det er ikke lett å bevise at Nepos var den første til å beskrive verdenshistorien på denne måten. Han var i hvert fall ikke den første til å skrive et verk med tittelen *chronica*. Men det er heller ikke Catulls poeng: Nepos var ifølge ham «den første *romer*» som samlet *hele* verdens historie i en kronologisk oversikt. Mens de greske forløperne hadde konsentrert seg om sin egen kultur- og krigshistorie, var Nepos opptatt av å gi en samlet oversikt over gresk og romersk historie og komme med sammenligninger.

Vi har sett at systemene for tidsregning i de ulike Middelhavskulturene spriket. I tillegg hadde de enkelte bystatene lite med hverandre å gjøre i tidlige tider. Å ta rede på alle «store personligheters» levetid fra Homer og framover, kan altså ikke ha vært noen lett oppgave. Det var vel det som fikk Catull til å omtale krønikerne som tre «tunge og djevelsk lærde bøker» (*doctis, Iuppiter, et laboriosis*). I alexandrinsk poesi var det et sentralt element å framstå som lærd,

og skillene mellom læredikt og sakprosa ble ofte visket ut, som når Apollodoros valgte å skrive sine *Khronika* på vers. Flere av Catulls dikt er også de reneste framvisninger i mytologisk spisskompetanse, og Catull ble selv omtalt som *doctus poeta*, «den lærde dikteren».

Men Nepos gikk altså enda lengre tilbake enn Homer i tid. Ved å trekke historien tilbake i en mytisk urtid har han kanskje ikke vært noen pionér, men han har utvilsomt stilt seg lagedlig til for hogg som historiker. Hvis det første leseren fant når hun (eller han) begynte å rulle ut papyrusen, var guden Saturns ferd fra Kreta til Roma – med tidfestelse! – kan skepsisen ha vært sikret fra første linje. Er dette egentlig historie, eller snarere «løgn og forbandet dikt»? Kanskje er det et slikt førsteinntrykk som ligger bak en lite flatterende kommentar hos Ausonius. Til Sextus Petronius Probus, konsul år 371 og øverstkommanderende for pretorianergarden, oversender han Nepos' krøniker og legger ved følgende karakteristikk (Ausonius, *Epistulae* XXVII.9.a i Greens utgave):

På grunn av trege avskrivere vet jeg at mitt løfte ikke er blitt holdt slik det burde, men jeg får i det minste forsøke å levere Dem det jeg har lovet, ærede Probus, om enn sent, så i hvert fall godt. Her kommer altså, Deres Noblesse, Titianus' Fabler og *Nepos' Krøniker* – sistnevnte er jo nesten for fabler å regne, siden de er lite annet enn en samling myter – og jeg fryder meg og skryter faktisk av meg selv, når jeg nå i min ydmyke flid har fremskaffet noe som vil

være av betydning for utdannelsen av Deres familiemedlemmer. [...]

Nepos kunne altså være nyttig lesning, selv mot slutten av 300-tallet. Men mest for kuriositetens skyld – hans kronologiske oversikt over verdenshistorien var nå for «lite annet enn en samling myter» å regne.

Litteratur – i utvalg

Aspaas, P.P. (2005) «En verdenshistorie i miniformat: Aulus Gellius XVII,21», *Klassisk Forum* 1/2005, s. 70–78.

Aspaas, P.P. (2006) *Cornelius Nepos: Støre personligheter*, Oslo: Thorleif Dahls Kulturbibliotek/Aschehoug.

Bardon, H. (1952–56) *La littérature Latine inconnue*, 2 bind, 1: *L'époque républicaine*, 2: *L'époque impériale*, Paris: Klincksieck.

Boje Mortensen, L. (2004): «Fortæller de romerske forfattere os kun det vi gerne vil høre? Refleksjoner over kanon og overleveringsmekanismer», *Klassisk Forum* 1/2004, s. 61–76.

Breebaart, A.B. (1966) «Weltgeschichte als Thema der antiken Geschichtsschreibung», *Acta Historiae Neerlandicae* 1, s. 1–21.

Decreus, F. (1984) «Catulle, c. 1, Cornelius Nepos et les Atia de Callimaque», *Latomus* 43, s. 842–860.

Dionisotti, A.C. (1988) «Nepos and the generals», *Journal of Roman Studies* 79, s. 39–49.

Geiger, J. (1985) *Cornelius Nepos and Ancient Political Biography*, Historia-Einzelschriften 47, Stuttgart: Franz Steiner.

Gibson, B.J. (1995) «Catullus 1.5–7», *Classical Quarterly* 45, s. 569–573.

Helm, R. (1984) *Eusebius Werke*, 7. bind, *Die Chronik des Hieronymus*, Berlin: Akademie-Verlag.

Jacoby, F. (1929–30) *Die Fragmente der griechischen Historiker*, delbindene *Zweiter Teil: Zeitgeschichte, B.: Spezialgeschichten, Autobiographien und Memoiren. Zeittafeln*, og *Zweiter Teil: Zeitgeschichte, D.: Kommentar*, Berlin: Weidmann.

Lyne, R.O.A.M. (1978) «The Neoteric Poets», *Classical Quarterly* 28, s. 167–187.

Peter, H. (1993) *Historicorum Romanorum Reliquiae*, 2 bind, Stuttgart: Teubner [orig. 1906–14].

Rauk, J. (1997) «Time and History in Catullus 1», *Classical World* 90, s. 319–332.

Rawson, E. (1979) «L. Cornelius Sisenna and the Early First Century B.C.», *Classical Quarterly* 29, s. 327–346.

Rawson, E. (1985) *Intellectual Life in the Late Roman Republic*, London: Duckworth.

Samuel, A.E. (1972) *Greek and Roman chronology. Calendars and years in classical antiquity*, München: Beck.

Simpson, C.J. (1992) «The Identity of Catullus' Adressee», *Revue Belge de Philologie et d'Histoire* 70, s. 53–61.

Winiarczyk, M. (2002) *Euhemerus von Messene: Leben, Werk und Nachwirkung*, München: Saur.

Wiseman, T.P. (1979) *Clio's Cosmetics*, Leicester: L. University Press.

Wiseman, T.P. (1985) *Catullus and his World: A Reappraisal*, Cambridge: C. University Press.

Woodman, A.J. (1988) *Rhetoric in Classical Historiography*, London: Croom Helm.

Woodman, A.J. (2003) «Poems to Historians: Catullus 1 and Horace, Odes 2.1», s. 191–216 i D. Braund/Chr. Gill (red.), *Myth, History and Culture in Republican Rome*, Exeter: University of E. Press.

Syv dager i nærheten av Sodoma

– en reise i Jordan

Rapport fra Norsk Klassisk Forbunds ekskursjon til Jordan 2.–9.oktober 2005

KRISTOFFER MOMRAK

Jordan er et historisk transittområde. Moses og israelittene vandret omkring her i førti år på vei til Det lovede land. Jordan var delt mellom de tre kongedømmene Moab, Edom og Ammon i bibelsk tid. I hellenistisk tid krysset nabateerne ørkenen med karavanene sine, lastet med røkelse fra Den arabiske halvøya til markeder i Levanten. Fortjenesten investerte de i klippebyen Petra.

Romerne trengte inn i Jordan i et forsøk på å beskytte rikets østgrense ved å sikre ro i Syria og Palestina. Jesus satte over Tiberiassjøen fra Kapernaum til Gadara, en gresk og senere romersk by. I dag reiser *jihadis*, hellige krigere, over grensen fra Jordan til Irak.

Jordans historie er dokumentert av flere av verdens skrivende folk. Akkadiske og egyptiske tekster, Det gamle testamentet, innskrifter på utdødde semittiske språk, greske og romerske forfattere, Det nye testamentet, Dødehavsrollene, helgenlitteratur og arabisk litteratur; alt dette belyser ulike perioder av og perspektiver på Jordans historie. Det er en fortelling om vandringer, invasjoner

og omveltninger, men også om utveksling, fremgang og velstand. Det ustadige ved Jordans historie er ikke rart, siden klimaet er så ugjestmildt at bare nomader kan klare seg i mye av det jordanske landskapet. Likevel er verdens eldste by, Jeriko, å finne i Jordandalen. Rundt Dødehavet vokste de første tettbygde menneskelige bosetningene frem i yngre steinalder (8000–4500 f.v.t.) Det var imidlertid et blaff i historien. Jordan Rift Valley, som strekker seg helt til Kenya, ga gunstige betingelser for mennesker i en viss periode, før bosetningene ble forlatt igjen. Verdens eldste monumentale skulpturer av mennesker er funnet i Jordan. De spøkelsesaktige gipsskulpturene fra Ain Ghazal stir-

rer på oss med sine svartomrissede øyne gjennom ti tusen år med taushet.

Amman og omegn

Utgangspunktet for reisen vår i Jordan var Amman. Amman ligger i amonittenes gamle rike, og er en by uten sentrum. Den moderne byen dekker så godt som alle eldre nivåer av bebyggelse, og er nokså kaotisk. Det antikke Amman het Philadelphia og var medlem av et forbund av greske handelsbyer, Dekapolis, etablert av Pompeius i 64 f.v.t. Det som kan kalles sentrum i dagens Amman er fra romersk tid, med et teater og et odeon. Det ligger ved foten av en bratt ås, Jebel al-Qalat, byens akropolis, der flere bygningsfaser er synlige. Her finner man både romerske, ummayyadiske og bysantinske ruiner. Et tempel til Herkules fra 100-tallet og en del av ummayyadebyen fra 700-tallet er restaurert, men ellers er utsikten fra åsen dens fremste attraksjon. Herfra kan man se utover dalene og høydedragene som utgjør Amman, dekket av hvite eller umalte betonghus som brer seg utover alt areal og forsvinner i disen over bakketoppene. Dessuten kan man se verdens angivelig største flagg, et jordansk et, selvsagt, som vaier fra en gigantisk mast. Vi besøkte også det arkeologiske museet på stedet. Samlingen inneholder alt fra skulpturer og redskaper fra neolittisk tid og forhistorisk keramikk til våpen og rustninger fra islamsk tid. Perlene i museet er statuetter fra Ain Ghazal og fragmenter av Dødehavsrullene. Dessuten har de en kopi av Meshastelen,

den eneste lengre innskriften forfattet på moabittisk, fra 800-tallet f.v.t. Dessverre er museet rotete og tekstene for det meste på arabisk. Likevel får man et godt inntrykk av alle kulturene som har satt sitt preg på Jordan, et område med en av verdens lengste kulturelle utviklinger, og de mange bruddene og endringene som har foregått i løpet av årtusenene.

På ettermiddagen kjørte vi ut av Amman for å se Iraq al Amin og Qasr al Abd. Landskapet rundt Amman er karrig og ulendt, og sjåføren måtte manøvrere bussen bratt nedover i hårnålssvingene til dalbunnen der Qasr al Abd, eller Slavepalasset ligger. Iraq al-Amin, eller Prinsenes huler, fikk vi bare et glimt av oppe i klippesiden. Det ville uansett vært vanskelig å finne noe sted å parkere, klemte mellom fjellveggen og stupet. Vel nede i dalen passerte vi et bryllup, som fant sted i telt, fattigslige landsbyer og lunder med frukttrær. Dalen heter Wadi as-Seer, og er overraskende frodig. Solen var på hell, og i det duse kveldslyset fikk vi se Slavenes palass, en imponerende bygning i lys sandstein. Bygningen er i to etasjer, med vel bevarte halvrelieffer av store kattedyr i monumental størrelse. Komplekset ble bygd av en Hyrkanus fra det jødiske tobiadedynastiet i det andre århundret f.v.t. Det er uvisst hva det egentlig skulle brukes til, og ble aldri fullført. Hyrkanus tapte mot seleukiden Antiokus 4., som overtok makten i området. Mot slutten av besøket vårt passerte bryllupet fra tidligere i lastebilkortesje, og forsvant over bakketoppen sammen med solen. Mørket ble plutselig

tett, og det var på tide å vende tilbake til Amman.

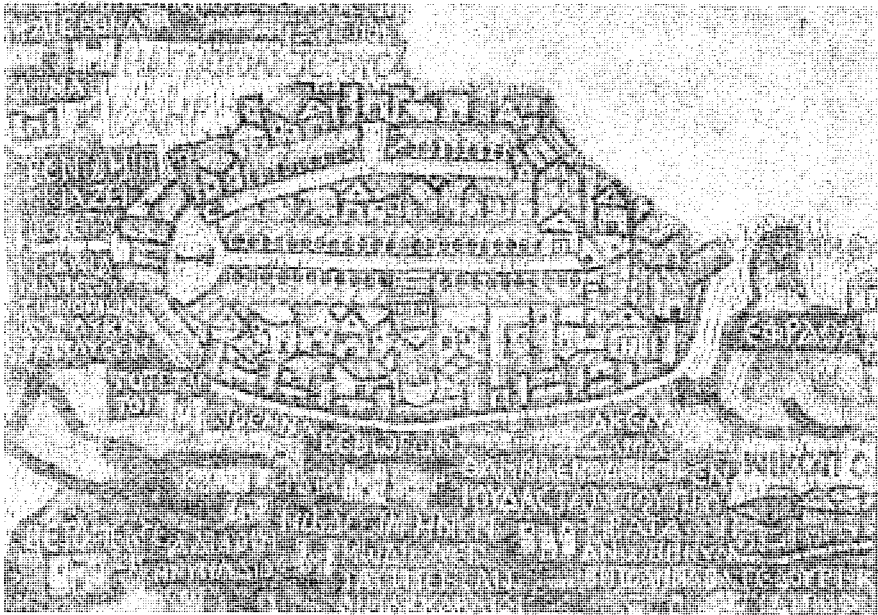
Nebofjellet og Gerasa

Dag tre dro vi på en lengre utflukt, både til bibelske og klassiske trakter. Utover mot motorveien kjørte vi gjennom Ammans Frogner, med vulgær postmoderne rikmannsarkitektur, samt den befestede og strengt bevoktede amerikanske ambassaden. Snart var vi ute i ødemarken, og krysset fra ammonittenes land over i det historiske Moab. Landskapet er tørt og goldt på alle kanter, uten tegn til vann eller vekster. Dette holdt likevel ikke kanaanittene og israelittene fra å krige om områdene i generasjoner. Det er tilstrekkelig beite for geiter, og under bakken er det grunnvann slik at man kan grave brønner. Terrengtet er preget av åser og grunne daler, og etter en slak stigning nådde vi toppen av Nebofjellet. Utsikten er fabelaktig, ikke fordi fjellet er så høyt, men fordi Jordandalen ligger nedenfor, flere meter under havoverflatens nivå. Det var herfra Moses skuet inn i det lovede landet, hvorpå han døde kort tid etter (5. Mos. 32). Nærmere Israel kom han aldri, siden han hadde vekket mishag i Guds øyne. Gud forbød både ham og Aron å betre Israel etter en episode i ørkenen Ser, nå Wadi Musa (4. Mos. 20). Men mer om dette senere! Moses ble gravlagt et sted i nærheten av Nebofjellet, og dette har siden vært et populært pilegrimsmål. På andre siden av dalen kunne vi se Jeriko, verdens eldste by. Skjønt en by var det egentlig ikke,

mer et befestet anlegg med et høyt, massivt tårn av tørrmur, datert til ca. 7000 f.v.t. Nå ligger Jeriko på Vestbredden/palestinsk område, og på en klar dag skal man også kunne se helt til Jerusalem. På Nebofjellet var det naturlig nok en pilegrimskirke, og de bysantinske mosaikkene er godt bevart i ruinene av en basilika fra ca. år 600. Stedet besøkes i dag av bibelturister fra hele verden.

Det gjelder også neste stopp på ruten vår, nemlig Madaba. Denne lille byen kan skryte av en bysantinsk gulvmosaikk med et gigantisk kart over det hellige land og tilstøtende områder. Jerusalem er selvsagt midtpunkt, omkranset av byene i Israel og Jordandalen. Landskapet ses ovenfra, og er forbløffende detaljert. Det var kanskje tenkt som et kart for pilegrimer. Mosaikken er fra 500-tallet, fra keiser Justinians tid. Den er godt bevart, og et interessant eksempel på perspektivløsninger fra før perspektivlovenes tid. Det er flere andre flotte mosaikker i byen, men vi måtte videre, og hastet til bussen gjennom trange gater besatt med suvenirsjapper. Neste stopp var den romerske byen Gerasa, et godt stykke nordover.

Gerasa (Jerash) er en godt bevart ruinby av store dimensjoner, med flere gjenreiste og delvis rekonstruerte bygninger. Byen het Antiokia ved Chrysorhoas (Gullstrømmen), og var medlem av Dekapolis-forbundet. Gerasa var hellenistisk, så romersk, og ble innlemmet i provinsen Syria av Pompeius i 64 f.v.t. Ingenting er igjen av den hellenistiske byen, og de romerske monumentene som står i dag

Jerusalem fremstilt på Madaba-kartet (6. årh.).

er i hovedsak fra annen halvdel av andre århundre e.v.t. I denne perioden var byen svært velstående. Trajan annekterte handelsfolket nabaternes rike i 106 e.v.t., og dette førte til økt handel i Gerasa.

Vi gikk inn i byen under en minnesbue til keiser Hadrian. Han besøkte byen vinteren 129–130 e.v.t. Det første vi fikk se var hippodromen, der det i dag arrangeres hesteveddeløp på antikt vis. Derfra går veien inn i selve byen. Det mest iøynefallende er en oval plass omkranset av søyler. Den ligger i skyggen av det ruvende Zeus-templet og et av byens to teatre, og forbinder Zeus-templet med hovedgaten, cardoen. Teateret er fortsatt i bruk, og vi fikk akustikken demon-

strert med ei stortromme og fire sekkepiper. Det ble nødvendig å søke ørens fred, og vi gikk noen hundre meter vestover, til ruinene av tre kirker. De ligger tett i tett, og ble bygd med omkring ti års mellomrom. Gulvmosaikkene er godt bevart.

Fra kirkene er det et steinkast til Artemis-templet. De høyreste søylene er kronet med enorme korintiske kapiteler, og noen av dem vaier i vinden. Artemis var byens viktigste gudinne, og templet hennes hadde propyleer og tilstøtende bygninger. Det ble bygget om til festning av araberne, og senere brent ned av korsfarerne. Likevel kneiser ruinene verdig på høyden over cardoen. Cardoen strekker seg langs foten av bak-

ken, kantet med søyler og et opphøyd fortau med et galleri med butikker. Den krysses av byens to tverrgater, og denne planen har bestemt byens senere utforming. I et av de mange avlukkene langs gaten var et godt bevart lite kjøpesenter, med fire nisser for ulike kjøpmenn. I et av dem var fremdeles slakteblokka av stein på plass, slipt ned av slaktekniven gjennom flittig bruk. Solen gikk ned over Gerasa, og gekkoene krøp inn i muren for natten. Vi klatret inn i bussen, og sjåføren og guiden hastet hjemover mot Amman for å rekke sin velfortjente kveldsmat ved mørkets frembrudd. Vi besøkte Jordan under Ramadan, men de fastende jordanerne gjorde aldri mine til utålmodighet med en ivrig gruppe arkeologisk interesserte som helst ville hatt tid til å se alt to ganger.

Umm al-Jimal og Gadara

Fjerde dagen var viet nok en utflukt, denne gangen til Umm al-Jimal og Gadara. Umm al-Jimal betyr enten skjønnhetens mor eller kamelenes mor. Begge deler kan ha vært passende, men i dag ville kameler følt seg mer hjemme enn esteter. Ruinbyen av svart basalt ligger langt ute på øde sletter uten vann eller vegetasjon. Byen var karavanesentrum for nabateerne i første århundre f.v.t., på ruten fra sør mot Damaskus. Fra andre århundre e.v.t. var det en romersk garnison her. En innskrift på nord-vestporten forteller at denne ble bygd av Commodus (161–192 e.v.t.), men dette er eneste referanse til byen. De dramatiske svarte murene og tårne-

er er reist uten bruk av mørtel, i en teknikk som bruker tyngdekraften til å holde steinene på plass i en høyde på både to og tre etasjer. Nabateernes bygninger er borte, med unntak av et mulig tempel. Det er ingen vannkilder i områder, men nabateernes gamle sisterneteknikk sørget for vann i byen. Diodor beskriver metoden i *Bibliotheke*. Den gikk ut på å samle opp vann i store bassenger som senere ble dekket til og markert med hemmelige tegn. Disse sisternene ble gravd ut langs karavanerutene, og slik kunne nabateerne trekke seg trygt tilbake til ødemarken uten at forfølgerne kunne finne vannreservene de selv nøt godt av.

Fra den romerske garnisonen er det bevart barakker. Umm al-Jimal må ha vært et hardt sted å tjenestegjøre på, med brennende sletter av sand og slamjord på alle kanter, innkvartert i bygninger av svart stein. Vi måtte forlate ruinene i all hast, siden en begravelleskortese snart ville ta over veiene. To jordanske jagerflypiloter var forulykket i en ulykke samme morgen, og den ene piloten kom fra den lokale landsbyen. Ifølge islamsk skikk må den døde begravnes i hjemlandets jord så fort som mulig, og alle var på beina for å delta i sørgehøytiden.

Bussen tok oss videre over de såkalte mud flats, eller sletteland av uttørket leire og slam, mot Gadara (Umm Qais). Små virvelvinder av støv flakket over slettene, og det er vanskelig å forestille seg at noen kunne finne på å grunnlegge byer i disse områdene. Snart endret imidlertid landskapet seg, og vi kom inn i

fjellområder med oliventrær og elvestryk. Vi klatret i høyden, og begynte å nærme oss det idylliske Gadara, Østens Athen. Byen fikk dette tilnavnet for sine mange intellektuelle, blant dem Menippos, Meleager, Ap-sines og Philon. Byen var medlem av Dekapolis-forbundet.

Umm Qais er et virkelig vakkert sted. Ruinene er som en hage, med frodig gress og gamle oliventrær. Fra restauranten på området er det utsikt til Tiberiassjøen og Golanhøydene. En blindgjenger fra krigen med Israel avdekket faktisk et nymfeum i sin tid, men nå var det rolig og fredelig. Vi kunne se over til Kapernaum, der Jesus virket i lengre tid. Gadara er også kanskje mest kjent fra Det nye testamentet, fra historien om den besatte mannen og svinene (Matteus 8, 23–34; Markus 5, 1–21; Lukas 8, 26–39). Jesus rodde over Tiberias-sjøen fra Kapernaum, og på vei opp til Gadara kom han forbi gravplassen, der det var en mann som var besatt av onde ånder. Da Jesus ville drive åndene ut av den besatte, ga de seg til kjenne som Legion. De gikk med på å ta bolig i en vinehjord i nærheten, hvorpå de besatte svinene styrtet seg i Tiberiassjøen og druknet. Dette ble ikke populært blant folk i Gadara, og de ba Jesus ta båten sin og ro tilbake dit han kom fra. Umm Qais' fremste attraksjoner er den lange gaten mellom ruinene, gravkamrene og den storslåtte utsikten i solnedgangen. Dessuten er det et teater på stedet, hvor det er mulig å tenke seg uroppføringer av satirer av Menippos, eller fremvisninger i retorikk.

Dødehavet og Kerak

Den femte dagen tok vi avskjed med Amman for en stund. Første stopp var Dødehavet. Selv om det var tidlig på dagen, ble det varmere og varmere under nedstigningen til jordoverflatens dypeste tørre punkt. Dagbrudd for utvinning av pottaske og svovel satte stemningen, og dypt under oss lå den livløse sjøen og gnistret i skyggen av forrevne klipper på israelsk side. Ved bredden av Dødehavet lå byene Sodoma og Gomorra, før Gud lot det regne svovel og ild over dem og utslettet dem fra jordens overflate. Like ved ble Lots ulydige hustru gjort til en saltstøtte av den hevnjerrige Gud. I samme egnen ble den berusede Lot far ved sine egne døtre i ei hule. Lots barn ble stamfedre til moabittene og ammonittene. (1. Mos. 19). I disse mytiske omgivelsene ligger moderne badeanlegg på rekke og rad, med luksushoteller og badebassenger. Bading i Dødehavet skal være helsebringende. Det varme vannet er rikt på salt og mineraler, og det er uansett stas å flyte rundt som en kork. Tidligere var Dødehavet en viktig kilde til jordbek, som ble brukt medisinsk og til bygninger. Det verdifulle stoffet ble samlet inn av sankere på sivflåter, og det var hissig kappestrid om å nå ut til de flytende bekkklumpene før de andre. Allierte på land med bue og piler ble ofte tungen på vektskålen.

På veien videre hadde vi Dødehavet til høyre og loddrette klipper til venstre. Klippeveggen var gjennomskåret av tørre elveleier flere steder, der den myke sandsteinen var gjort om til wadier og underlige grotter.

Over på den andre bredden kunne vi se Masada, en klippe der jødiske opprørere ble beleiret av romerne i 72 e.v.t. De var de siste som holdt stand etter det jødiske opprøret i 70. Da romerne etter uker med forsøk endelig lyktes med å bygge ei rampe av stein opp til klippeplatået, begikk samtlige opprørere med kvinner og barn kollektivt selvmord. Lenger nede i veien passerte vi halvøya al-Lisan der Sodoma kanskje en gang lå, før vi tok av innover og oppover i dalen, mot korsfarerborgen Kerak fra 1142. På begge sider av det bratte passet var det forvridde formasjoner av erodert sandstein. Korsfarere i tung rustning marsjerte opp denne veien, og etter dem kom Saladin og mennene hans med beleiringsmaskiner. Omkring to tusen år før dem tok en koalisjon av Israels, Judas og Edoms konger seg frem her, i et forsøk på å ta moabittenes festning, som lå på samme sted som Kerak. Bibelen forteller at profeten Elisa fant på en list (2. Kongebok, 3, 4-27). Beleirerne gravde ut grøfter i skråningene som ble fylt med vann. Da solen sto opp på morgenen for slaget glimtet det rødt i vannet, og moabittene ble narret til å tro at beleirerne hadde drept hverandre i løpet av natten. Nu til plyndring, moabitter! De stormet ned skråningene, men ble tatt i bakhold. Likevel snudde kamplykken seg til moabittenes fordel. Moabittenes konge Mesha ofret sin eldste sønn i et brannoffer til Kemosh fra toppen av muren, og en stor vrede kom over Israel slik at de dro hjem igjen.

Snart så vi Kerak over oss, øverst i passet. Korsfarerborgen er godt be-

vart, med en bratt glacis og høye murer. Festningen sto imot beleiring i lengre tid. Borgherren, Reynald de Chatillon, var en forhatt mann, og hans vane med å styrte fanger ned fra murene med ei kasse spikret over hodet må ha bidratt til de muslimske beleirernes standhaftighet. Borgen inneholder et fint museum over Jordans historie fra steinalder, gjennom bronsealder og jernalder, til middelalderen. Museet har også en samling moabittiske innskrifter, et semittisk språk som er nært beslektet med hebraisk. Mesha-stelen av basalt er den lengste. Innskriften forteller om et slag mellom kong Mesha av Moab og israelittene. Mesha hevder at ved guden Kemosh' hjelp utryddet han Israels folk fra jordens overflate. Dette viser om ikke annet at vi kunne hatt et helt annet inntrykk av Midtøstens historie om vi ikke hadde hatt Bibelen. Mesha-stelen er for øvrig delt i fire. Den ble funnet i nærheten av Madaba i 1878. Bøndene som skulle selge den til en fransk orientalist ble uenige om hvem som hadde funnet den, og knuste den for at alle skulle få sin rettmessige del. Originalen er i dag i Louvre, på tross av jordanske ønsker om å få den tilbake.

Veien videre mot Petra gikk over endeløse strekninger med mud flats, avbrutt av dagbrudd for fosfat. Grunnen er gammel havbunn, og enorme mengder sneglehus og skjell har gjennom millioner av år blitt omdannet til verdifulle fossile mineraler. Mineralene blir fraktet med jernbane, og det smale enkeltsporet er fra ottomansk tid. Underveis passerte vi også en dromedarkaravane. Hva dyrene

kunne finne å spise ute i villmarken er uvisst. Landskapet endret seg plutselig, fra sletter til klippelandskap. Vi var i nabateernes gamle rike. På begge sider av veien var det nå sandsteinsklipper og frodig vegetasjon. Øverste delen av dalen heter Wadi Musa, etter Moses, og det var her alt gikk galt for Moses og israelittene. Moses hadde fulgt den eldgamle ruten fra Egypt opp gjennom Sinaihalvøya til Jordan. I dalen ved Petra, den gangen del av kongedømmet Edom, var det slutt på vannet, og folket knurret mot Gud og Moses. Da slo Aron og Moses vann av klippen. Dessverre slo Moses to ganger, og Gud ble vred og sa at siden han ikke gjorde Gud herlig i Israels øyne, men hadde slik liten tro, skulle han aldri se det lovede land, og ingen av folkene i Kanaan skulle hjelpe dem (4. Mos. 20). Ganske riktig, både edomittene, ammonittene og moabittene erklærte seg fiender av Israel, og nektet dem gjennomreise. Etter førti år med vandring og krig kom endelig Moses til Nebofjellet, men der døde han, og fikk aldri betre det lovede land. Vi, derimot, fikk betre våre lovede hotellrom. Noen dristet seg til en tur i et lokalt dampbad, en hammam. Det var glovarmt og tungt å puste der inne, men absolutt en forfriskende opplevelse.

Petra

Vi våknet til utsikten over Wadi Musa. Denne dalen er svært vakker, med nåletrær og gress blant lyse klipper. Himmelen var blå med lette skyer, og en gjeter spilte fløyte for

fårene sine et eller annet sted i åsiden. En perfekt dag for å begi seg til Petra, nabateernes hovedstad. De behersket området fra 300-tallet f.v.t. Riket deres ble aldri erobret, siden de var taktisk overlegne i ødemarken. Dessuten var de rike nok til å betale seg unna innpåsletne beleirere. Riket ble romersk provins i 106 e.v.t. Byen Petra var tilfluktsted og endestasjon for karavanene fra Arabia, som brakte røkelse og krydder til Jordan, og videre derfra til Middelhavet. Rikdommen fra denne handelen ble brukt til å oppføre praktfulle templer og gravsteder, hugget ut i sandsteinen. Det unike ved Petra, som betyr klippe på gresk, er nettopp at det er en klippeby, nede i bunnen av en dyp ravine. Ravinen, eller *siq* på arabisk, er gravd ut av vann som har spist seg ned gjennom sandsteinen, og de loddrette veggene har et vakkert spill i rødt og gult. Byen var lenge utilgjengelig for europeere, og ble bevoktet av lokale beduiner. En sveitsisk oppdagelsesreisende, Johann Ludwig Burckhardt, klarte likevel å skaffe seg adgang i 1812, under påskudd av å skulle ofre ei geit ved Arons grav, et monument på toppen av et høyt fjell i nærheten. Nå står Petra på Unescos liste over verdens kulturarv, og blir besøkt av mengder av turister hvert år. Det er likevel en stor opplevelse å vandre nedover i ravinen. Ved munningen er det flere kvadratiske massive steinblokker, såkalte djinnblokker, som vitner om arabiske folks tilbedelse av geometriske figurer, best kjent fra den sorte steinen Kaaba i Mekka. Lengre ned rager klippeveggene opp på hver side,

og veien smalner inn. På veggene er det relieffer og små nisjer for ofringer til nabateiske guder som solguden Dhushara.

De flotteste monumentene er i bunnen av ravinen. Den vider seg plutselig ut og åpenbarer El Khaznah, en rosenrød fasade i to etasjer, med en brutt gavl med en urne i spissen. Det er svært vakkert, og lysvirkningen etter den mørke ravinen er slående. Videre nedover i dalen er det enorme fasader i en blanding av stilarter, med trekk fra egyptisk, hellenistisk og nabateisk arkitektur. Interiøret er nakent, med snorrette vinkler. Noen av monumentene er templer, andre er graver. Den lyse sandsteinen har et fargespill i oransje, gult og rødt. På alle kanter er det monumenter, det ene flottere enn det andre. De mest berømte er Urnegraven, Den korintiske graven, Palassgraven og Florentinius grav. Disse var antagelig kongelige graver, og er nokså forskjellige i utforming. Felles for alle er de vakre fargene og ruvende fasadene hugget ut av selve klippeveggen. Tidligere bodde lokale beduinstammer blant ruinene, men de er nå forvist til noen høyblokker i nærheten. Likevel kommer de til Petra hver dag, for å selge suvenirer og leie ut ridedyr til turister. Høydepunktet denne dagen var nok å ri på esel (eller gå til fots) til Al-Deir, et nabateisk tempel høyt oppe over Petra. Veien snodde seg oppover trapper hugget ut i klippene, med bratte stup på hver side. Vel oppe i fjellet er det storslått utsikt utover til Negevørkenen og den ville fjellheimen som står som en vegg så langt man kan se. Det dramatiske naba-

teiske templet, med gavler som ørne- og strengelignende, kantete former gir et inntrykk av en fremmed verden. Dimensjonene er også imponerende, 50 meter bredt og 45 meter høyt er templet Dhushara verdig.

Kvelden nærmet seg og vi måtte videre, selv om vi lett kunne brukt flere uker på å få sett alle ruinene i området. Siste dagen skulle vi tilbringe i Wadi Rum, men guiden lovte oss en helaften med beduinene ute i ørkenen siste natten. Wadi Rum er berømt for gode forhold for astronomer. Det er også spilt inn flere scener fra filmen Lawrence of Arabia her. Det var mørkt da vi kom frem, og Melkeveien lyste rett over hodene våre. I beduinleiren var det full fres på grillen, og vestlig popmusikk dundret fra høyttalerne. Beduinene var ikke å se, men vi fikk i hvert fall gleden av en danseoppvisning fra vår kjære guide, ikledd tradisjonell kjortel og hodeplagg. Omsider ble lyset slukket, og stjerneskuddene drysset ned fra himmelen over oss. På alle kanter var den stille ørkenen, og med et visst forbehold for skorpioner tørnet vi inn i teltene våre.

Wadi Rum og hjem igjen

Siste dagen bar det ut i ørkenen i jeeper. Vi kjørte over sanden, med dramatiske, gylne sandsteinsklipper rundt oss og knallblå himmel over oss. Lawrence of Arabia mønstret ørkenkrigerne sine i Wadi Rum i 1918, og kom tilbake hit flere ganger. Boken hans, *The Seven Pillars of Widsom*, har fått navn etter en fjellformasjon på stedet, som minner om

Noen av deltakerne i spent oppmerksomhet (vår guide nummer to fra høyre).

syv søyler. Wadi Rum er berømt for innskrifter på nabateisk og thamudisk. Disse er laget av reisende fra karavaner, og forteller om forhold av interesse for andre reisende. Det er også flere helleristninger fra jegere. Gamle jaktruter opp i klippene er i senere tid blitt utbedret for fjellklatring. Noen gribber som sirklet rundt over oss minte om at sikkerheten ikke er den beste her. Vi tok likevel sjansen på en kort klatretur opp til et enormt tre ved en ferskvannskilde oppe i ura, før jeepene tok oss videre over sanddynene. I en ravine inn i fjellet fikk vi se helleristninger med avbildninger av dyr som for lengst er utryddet av overdreven jakt i wadien. Det har bodd mennesker her siden steinalderen, men livsgrunlaget er

nå nesten borte. På vei tilbake besøkte vi restene av et nabateisk tempel, blekt med Petra friskt i minne. Reisen vår var slutt, og bussen tok oss med til Amman. Etter en uke med tusenvis av års kulturhistorie under føttene var det på tide å vende hjem til Norge. Det har vært en minneverdig tur, og Jordan er et av de mest spennende stedene man kan tenke seg for en historisk rundreise.

Litteratur

Grøndahl, Malene og Carsten Fenger-Grøn: *Turen går til Syria og Jordan*, Politikens Forlag, København 2000.

Harding, G. Lankester: *The Antiquities of Jordan*, Jordan Distribution Agency, London 1979.

Da Jerusalem ble kristen pilegrimsby¹

ØYVIND NORDERVAL

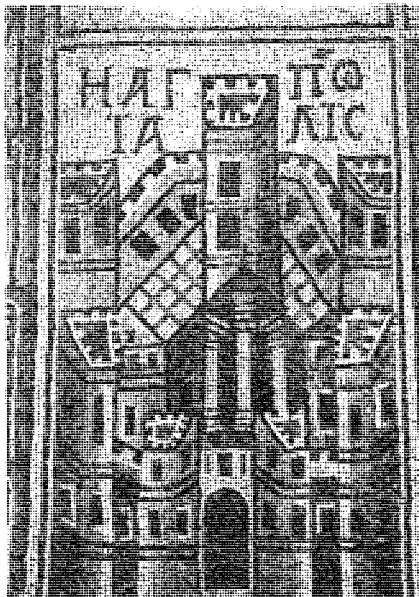
Innenfor religionsvitenskapen har det, som innenfor flere andre humaniora- og samfunnsfag, de senere år foregått en omfattende konfrontasjon mellom en essensialistisk og en konstruktivistisk innfallsvinkel til faget: Om religion som fenomen har en egenart i seg selv – *sui generis* – eller om den er et produkt av sosiale forhold og prosesser.

Denne diskusjonen har også kommet til å omfatte det område som jeg skal ta for meg i det følgende, nemlig det hellige sted, eller mer konkret: da Jerusalem ble en kristen pilegrimsby. Byen hadde jo vært et pilegrimsmål i uminnelige tider i tradisjonen knyttet til Salomos bygging av det første tempel midt på 900-tallet før vår tidsregning. Men både Titus' rasering av tempelet og av byen for øvrig i år 70 under den jødiske krig og Hadrians endelige utsletting etter Bar Kochba-opprøret i 135, la historien død, og faktisk fysisk begravet. Oppbyggingen av den totalt nye festningsbyen Aelia Capitolina hvor jøder med trussel om dødsstraff ikke hadde adgang,

hadde sanert både jødiske og for den saks skyld kristne tradisjonslinjer til fortiden. Som vi så ofte kjenner fra religionsskifter, ble de gamle helgesteder, jødiske som kristne, fortrent og overbygget i henhold til seierherrenes religion. Stein var ikke igjen på stein.

Derfor er det plutselige omskiftet på 300-tallet bemerkelsesverdig, både når det gjelder Jerusalem, og også etter hvert mange andre hellige steder i Palestina. De kristne begynte finne identitet gjennom en stedliggjøring av Det gamle og Det nye testamente. Jerusalem og Palestina ble kristenhetens viktigste pilegrimsmål. Mens Roma var viktig for vestens kristne, ble Jerusalem og Palestina i langt

1) Foredrag på Det norske institutt i Roma 8. oktober 2005 under seminaret "Pilegrimsreiser i tid og rom."

Den hellige by. Mosaikk fra St. Stefanus-kirken i Jerusalem (6. årh)

større grad et universelt kristent pilegrimsmål.

Muligens hadde kristen tradisjon i Jerusalem holdt i hevd det man mente var stedet for Jesu død og oppstandelse – at det kan ha ligget på Aelias forum der romerne hadde latt reise et Venus- og et Jupiter-tempel. Likeså kan det tenkes at man hadde holdt i minne det angivelige stedet for Jesu fødsel i Betlehem, der romerne også hadde latt reise et tempel for guden Adonis. Men man vet ikke.

Uansett viser utviklingen i løpet av 300-tallet at det skjedde en rask kumulativ tradisjonsskapning når det gjaldt å stedliggjøre den bibelske historie. Det var ikke den grotte, det eiketre, den sisterne eller fjelltopp som ikke ble knyttet til bibelske hen-

delser, steder som ble holdt i hevd av eremittkolonier og klostre og oppsøkt av pilegrimer. Som Robert Wilken treffende har formulert det: "Holy places seem to have sprung up like mushrooms." Rundt 390 sier Hieronymus at det er så mange kultsteder i Jerusalem at en dag ikke ville være nok for å oppsøke dem alle. Dette er noe ganske annet enn den gamle israelittiske pilegrimstradisjonen, som dreide seg om aksentueringen av et nasjonalt samhold i forhold til templet i Jerusalem, uten noen tilbakekalt historie for noe som en gang hadde skjedd nettopp der. For den fremvoksende kristne pilegrimsvirksomhet fra det fjerne århundre og fremover, dreide det seg om en gjenskapning av historiske hendelser for en universell kristenhet der de angivelig skulle ha funnet sted.

Forut for 300-tallet spilte ikke Jerusalem eller Palestina noen spesiell rolle innenfor universalkirken. Den tidlige kristendom var etter år 70 og bruddet med jødedommen ikke opp tatt av Jerusalem. Det var ikke noe annet enn det sted hvor Jesus ble drept, og som derfor ble lagt i grus. Jødernes fordrivelse derfra etter Bar Kochba oppstanden forsterket bare denne holdningen. Det var riktignok en kristen menighet og et bispedømme i byen, men det kristne hovedseter lå der hvor den romerske administrasjon holdt til, i Caesarea Maritima. Jerusalem representerte med sitt ødelagte tempel den døde jødedom. I stedet for omtolkes og spiritualiseres Jerusalem til det nye Jerusalem, det som skal komme ved tidenes ende når Guds rike inntreffer,

og som skal stige ned fra himmelen, pyntet og gjort i stand som en brud for sin brudgom, som det heter i Johannes' åpenbaring (21:29), eller Gal 4, 26 "Men det Jerusalem som er der oppe, er fritt, og det er vår mor", eller i Hebreerbrevet 2, 22 "Nei, dere er kommet til fjellet Sion, til den levende Guds by, det himmelske Jerusalem, til ti tusener av engler, til en høytidssamling." I nået er det altså bare et håp om at Gud skal opprette et nytt Jerusalem, gudsriket, som skal være det eskatologiske tilhold for det nye Israel, som er kirken.

De første indikasjoner på en endring av bildet finner vi ved inngangen av 300-tallet, da eremitter og klosterkolonier begynner å etablere seg i Jerusalem og Palestina for øvrig. Men noen allmenn status som pilegrims mål for byen og området var det ikke snakk om ennå. Dette kan utvilsomt skyldes at kristendommen inntil 311 fortsatt var en *religio illicita* innenfor det romerske imperium. Pilegrimsaktivitet i større omfang ville naturligvis blitt registrert av de romerske myndigheter og slått ned på. Tetrarkiets fredsedikt har selvfølgelig bidratt til å endre dette, likeså Konstantin og medkeiseren Licinius' toleranse- og privilegiedikt fra 313, samme år som Licinius ble enehersker i Øst. Men det store skillet kom like fullt med at Konstantin slo Licinius i 324, tok Øst-riket og ble enehersker. Det er det som gav støtet til den nye konstruksjonen av Jerusalem og andre palestinske helgsteder.

Det er ingen tvil om at det er nødvendig å anlegge et konstruktivistisk perspektiv på den utviklingen

som fant sted med henblikk på fremhevelsen av den hellige by og det hellige land. En av dem som sterkest har fremhevet dette, er den amerikanske religionsviteren Jonathan Smith. Hans tese er at ritene og stedet skaper hverandre. Stedet er en kulturell konstruksjon som er blitt tillagt definisjoner og verdier av dem som bruker eller betrakter det. Uten ritene er ikke stedet hellig. Han belyser dette bl.a. gjennom en analyse av en av de tekstene vi skal se nærmere på, den hellige Egerias reisebeskrivelse. Imidlertid vil jeg hevde at selv om Smiths perspektiv er viktig og fruktbart, blir det på mange måter et ahistorisk metaperspektiv som ikke tar utgangspunkt i den religionspolitiske tilnærming mellom keisermakten og kirken etter 324 – altså de rent historiske forutsetninger for at kristendommen ble stedliggjort og en differensiert kultpraksis initiert i Jerusalem og Palestina for øvrig. Uten en forståelse av disse historiske forutsetningene blir en forståelse av helgstedenes utvelgelse og funksjon umulig. Keiseren legitimerte både stedene og kulturen. Etter 324 ser vi tydeligere Konstantins enhetspolitikk, et program som var fullt ut utviklet allerede da han ble medregent i tetrakiet i 306, til fulle realisert: Han er den ene keiser, i det samlede, ene rike, støttet av den ene Gud. Og kirken som ikke bare får friheten tilbake, men blir den privilegerte religionsbærer, forstår Konstantin som Guds redskap.

Vi skal ikke her diskutere dybden eller bredden i Konstantins kristne tro. Han hadde neppe blitt dogmatisk godkjent av indremisjonen. Imidlertid

kan vi se at den åpenbare tilhenger av monoteisme som ideologisk grunnlag for sitt enekeiserdømme, gjennomgår en stadig større tilnærming til kristendommen. Tidligere symboler for Jupiter, Apollon og Sol Invictus erstattes etter 320 mer og mer av rent kristne eller religiøst nøytrale symboler. Klart nok er det at han benyttet kirken som ideologisk enhetsfaktor etter slaget mot Maxentius i 312. Den gud som hadde støttet ham for bli enehersker i Vest, skulle også støtte ham i slaget mot Licinius.

Nå hadde Konstantins erfaring i Vest vist ham at hans optimisme med hensyn til kirkens funksjon som ideologisk premissgiver for hans enhetspolitikk, var vel optimistisk. Da forfølgelsen ble avblåst i Vest, ble konsekvensen en aktivisering av mange alvorlige interne spenninger i kirken.

Like fullt har drømmen om en enhetlig kirke vært en viktig religionspolitisk forutsetning for Konstantin da han gikk i krig mot Licinius, der det religiøse motivet skulle ha vært å redde de forfulgte kristne i Øst. Først og fremst ville han vel bli kvitt Licinius, og dennes angivelige forfølgelse av de kristne var et godt påskudd for Konstantins militære fremstøt.

Men den enhet han hadde håpet å få glede av i Øst, var imidlertid en illusjon. Der var kirken i en dyptgripende dogmatisk strid om forholdet mellom Faderen og Sønnen, den såkalte arianske strid. Konstantin skjønnte ikke så mye av dette i begynnelsen, han var soldat, ikke teolog eller filosof. Og det første brevet han skriver til de stridende parter i den forbindel-

Keiser Konstantin. Mosaikk i Hagia Sophia (ca. 1000).

se, viser noe av keiserens forståelse av både seg selv og kirkens rolle i imperiet. Han sier at hans håp var en fullstendig enhet mellom de troende, noe som var helt vesentlig for hans politiske bestrebelser. Han har en forestilling om *ex Oriente lux*:

"Siden kraften av det guddommelige lys, og loven for den hellige gudsdyrkelse, ved Guds nåde har kommet fra Øst og opplyst verden med sine stråler, trodde jeg at dere skulle være de første til å fremme frelsen for andre folk, og bruke all tanke og fornuft på dette... Stor var imidlertid min sorg da jeg fikk rapporter om at splittelsen blant dere var mer alvorlig enn den i vest".

(Vita Constantini [VC] II, 67)

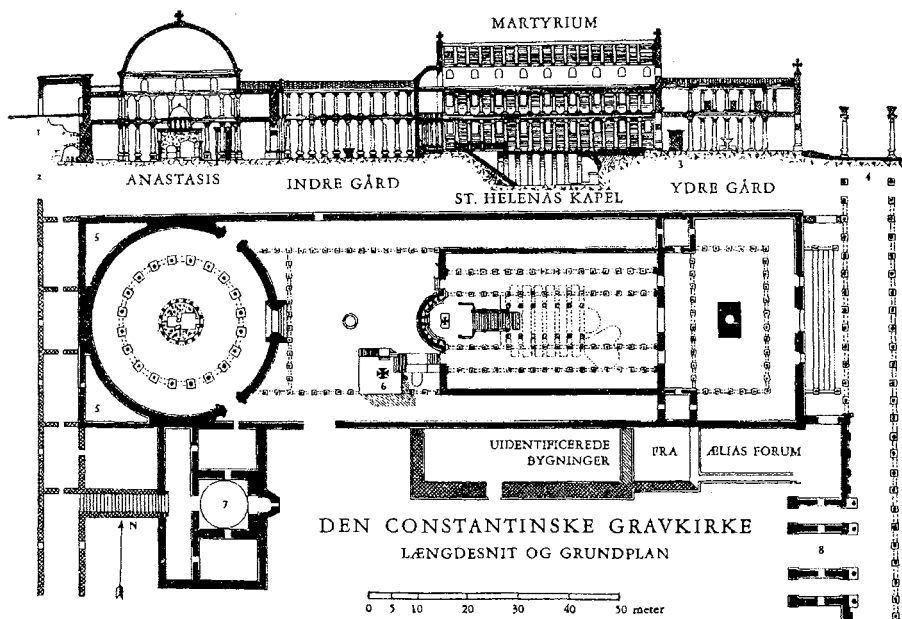
I denne forbindelse arrangerte Konstantin den store synoden i Nikea i

325, i håp om å bringe den arianske strid til opphør. I og for seg fikk han igjennom et vedtak gjennom personlig intervensjon, men det løste ikke splittelsene.

Det er i denne større sammenhengen at Jerusalem og Palestina kommer inn i bildet. Møtet fant sted året etter at Konstantin tok Palestina fra svogeren Licinius. Under møtet hadde han kontakt med biskopen i Jerusalem, Makarios. Konstantin trengte et prosjekt som religiøst kunne støtte hans enhetspolitikk. Makarios ønsket sin maktsfære utvidet og sitt bispedømme oppgradert til patriarkat, slik at han slapp å leve i skyggen av biskopen i administrasjonssenteret Caesarea. Det er i dialog på Nikea-møtet at Makarios og Konstantin fin-

ner at de har kryssende interesser gjennom Jerusalem som kristendommens fødested. Avtaler ble inngått dem i mellom allerede her. Nokså umiddelbart etter Nikea-møtet begynner byggingen av gravkirken, og i 326 sender også Konstantin sin mor, den geskjeftige Helena, ned for å inspisere forholdene, ettersom han har store planer for kirkebygg på ekstra viktige steder i Jesu liv.

Selv om det er teologer som siden gir fortolkningsrammene for disse helgstedene, må Konstantin selv ha hatt en del viktige religiøse og politiske forestillinger knyttet til Palestina og ikke minst Jerusalem, og da særlig stedet for Jesu død og oppstandelse. Eusebius sier at keiseren anså det som helt nødvendig å gjøre det hellige

stedet (*hagios topos*) for Frelserens oppstandelse til gjenstand for attraksjon og tilbedelse. Han gav derfor straks ordre om bygging av en helligdom på stedet. Han skulle til og med ha blitt beveget til dette av Jesu ånd (VC III, 25).

Lokaliseringen av stedet for Jesu død, gravleggelse og oppstandelse var derfor hovedprosjektet for Konstantin. Biskop Makarios stedfestet det straks til Aelias forum ved Venus- og Jupitertemplene. Den samtidige Caesarea-biskopen Eusebius beskriver det slik:

"Keiseren befalte at stedet skulle renses ... Så snart ordren var mottatt, ble bygningene som bedraget hadde stablet opp, styrtet til jorden i hele deres høyde, og villfarelsens boliger ble befrikket og rensket for deres statuer og skytsånder ... Den opprinnelige grunnen under jorden kom til syne igjen, det ærverdige og aller helligste vitnesbyrd om Frelserens oppstandelse viste seg mot all forventning. Og hulen, det nye aller helligste [henspilling på det gamle tempelet], markerte på en overbevisende måte frelsens tilbakekomst til livet".

(VC III, 24, 25 og 28)

Konstantin skriver i et brev til Makarios at funnet av dette monument for frelserens helligdom, som så lenge har vært begravet og ukjent for så mange, er et faktum som overgår all beundring. Dette mirakelet overgår like så langt den menneskelige fatteevne som de himmelske ting står over alle menneskelige forhold. Konstantin hevder at byggverket som

skulle reises måtte være en praktkirke: Det sømmet seg at det mest fantastiske sted i verden skulle utsmykkes på passende vis. Han skriver til Makarios:

"Det tilkommer din klokskap å gjøre seg all nødvendig umak for at denne bygningen ikke bare skal bli den vakreste i verden, men også at alle detaljer i utsmykningen i prakt kan overgå alt av de store byenes vidundere... Vår fromhet har befalt at man skal stille til din rådighet de kunstnere og arbeidere, ja, i det hele tatt alt, hva du måtte mene er nødvendig. Du skal selv sende meg et overslag over de søyler og det marmor som du anser som mest verdifullt og nyttig."

(VC III, 31)

Eusebius gir et malende bilde av kirkenes størrelse og dens prakt i *Vita Constantini*: Kirken funklet av sølv og de mest kostbare steinsorter.

Da Helena kom til byen i 326, holdt hun ikke bare øye med byggingen av Gravkirken, men fikk reist tre andre kirkebygg i Palestina: Eleonakirken på Oljeberget – knyttet til det sted der Jesus skulle ha undervist sine disipler, og hvorfra han tok av ved himmelfarten; samt en stor kirke over den grotten man hadde avdekket i Betlehem under rivingen av det romerske tempelet, og som da skulle være stedet hvor Jesus var blitt født. Og til sist en kirke i Mamre Lund, der Abraham hadde møtt de tre vesenene som gav ham paktsløftene. Dermed har man en serie kirker som omfattet løftene fra Den gamle pakt, overført til Kristus og kirken, Jesu fødsel, hans offentlige virke, hans død, oppstan-

delse og himmelfart. Vi kan dermed konkludere foreløpig:

1. Det religionspolitiske program fra Konstantins side med hensyn til Jerusalem og Palestina var visualiseringen av det religiøse grunnlag han ønsket å gjøre til enhetsfaktor i imperiet. Understreking av tilgjengeligheten til stedet, og størrelsen og prakten som kirkebyggene hadde – de var jo overdimensjonerte for innbyggerne – tydeliggjør at de fra første stund av forutsatte et keiserlig støttet pilegrimsprogram. Folk kunne ved selvsyn se de verdier keiseren bygget makten på, og slik tjene kirkens utbredelse og konsolidering, og dermed også imperiets konsolidering.
2. Han ønsket her å vise seieren over hedenskapet ved å rive ned de sentrale romerske templene. Mens han ellers var forsiktig med å rive templer, skjedde dette ikke her. Det var en rent kristen by, og han hadde jo dessuten i 325 fornyet Hadrians forbud mot jøder å oppholde seg i byen.
3. Et tredje moment er den indrekirkelige enhet som forutsetning for dens forhold til imperiet. Da kirken ble innviet i 335, lot han samtidig delegatene på et kirke-møte som pågikk i Tyros og som behandlet stridighetene i kjølvannet av Nikea-møtet og den arianske teologi, kalle til innvielsen, samtidig som feiringen av Konstantins 30 år som regent ble markert. Han hadde selv forhørt den forkjetrede

Arius og gikk god for ham, og fikk møtet til å innlemme ham i kirkefelleskapet igjen. Det var altså en markering av den ene gud, den ene kirke og den ene keiser.

Den første virkelige beretning om en kristens pilegrimsreise til Palestina etter Helena og Konstantins konstruksjon av den hellige by og det hellige land, er den såkalte "Pilegrimen fra Bordeaux's reisebeskrivelse" – *Itinerarium burdigalense* – fra 333. Det dreier seg om en anonym, latinsk tekst. Den tradisjonelle oppfatning er at den reisende er fra Bordeaux, ettersom reisebeskrivelsen tar sitt utgangspunkt her. Det har vært frem satt mange hypoteser om hvem forfatteren kan ha vært: Noen har hevdet at forfatteren kan ha vært en jødekristen, eller hatt en jødisk guide eller en reiseplan lagt opp av en jøde, ettersom det er så mange henvisninger til steder med belegg i Det gamle testamente. Noen har spekulert på om forfatteren kan ha vært en kvinne, siden det er henvisning til flere typiske "kvinnetekster" i GT og NT. Det beskriver en omfattende reise til Palestina ned gjennom Italia over Adriaterhavet, gjennom Hellas og Makedonia og over til Lille-Asia ved Bosporus og Konstantinopel til Antiochia i Syria, og videre tilbake gjennom Laodikea og Kilikia, inntil pilegrimen når Palestina med Jerusalem som reisens hovedmål. Teksten er interessant, ettersom den er så knapp og ofte ikke bringer mer informasjon enn reiseavstander, antall besøkte skyss-stasjoner og hestebytter mellom de forskjellige besøkte stedene,

og bibelske henvisninger og allusjoner når det gjelder enkeltsteder. Utover dette gis det ingen dyspsindige teologiske betraktninger rundt det den reisende ser. Ett karakteristisk trekk ved siden av at det er en hovedvekt av steder knyttet til GT, er det for eksempel at steder med tilknytning til Jesu barndom og offentlige virke ikke spiller noen særlig rolle. Dette kan saktens forklares ved at i den første konstruksjonen av steder med tilknytning til Jesus, er det makronivået i det kristne budskapet som prioreres: Jesu lidelse og død. Steder med andre motiver knyttet til seg blir konstruert etter hvert, som vi skal se. At pilegrimen besøker flest steder med tilknytning til GT kan forklares med at GT's fortellingsmateriale med stedtilknytning er større, og at det også kan dreie seg om minnesteder som de kristne overtok fra jødisk tradisjon. Ellers har pilegrimen selvfølgelig besøkt Konstantins og Helenas fire helligdommer: Fødselskirken i Betlehem, Gravkirken, Eleona-kirken på Oljeberget og kirken i Mamre lund.

Men selv om pilegrimen fra Bordeaux er knapp og mangler videre teologisk refleksjon, er det tydelig at han reflekterer over den keiserlige refortolkning av Jerusalem og Palestina for øvrig: gjennom historisering, tekstualisering, estetisering og ritualisering. Stedene gis en historisk forankring, de knyttes til spesifikke bibeltekster, stedene gis betydning gjennom betrakterens opplevelse, og man aner at flere steder er omfattet av forskjellige rituelle praksiser. Det føl-

gende utsnittet kan demonstrere nettopp dette:

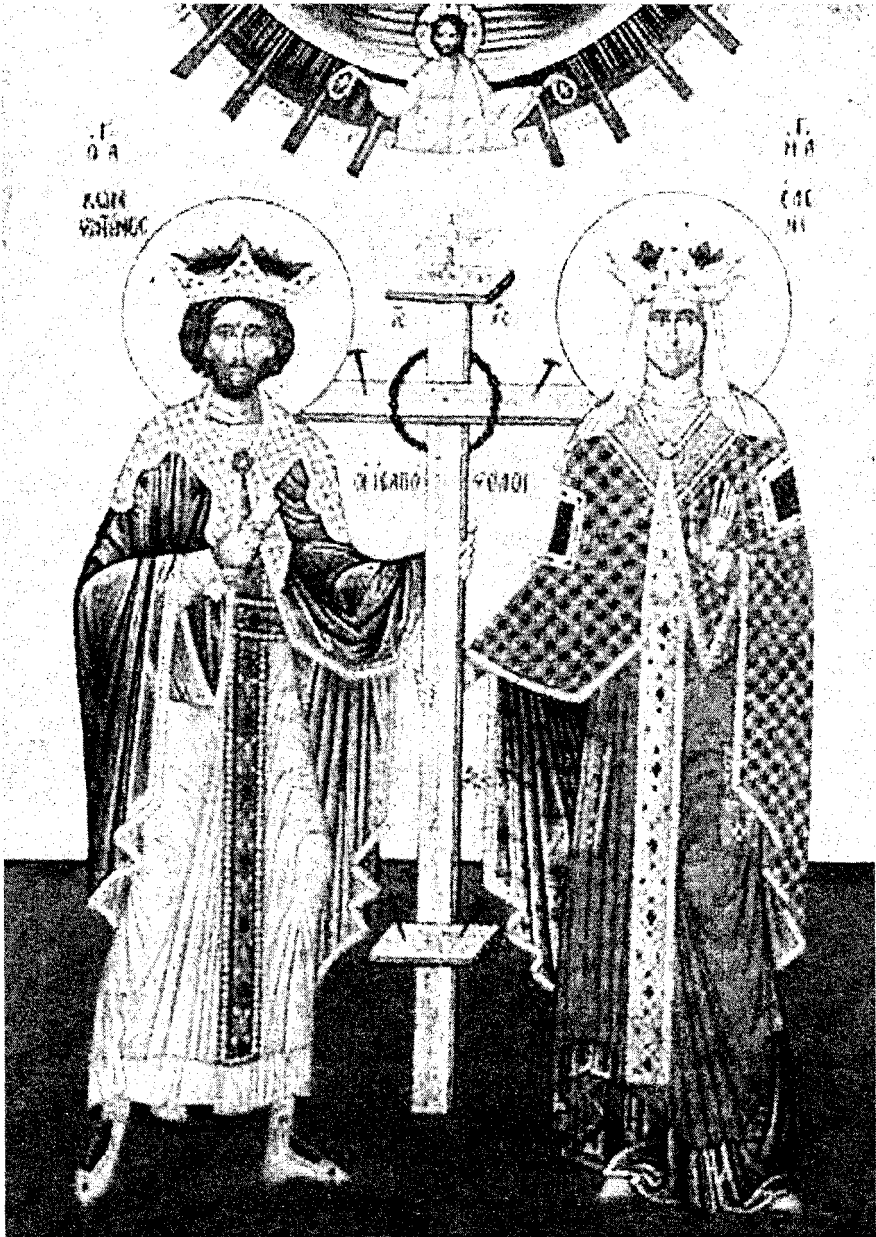
"På denne siden går man opp Sionsberget, og der ser man hvor huset til ypperstepresten Kaifas stod, og der står fortsatt søylen som Kristus var bundet til da han ble slått med stokker ... Derfra når du går ut gjennom Sionsmuren, på vei mot Neapolis, står murene etter Pontius Pilatus' praetorium. Her ble Herren forhørt før sin lidelse. På venstre hånd er den lille Golgatahøyden der Herren ble korsfestet. Et steinkast derfra er hulen der hans legeme ble lagt, og hvorfra han stod opp den tredje dag. Akkurat der er det nå, på keiser Konstantins befaling, bygget en basilika eller kirke som er uendelig vakker. Ved siden av er det reservoarer der vann øses opp, og bakved et basseng hvor barn blir døpt.

Og når man går fra Jerusalem til østporten, hvor man tar opp til Oljeberget, er det som kalles Josaphats dal. Til venstre er det en stein og det stedet der Judas forrådde Jesus. På høyre side er det en palme som barn skar grener av og strødde på veien da Jesus kom.

Derfra går man opp på Oljeberget, der Jesus underviste sine disipler før lidelsen. Der er det på Konstantins befaling bygget en meget vakker basilika. Like ved er den høyden der Herren steg opp for å be sammen med Peter og Johannes, og der Moses og Elias viste seg."

(*Itinerarium burdigalense* 590–595)

Disse trekkene er enda mer fremtredende i den såkalte Egerias reisebeskrivelse – *Itinerarium Egeriae*, en latinsk tekst som etter all sannsynlig-

Konstantin og Helena med korset.

het stammer fra begynnelsen av 380-årene, altså femti år senere. Også denne teksten er anonym, men det går frem at forfatteren er en kvinne, som beskriver sine reiseopplevelser for sine høyt aktede medsøstre – *dominae sorores venerabiles* (*Itinerarium Egeriae* [IE], 20,5). Hun kan derfor ha vært nonne eller et medlem av en kommunitet av lege kvinner. Turen hennes varte i over tre år, men den bevarte teksten dekker bare tre måneder. Men en spansk munk, Valerius, har i et brev til medbrødre på slutten av 600-tallet gjengitt en del av innholdet i de delene av manuskriptet som er gått tapt. I forskjellige manuskripter av Valerius' brev er hun navngitt som Egeria eller Etheria, og det antas at hun kan ha kommet fra Spania eller Gallia. Reisen var omfattende, den gikk både til Edessa, Sinai, Alexandria og Theben i Egypt, men hovedmålet har tydeligvis vært Jerusalem.

Egerias tekst gjenspeiler den forbløffende raske utviklingen Jerusalem hadde gjennomgått siden Eusebius og Pilegrimen fra Bordeaux 50 år før. Man får inntrykk av en pulserende by: Her er det mengder av prester, munk og pilegrimer. Det er bygget flere kirker, bl.a. hadde himmelfarten fått sin egen kirke, Imbomon, på Oljeberget, og på Sionsberget er det bygget en. Vi vet også fra andre samtidige kilder at det skal ha vært over 25 klostre ved byen på denne tiden. Og en annen viktig detalj er kommet med: Kristi kors er identifisert og spiller en viktig rolle i kulten. Eusebius forteller ingenting om noe kors, men på slutten av 300-

tallet er dette et funn som keiserinne Helena gis æren for. Imidlertid, teksten gjenspeiler ikke minst en utviklet mangfoldig liturgisk praksis med inntrykksfulle prosesjoner og opptog. Denne åpenbare offentliggjøringen av kulten avspeiler nok også noe av den politiske situasjon: Det var på denne tid at Theodosius I bevisst arbeidet for å gjøre kristendommen om ikke bare til statsreligion, men også eneste tillatte religion.

Egerias beskrivelse av det liturgiske livet hun har vært med på, viser hvordan historie knyttes til tekst, som igjen settes inn i en liturgisk sammenheng der handlingen gjør stedet trossmessig anskuelig for den enkelte: Egeria sier om gudstjenestene hun har deltatt i at "det som er særlig behagelig og vidunderlig, er at både hymnene, antifonene, lesningene og de bønnene biskopen fremsier, alltid uttrykker tanker som har tilknytning til og er avpasset etter den festdagen man feirer, og etter stedet hvor den feires." (IE 47,4) På de fleste steder hun besøker, ikke bare i Jerusalem, er hun opptatt av det som hadde skjedd på nettopp det stedet: *in ipso loco* (IE 25,12). Og som regel med samme program: På stedet leser man teksten, man ber bønner, og man feirer ofte eukaristi. Det er dette som skaper det hellige sted, og teksten hennes fremstår som hellig geografi.

Egeria beskriver daglige officier og gudstjenester med bestemte tekstutvalg, og vi får inntrykk av en svært differensiert liturgisk praksis anlagt etter kirkeåret. De forskjellige helgstedene utgjør stasjoner innenfor den liturgiske utfoldelse: Ved epifania

drog man til Bethlehem, ved festen for Jesu fremstilling i tempelet var samlingsstedet Anastasis. På lørdagen i den syvende fasteuken minnet man Jesu oppvekkelse av Lasarus i Betania. Palmesøndag ble det først feiret messe i Anastasis, så gikk man i prosesjon til Imbomon på Oljeberget. Kl. fem om ettermiddagen gikk man så i prosesjon tilbake til byen med palmer. Skjærtorsdag ble innledet på Golgata, deretter var det bønnvake i Getsemane. Langfredag begynte med tilbedelse av korset og fortsatte med lesningen av de gammeltestamentlige profetiene fra kl. åtte til tolv, hvorefter man fortsatte med bønn ved graven. Påskemessene begynte i martyrien, altså i selve basilikaen, i gravkirkekomplekset. Her ble katekumenene døpt. Deretter fortsatte man i Anastasis med enda en messe. Disse stasjonsliturgiene forutsatte bevegelse, men det er alltid Gravkirken som er sentrum for all aktivitet.

Det er interessant å legge merke til at gudstjenestene var tilrettelagt for en kosmopolittisk menighet med pilegrimer. Egeria sier at alt var gjort for at gudstjenestene skulle være forståelige. Hun sier: "Selv om biskopen kan syrisk, taler han alltid på gresk, aldri på syrisk. Derfor er det alltid en prest som oversetter til syrisk samtidig som biskopens taler på gresk. Og med hensyn til latinerne som er her, som verken kan syrisk eller gresk, gir man også dem forklaringer, slik at de ikke skal føle seg utenfor." (IE 47,3)

Hva er det som har vært det religiøse innhold i denne stedliggjøringen? Jeg nevnte innledningsvis at Je-

rusalem forut for 300-tallet ikke hadde noen særskilt kirkelig religiøs status innenfor kirken. Men når Eusebius etter Konstantins død i 337 beskriver gravkirken med alle dens edle materialer, henspiller han på Johannes åpenbaring: Den er det nye Jerusalem, som Konstantin lot realisere som en kontrast til det gamle som lå i ruiner (VCIII, 33). Den troende fikk dermed muligheten til å realisere historien og eskatologien på stedet gjennom den liturgiske hendelsen.

Cyrillos av Jerusalem (349–384) sier i en av sine katekeser at det bare er kristne i Jerusalem som har vitnesbyrdet fra de hellige stedene: Her ble Ånden utgytt over kirken; her ble Kristus korsfestet. Her ser man mange vitnesbyrd, – selve stedet for det som hadde hendt (Cat. 14:23; 4:14). Et annet sted sier han: "Andre bare hører, vi både ser og berører." (Cat. 13:22). Hieronymus gir en talende beskrivelse av sin velynder Paulas religiøse innlevelse. Han sier at da hun så korset, tilba hun det som om hun så Herren henge på det. Når hun gikk inn i graven, slikket hun stedet der Herrens legeme hadde ligget, som en tørstende drikker av elven hun har lengtet etter (Ep. 108,9). Egeria har en kostelig bemerkning om hvordan diakonene i gravkirken var nødt til å vekte korset ekstra godt langfredag. Det hadde nemlig skjedd en gang at en gudstjenestedeltager hadde bitt av en god jafs med fliser av korset da han skulle kysse det (IE 37,2).

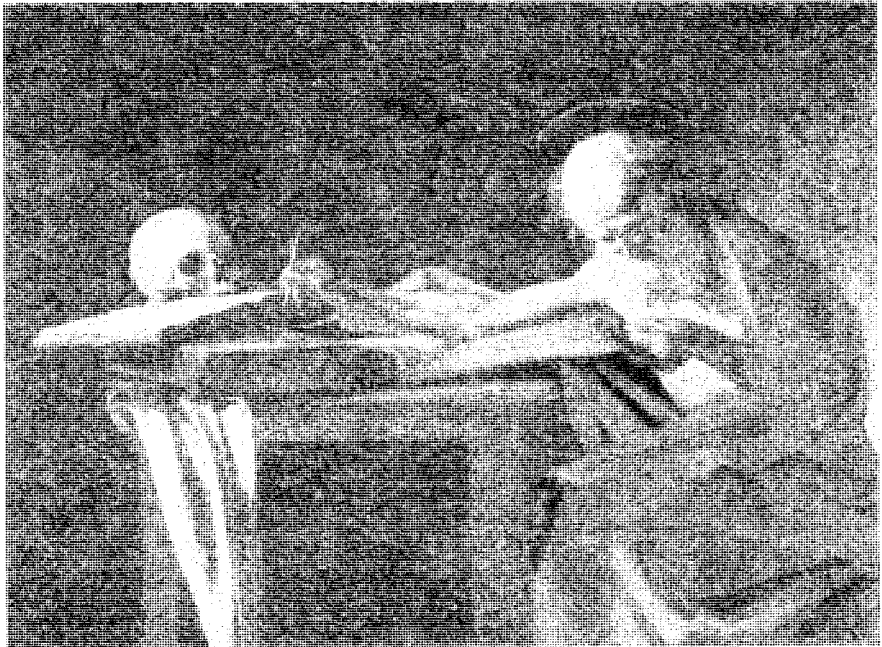
Selve stedet oppfattes også å besitte en iboende kraft. Hieronymus hevder at når besatte gjennomgår eksorsisme foran Jesu grav, da vil de onde

åndene jamre seg og frykte, som om de stod foran Kristi domstol. Alt for sent klager de over at de korsfestet ham som de nå skjelver for (*Ep.* 46:8). Igjen ser vi at historie og eskatologi krysser hverandre i den liturgiske handlingen.

Men pilegrimsreisen i seg selv, hva betyr den? Pilegrimsreisen til Jerusalem forstås som høydepunktet for den troendes åndelige utvikling. Hieronymus sier at det vil ta altfor lang tid å regne opp alle de biskoper, martyrer og hellige som har kommet til Jerusalem, på grunn av en følelse av at deres fromhet og kunnskap ellers ville være ufullstendig. Deres dyder ville ikke ha nådd det endelige stadium uten at de hadde tilbedt Kris-

tus på det stedet der evangeliet skjedde. Akkurat som en filosof drar til Athen for å fullkommengjøre sin innsikt i filosofi, kan den kristnes dannelse heller ikke være fullstendig uten at han har besøkt Jerusalem (*Ep.* 46:9).

Men man skal være klar over én ting: Teologien rundt Jerusalem og andre helgsteder i Palestina ble ikke skapt av pilegrimene – de var bare målgruppen. Den ble skapt av munke og prester som bodde permanent i Palestina eller hadde tilknytning dit gjennom lengre opphold: Det var biskoper som Eusebius og Kyrillos, den siste var jo arkitekten bak den liturgiske utfoldelse som Egeria beskriver; det var munke og eremitter som

Caravaggio (1605): *Hieronymus*.

badde der, ikke minst Hieronymus. Derfor rommer også denne stedets teologi en betydelig grad av kirke-makt: Her ser vi Jerusalemsbiskoper med ønske om hierarkisk avanse-ment for bispesetet, noe som lyktes på kirkemøtet i Chalkedon da Jerusalem ble anerkjent som patriarkat. Men ellers er det også et ønske om å trekke fromme rike til stedet slik at de kunne realisere sine økonomiske ressurser der: Den store byggeaktiviteten ble ikke bare finansiert av keisermakten, men i betydelig grad av fromme til-reisende.

Derfor vitner denne teologien om det hellige stedet om et annet forhold: Det beste for en pilegrim er å realiser-e det monastiske liv, kutte alle bånd til verden utenfor og etterligne de hellige som bor der. Hieronymus forteller om en kvinne som sammen med mannen hadde avlagt gjensidig kysk-hetsløfte og skulle leve som bror og søster. Men opplegget slo feil, og full av anger dro hun på pilegrimsferd. Hieronymus skriver så til ekteman-nen og ber ham om gå i seg selv og følge etter (*Ep.* 122). Det beste er imidlertid å bli en monastisk fastbo-ende ved de hellige stedene. De fast-boende har best utbytte av dem. Ky-rillos sier: "Den hellige ånd ble utgytt i Jerusalem. Denne æren tilhører oss, og vi taler om noe som ikke skjedde blant andre, men blant oss." Da Hie-ronymus forsøkte å få sin venninne Marcella til å forlate Roma og kom-me til Palestina, hevdet han at hun som Abraham måtte forlate sitt sted og dra til det lovede land (*Ep.* 46:12). Og hans andre venninne Paula sier etter å ha slått seg ned i Palestina:

"Jeg er her fordi det var her Herren ble født, jeg bor her fordi han valgte dette stedet" (*Ep.* 108:10). Det mo-nastiske liv i Jerusalem og Palestina var altså den høyeste kristne livs-form.

Men selv om innstiftelsen pile-grimsfarten til Palestina og Jerusa-lem slo raskt igjennom og ble et populært foretak blant kristne både i vest- og øst i løpet av det fjerde år-hundre, skjedde ikke dette uten kri-tikk. En av de skarpeste kritikere av pilegrimsfarten var Gregor av Nyssa på slutten av 300-tallet. Gregor hev-der at pilegrimsreiser som fromhets-krav ikke har noe belegg i evangelie-nes leveregler. Det finnes ingen ut-sagn av Jesus som klassifiserer slike reiser som særlig gode gjerninger. De er et påfunn av munk og eneboere. Han hevder at pilegrimsreiser kan være moralsk skadelige. Ettersom reisene ofte gjennomføres av kvinner og menn i følge, kan de føre til uhold-bare seksuelle fristelser (*De peregrinationibus*).

Gregor setter et stort spørsmålsteegn ved en slik stedliggjøring av trosinn-holdet. Han spør om hvilke fordeler man oppnår ved å besøke slike hellig-holdte steder. Man kan ikke forestille seg at Herren lever rent kroppslig der og da, men har forlatt oss som ikke er der. Eller at Den hellige ånd holder til i Jerusalem, men kan ikke komme til oss andre. Han konkluderer med at hvis det skulle være slik at Gud er til stede i synlige symboler, måtte han i enda større grad holde til i Gregors hjemdistrikt, Kappadokia, for det var ingen andre steder i verden det var så mange altere som nettopp der (*ibid.*).

Gregor av Nyssa.

Hvis det hellige stedet skulle ha en slik betydning for tro og liv som talsmennene for pilegrimsreiser hevder, måtte selve livet på stedet transformeres. Hvis Guds nåde skulle være mer knyttet til Jerusalem enn til andre steder, måtte følgen være at det skulle være mindre grad av syndefullt liv der. Men Gregor hadde ved selvsyn kunnet konstatere at det i den antatt hellige byen florerte med slyngelaktighet, hor, tyveri, avgudsdyrkelse, forgiftning, krangling og mord (*ibid.*).

Hans egen tro på de sentrale kristne forestillingene var like stor før han besøkte fødselskirken i Betlehem, gravkirken eller Oljeberget. Å dra til et bestemt sted bringer en ikke nærmere Gud. For hvor man enn er vil Gud gjeste en, om sjelen er beredt til å ta imot ham. Hvis derimot sjelen er full av onde tanker, hjelper det lite om man befinner seg på Golgata, ved

Jesu gravminne eller på Oljeberget (*ibid.*).

Men Gregors synspunkter slo ikke igjennom. Jerusalems status som hellig by og pilegrimssteder økte jevnlig i løpet av det femte og sjette århundre, som et samarbeidsprosjekt mellom kirken og imperiet. Stadig nye hellige steder ble lokalisert og kirker bygget. På konsilet i Chalkedon i 451 oppnådde Jerusalems biskop det etter-

Keiserinne Eudokia.

traktede patriarkatet. Av stor betydning var keiserinne Eudokias opphold i byen, først som pilegrim i 438 etter datterens død, deretter som byens faktiske herskerinne gjennom tyve år etter at hun ble skilt fra keiser Theodosius II i 442. Hun var åpenbart en sammensatt dame som egenhendig kunne myrde en av ektemannens utsendinger til byen, og hun valgte konsekvent feil side i de kristologiske stridighetene som pågikk i hennes samtid. Men hun hadde også et stort behov for å fremstå som kirkelig mesen, og hun stod som byggherre for flere større kirker i Jerusalem og området rundt. Det absolutte høydepunkt i dette keiserlige og kirkelige samarbeidsprosjektet skjedde under keiser Justinians lange regime (527–565). Nedturen kom da Jerusalem og Palestina ble okkupert av perserne i 614 og siden av muslimske arabere i 636. De kristne pilegrimsreisene fortsatte i vekslende omfang, ettersom frykten for muslimene begrenset dem. Muslimene for sin del begynte nå sin religiøse stedliggjøring i forhold til

tradisjonelt jødiske og kristne helgsteder. Det neste oppsvinget for kristne pilegrimsreiser til Jerusalem og Palestina kom med kerstogene. Da gjaldt det ikke lenger å finne de helige steder, men å gjenerobre dem. Men det er en annen historie.

Litteratur

- Fox, M.V. (ed.), *Temple in society*. Winona Lake: Eisenbrauns, 1988.
- Holm, J. (ed.), *Sacred place* (Themes in religious studies series). London: Continuum, 2000.
- Scott, J. & P. Simpson-Housley, *Sacred places and profane spaces. Essays in the geographics of Judaism, Christianity, and Islam* (Contributions to the study of religion, vol. 30). New York: Greenwood Press, 1991.
- Sheldrake, P., *Spaces for the sacred. Place, memory and identity* (The Hulsean Lectures 2000). London: SCM Press, 2001.
- Smith, J.Z., *Å finne sted. Rommets dimensjon i religiøse ritualer*. Oversatt av Kåre A. Lie (Pax labyrint). Oslo: Pax, 1998.
- Wilken, R.L., *The land called holy. Palestine in Christian history and thought*. New Haven: Yale University Press, 1992.

Norske utgravninger i Metropolis

JONE RØST KILE OG OLE CHR. ASLAKSEN

Under ledelse av dr. Håkon Ingvaldsen ved Universitetets Kulturhistoriske Museer deltok en gruppe bestående av stipendiat Marina Prusac, førstekonsulent Sermin Anadol og masterstudentene Jone Røst Kile og Ole Christian Aslaksen i Metropolisprosjektet fra 14.08 til 10.09.2005. Prosjektet i sin helhet ledes av professor Recep Meric ved 9. September Universitetet i Izmir, og utgravningene har foregått siden 1989, først med midler fra Torbalis byråd, og fra 1992 med sponsormidler fra Philip Morris/Sabancı.

I den perioden gruppen fra KHM deltok, foregikk det arkeologiske utgravninger ved de romerske badene i Hanyikigi, bronsealderlokaliteten Bademgedegigi og i en bysantinsk kirke. Til rådighet hadde prosjektet et utgravningshus i landsbyen Yeniköy utenfor Torbali hvor funnbehandling, konservering, rekonstruering, dokumentasjon og lagring av gjenstandene fant sted under ledelse av dr. Serdar Aybek fra Trakya Universitetet. Vi jobbet sammen med de tyrkiske studentene og arbeiderne på alle tre feltene med graving, rensing av vegger, skrubbing, sortering og dokumentasjon av marmor, og i huset med rekonstruering, funnbehandling, arkitekturtegning og dokumentasjon av keramikk både med foto og tegning.

Geografisk plassering og historikk

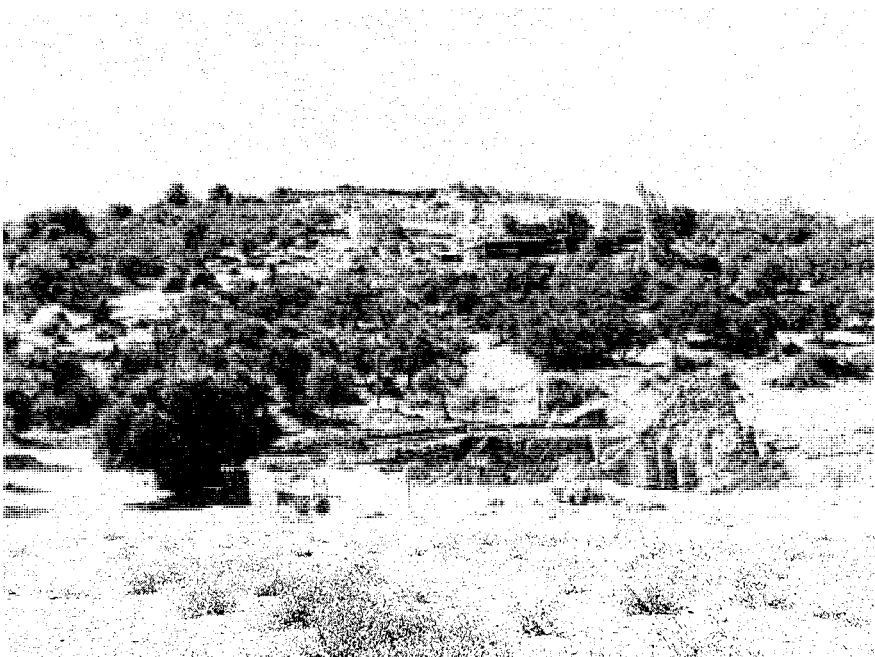
Ikke langt sør for Izmir på Tyrkias vestkyst ligger den moderne byen Torbali om man følger vei 550 innover i landet. Navnet Torbali stammer fra den greske antikke byen Metropolis, som ligger noen knappe kilometer unna. Metropolis lå i antikken også rett nord for Efesos hvor vi nå finner Selcuk, en by som huser representanter for samtlige verdensreligioner og som skuer utover Artemiseions siste stående søyle. Den dag i dag ligger de søvnige landsbyene Yeniköy og Özbey på hver sin side av Metropolis' ruiner, som strekker seg langs olivenlundene hvor man finner Hanyikigi- og Araplitepefeltene. De feltene som ble utgravd i sommer,

spenner fra neolittisk til ottomansk tid. Både Metropolis og Bademgedegigi 20 minutter nordover ligger på bratte bakketopper langs foten av Gallesionfjellet mot de fruktbare slettene og sumpene østover i retning Torbali. Ved Metropolis er jorden svært frodig, mens Bademgedegigi er en mindre fruktbar, nesten treløs forblåst liten høyde.

I Metropolis er det funnet steinredskaper fra neolittisk tid. På både Bademgedegigi og Metropolis er det funnet gjenstandsmateriale fra tidlig bronsealder og keramikk fra mellombronsealder datert til første halvdel av det 2. årtusen f.Kr. I Metropolis er det funnet hettitiske segl i stein med

skrifttegn datert til 13.–12. århundre f.Kr. Fra denne tiden er det funnet rikelig med keramikk, til og med mykensk og minoisk. Det er også funnet mektige murer, rester av vannledning og hjulspor langs foten av Bademgedegigi. Denne store bosetningen antas å være Puranda i det gamle kongedømmet Arzawan, som gikk til grunne under et hettitisk felttog ledet av kong Mursili II i 1315 f.Kr. Etter et kronologisk hull i materialet på Bademgedegigi fra 1300–1200 f.Kr vokser det atter frem en bosetning på denne høyden før tyngdepunktet flyttes sørover mot Metropolis.

Fra sengeometrisk tid mener man at det har vært jonisk kolonisering i

Metropolis sett fra øst.

Metropolis. Frem til 500-tallet f. Kr er det funnet spor etter bosetninger på akropolen. Metropolis er ikke nevnt i særlig grad i skriftlige kilder bortsett fra en kort omtale hos Plinius, men byen var ikke medlem av den joniske liga, og var antageligvis under sterk innflytelse fra Efesos. I klassisk tid var det lite fredelig i området, og Metropolis lå under satrapiet Ionia. Grunnet sin strategiske plassering hadde Metropolis en behaglig økonomisk posisjon, ettersom fruktbar jord og tollinntekter bidro til rikdommer som i hellenistisk tid finansierte en stoa, boulev og et teater. I år 133 f. Kr ble Metropolis en del av Romerriket, og fire år senere hjalp styrker fra Metropolis romerne mot opprørere i Efesos. For dette fikk Metropolis "frihet" og preget mynt fra år 129 f. Kr. Håkon Ingvaldsen er i ferd med å publisere myntmaterialet fra utgravningene. I Metropolis ble det bygd to store romerske bad. I augusteisk tid ble det bygd et nytt alter og marmorgulv i teateret og i boulev.

Metropolis er bygd etter en hippodamisk byplan fra hellenistisk tid, men i den urolige senantikken skled byplanen ut over slettelandet. Skattefunn fra 270-tallet peker mot at byen ble forlatt i hast, og dette sammenfaller med gotiske invasjoner i området på 260-tallet. Myntmaterialet fra 4.-5. århundre peker mot hektisk aktivitet i området, men ingen flere monumentale bygg ble reist. I bysantinsk tid ble det bygd en tidligkristen bispekirke og en festning på akropolen noe senere, tidligst på 600-tallet. Fra ottomansk tid er det funnet mynter, og ottomanske kilder nevner også

fortet som strekker seg oppover fjellsiden mot akropolen.

Feltsituasjonen: strukturer og funnmateriale

Feltsesongen 2005 ble utgravningene konsentrert om de tre lokalitetene Hanyikigi, Araplitepe og Bademgedigi. På grunn av ulike dateringer og kontekster på lokalitetene er både utgravningsteknikker og funnmaterialet veldig forskjellig. Bademgedigi er en bronsealderbosetning. Her graves det i nøye oppmålte grøfter på ca 4x4 meter, med hovedvekt på stratigrafi og profiler. Lokaliteten er vanskelig å tolke og det er funnet rester etter ca 5 ulike faser, men dateringen og inndelingen av disse er fortsatt under diskusjon. Utgravningen denne sesongen var konsentrert om nordsiden av åsen i området rundt en befestningsmur som har strukket seg rundt hele åstoppen. Murrester av grove steiner krysser hverandre i alle retninger, men viser bebyggelse både innenfor og utenfor bymuren. Funnmaterialet består hovedsakelig av keramikk og dyrebein, med noe metallfunn. Mesteparten av keramikken er grov brukskeramikk, men noe er finere, både lokalt produsert og importert med dekor fra mykensk tid geometrisk tid.

Hanyikigi, også kalt det nye badet, er tolket som et romersk-bysantinsk badeanlegg og ligger ved foten av åssiden. Utgravningene på feltet begynte i 2003, og har som hovedmål å grave fram strukturene så fort som mulig, med mindre oppmerksomhet på løsfunn i øvre lag. På grunn av

Vår tyrkiske kollega Serhat Foca overvåker arbeidet ved Hanyikigi.

anleggets plassering er det meste av løsmassene jord fra høyere opp i åsen, og stratigrafien har derfor liten betydning. Det brukes spader og store hakker, og grov graveteknikk. I løpet av sesongen er det avdekket flere nye strukturer nordover på feltet, og det er gått en god del dypere ned. Det ble blant annet avdekket et lite basseng med tilknyttet hypokaust-anlegg, og store mengder marmorfragmenter. Veggene rundt er vanskelige å tolke på grunn av mange ulike faser, og består av både grovt formet stein av ulik størrelse, store, rektangulære blokker og teglstein. Trolig er de gjenoppbygd flere ganger, stedvis med bruk av steinblokker fra eldre byggefaser. Det er brukt to typer mørtel; en hvit godt bevart type, og en rosa med

innblandet keramikk, som smuldrer lettere og visstnok skal ha hatt en tettende funksjon i forhold til fuktighet i badet. Noen steder viser stukk-rester på steinene avtrykk etter marmorplatene som tidligere har dekket en del av murene innvendig.

Araplitepe ligger i åssiden over og nord for Hanyikigi, og omfatter restene etter en tidlig bysantinsk kirke. Utgravningen ledes av Christine Thomas fra UC Santa Barbara, og foregikk derfor bare de 2 ukene hun var ved feltet. Kirken er middels stor med apsis i østlig retning, og plasseringen av prekestolen tidfester den til 4–500 tallet. Sesongens utgravning var konsentrert i det nordøstlige hjørnet, ved restene etter et lite rom. Også her består løsmassene av innrast jord fra

høyere opp i åsen, noe som vanskelig-
gjør stratigrafisk tolkning. Det graves likevel i lag, og all jord gjennom-
gås før den dumpes. Funnmaterialet
består mest av keramikk, mye med
den typisk bysantinske gul-grønne
glasuren, glass og bein, og til tider
store mengder teglstein fra det ned-
raste taket. Gulvene rundt prekestolen
var dekket med marmorplater,
men har trolig ellers vært dekket av
mosaikk. Det er funnet en del tessera,
både løse og i større klumper med
mørtel. Også noe bemalt stukk og
metall-materiale har dukket opp.

Hverdag, opplevelser og erfaringer

Hverdagen ved utgravningshuset var
stort sett veldig behagelig. Selv om
det var tidlig opp til frokost, hadde vi
lang siesta midt på dagen, og en flott
uteplass hvor vi kunne nyte te, kaffe
og koselige kveldstimer. Frokosten
ble gjort i stand av studentene etter
tur, og to damer fra landsbyen ordnet
med varm lunsj og middag hver dag.
Når vi arbeidet ved Bademgedigi
som lå lenger unna utgravningshuset,
hadde vi medbrakt lunsj, men fikk
ofte litt ekstra oppdekking både i
lunsjen og tepausene, med kjeks,
frukt eller *meneme* (en slags tomat-
omelett). Hver torsdag var det fast
samling etter middag, for å gi en
oppdatering fra de ulike feltene. Denne
sesongen ble dette gjort gjennom
en filmsnutt, som både hadde noen
morsomme innslag og faglig seriøse
bidrag fra feltlederne. Vi hadde også
noen interessante innlegg disse tors-
dagene, et om gjenbruk av romerske

portretter av Marina Prusac, og et
om romerske privathus av Rasmus
Brandt, som var på besøk.

Den første uka var vi med og
gravde på Bademgedigi, sammen
med Håkon Ingvaldsen og Marina
Prusac. Feltleder Cenk Köymen lot
oss få egne grøfter hvor vi kunne
grave i vårt eget tempo, for å få
erfaring med teknikker, jordmasser
og funnmateriale. Dette var en spen-
nende uke på en lokalitet med tidvis
sterk vind og mye støv, og vi fikk
virkelig følelsen av å være i felt. Vi
fikk også føling med Tyrkias mang-
fold gjennom møtet med to små ugur-
jenter fra en nomadefamilie som had-
de leir like bortenfor feltet. Det var
flott å se hvordan de tøffe tyrkiske
arbeiderne smeltet for deres barnlige
sjarm, og de ble et fast innslag på
feltet hvor de hjalp til med alt fra
graving til kjeksspising.

Mesteparten av tiden i den andre
uken gikk med til arbeid i utgrav-
ningshuset i Yeniköy. Første dagen
lærte vi lokalitetenes keramikk-kate-
gorier. I begynnelsen var det litt vans-
kelig å ta de ulike typene keramikk,
men dette gikk seg fort til med god
hjelp. På kvelden lærte vi å tegne
diagnostiske skår. Vi fikk også anled-
ning til å foreta en survey i fjellene
mellom Metropolis og Efesos. Den
opprinnelige planen var at vi skulle
ta oss til fots fra Klaros til Kolophon,
men på grunn av ulendt terreng fikk
vi bare utforsket området nord for
Klaros. Vi kom over flere områder
med større ansamlinger keramikk,
og en del murrester som vi ikke klarte
å tidfeste. Det ble en skikkelig vill-
markstur hvor vi måtte slite oss gjen-

nom tette tornebusker med trusselen om slanger og villsvin hengende over oss, og vi storkoste oss.

Den tredje uken ble brukt til arkitekturtegning. Arkitekturtegningen foregikk første dagen i huset, og andre dagen etter lunsj i felt hvor "det nye" badet ble tegnet. Den andre dagen gikk med til å måle inn flere fastpunkter med teodolitt før vi gikk løs på arkitekturtegningen igjen.

Den siste uka var vi innom en del ulike oppgaver. Vi fikk opplæring i "grov utgravingsteknikk" med spade og hakke av arbeiderne på Hanyiki-gi, til stor underholdning for alle parter. Vi fikk også arbeide sammen med de amerikanske arkeologene Christine Thomas og Emily Schmidt i forbindelse med utgravningene av den bysantinske kirken. Målet var å finne gulvet i den nordlige delen av kirken, og vi gravde i høyt tempo. Det var et rikt funnmateriale, og glade kunne vi også konstatere at vi kom over en fin grønnglasert bysantinsk lampe. Av arbeiderne fikk Ole det tyrkiske navnet Hassan mens Jone ble kalt Nasle, og til tross for språklige barrierer gikk samarbeidet fint. På feltet fikk vi besøk av to østerrikkere som jobbet for et fagtidsskrift, og den tidligere kuratoren Djengis ved det arkeologiske museet i Selcuk.

Utgravningshuset var stengt i helgene, så da hadde vi stort sett base i Det norske hus i Balçova i Izmir, som nylig er åpnet på Håkon Ingvaldsens initiativ. Herfra dro vi på spennende ekskursjoner langs hele Lilleasiakysten. Første helg var vi innom Priene, Milet, Apollon-helligdommen i

Didyma og Afrodiasias. Helga etter var vi på en koselig langtur til Bodrum, hvor vi tok en dagstur med båt til Kos, og fikk oppleve blant annet den store Asklepios-helligdommen der. Den siste helga hadde vi en flott tur nordover hvor vi fikk med oss Pergamon, Allianoi, Troja, Assos og en helligdom til Apollon Simintheion med noen utrolige friser av scener fra Homer. Vi fikk bo i sommerhuset til familien til Sermin Anadol, og de sørget for at vi hadde en fantastisk tur. I løpet av oppholdet rakk vi også en tur innom Efesos, og de to arkeologiske museene i Izmir.

Turen til Milet var noe av det mest slående. Byens teater rager opp midt på en slette, mens agora brer seg ut bak. Det første som møtte oss var teateret som nå ligger ut mot sletten, mensom før lå ut mot havet. Teateret er så stort og møter besøkende så plutselig at en lett blir satt ut. På disse ekskursjonene ble antikken mer levende, og man fikk et inntrykk av disse monumentene og byene man ikke får i bøker. Troja var også en stor opplevelse, hvor vi virkelig følte historiens sus, og nesten kunne se for oss Iliadens episke helter i kamp rundt murene. Allianoi var en overraskelse for oss alle, hvor vi nesten følte at vi ble forflyttet tilbake til antikken. Vi var så heldige å få omvisning på utgravningsområdet, og fikk blant annet se et nesten perfekt bevart romersk bad med naturlig oppvarmet vann, og bassenget var til og med i bruk! Det tragiske er at hele Allianoi trues med å legges under vann av et stort oppdemningsprosjekt i løpet av vinteren.

Gruppebilde, med Aslaksen på midterste rad nr. 4 fra venstre, Kile på midterste rad nr. 7 fra venstre, Anadol i midten foran.

Måneden i Tyrkia har vært veldig lærerik, og full av utrolige inntrykk. Vi har fått viktige erfaringer som man bare kan få gjennom praktisk arbeid, opplevelser i felt og på ekskursjoner. Stemningen var kjempegod! Generelt har samarbeid og opplæring fungert veldig bra. De tyrkiske arkeologene og arbeiderne var utrolig hjelpsomme, tålmodige og hyggelige, selv om mange nok syntes vi var rare som ønsket å jobbe fysisk når vi kunne valgt å sitte i skyggen og overvåket utgravningen derfra. Særlig at jenter skulle jobbe i felt var ganske ukonvensjonelt, men de fleste reaksjoner var positive, og de respekterte oss for det vi gjorde. Særlig morsomt syntes de det var når de forsto at vi gjerne ville at de skulle lære oss opp!

Det har vært spennende å få oppleve de ulike metodene og teknikkene ved utgravningene og funnbearbeiding. Og enda mer unikt å få komme inn som utenforstående i et miljø, og bli tatt så godt imot på alle måter.

Under oppholdet ledet også Håkon og Marina an til bading og kafébesøk etter jobb. Den viktigste erfaringen vi sitter igjen med ved siden av hvordan en større utgravning ved Middelhavet foregår, er at en klassisk by ikke er en side med sorte streker men stein og mur. Under turen fikk vi mange gode tips til masteroppgavene våre av Håkon og Marina. Som følge av det ønsker vi å skrive om steder og arkeologisk materiale fra Lilleasia, og vi har til og med begynt å studere tyrkisk!

St. Epifanios, kjetterne og Jesu bror Jakob

JOHAN HENRIK SCHREINER

Hvilken lykke å ha noen til å veilede oss og sette alskens nedrig vranglære på plass! Det var flere kirkefedre som fyrte løs mot kjetterne med sin penn. Den første jeg kjenner til er Justinus, som led martyrdøden i Roma omkr. 165. Han melder til keiser Antoninus Pius og andre at han har skrevet et verk mot alt som finnes av kjettere – 'jeg skal sende det til dere om dere ønsker å lese det'.

Vi veit ikke om keiseren takket ja til det sjenerøse tilbudet, og dessverre er ikke dette umistelige kampskriftet blitt overlevert til oss. Bevart er derimot verket til Irenaios som var biskop i Lyons fra 177. Han gir så hatten passer til diverse vranglærere og slår freidig fast at alle jødekristne er kjettere – noe allerede Ignatios, som led martyrdøden i Colosseum i 107, hadde erklært. Kirkefaderen Tertullianus skriver sitt verk mot vranglærerne omkring 200, mens han er en rettroende kristen, mot tidligere en hedning og seinere en kjetter av arten montanist. Men ingen kriger mot styggedommen går så grundig til verks som kirkefader Epifanios. Disse forfatterne er naturligvis alle av mannekjønn, for kirkemødre finnes

ikke. Også kjetterne er menn, og kvinner blir bare nevnt når det er snakk om menns kjønnsliv.

Den brave Epifanios

Denne hellige mann ble født i Palestina omkr. 315, student i Alexandria og munk i et egyptisk ørkenkloster, grunnlegger av et kloster nær sitt fødested, fra 367 biskop i Salamis på Kypros, død i 402. En overmåte produktiv forfatter. Først lister han i 374 opp alle kjettere som truer kirken, og så følger det svære *Panarion* (det komplette medisinskrin), der han holder oppgjør med intet mindre enn 80 vranglærere. Først går han løs på greske og jødiske vranglærere som stoikerne og fariseerne, og så kommer turen til 60 kristne sekter. Til

dem som får på pukkelen hører quartodecimanene. De henger ved jødisk skikk og feirer ikke påske på Herrens dag søndagen, men på 14. Nisan, samme hvilken ukedag det måtte være. Andre vranglærere er hierakittene som ikke tror på kjødets oppstandelse og enkratittene som ikke drikker vin, men bruker vann til nattverden og kaller Paulus en fyllik; quintillianerne som holder seg med kvinnelige prester og bisper; severerne som mener å vite at ovenfor navlen er mannen skapt av Gud og nedenfor av Satan, mens kvinnen i sin helhet er skapt av Satan, og at menn som gifter seg fullender Satans verk; valesianerne som kastrerer seg selv, og en rekke sekter som avviser alt som smaker av kjønnsliv og ekteskap; origenistene som later som de lever kyskt som munk og nonne, men i virkeligheten bedriver masturbasjon og avbrutt samleie på Onans vis og spiller sin sæd på marken; adamanerne som går i kirken i Adams og Evas drakt og vil innbille oss at de ikke bedriver kjønnsliv. I *Panarion* og andre skrifter er Epifanios ute etter kirkefaderen Origenes som i strid med den rette lære og trobekjennelsen fra kirkemøtet i Nikaia i 325 får seg til å mene at Sønnen er av en annen natur enn Faderen og at menneskets sjel eksisterer før fødselen. I slekt med Origenes er de skjendige arianerne som påstår at Sønnen hadde en begynnelse og ikke eksisterte fra evigheten slik som Faderen; videre har vi kjettere som i sin dårskap opererer med én gud og ikke vil vite av treenigheten; legg til alle som holder seg med apokryfe evangelier og apostelgjerninger, samt

marcionistene som forkaster hele Det gamle testamente og har et Nytestamente bare bestående av ti Paulusbrev og et Lukasevangelium der de stryker og legger til ad lib. Videre bringer Epifanios orden i sysakene ved å sette på plass alle dem som – i likhet med våre dagers teologer – fra Det gamle testamente bare plukker det de liker.

De fæle ebionitene

Tidlig kristendom var en frodig mark med tistler, orkideer og alle tenkelige vekster om hverandre, og heroisk tok Epifanios på seg Sisufos-jobben å luke bort ukruttet. La oss glemme annen styggedom og se nærmere på den jødekristne sekten ebionitene. Den holdt særlig til i landet øst for Jordan, dit vårt klassiske forbund hadde sin ekskursjon i oktober 2005, omkring 1600 år for seint til å treffe noen ebioniter. Som andre jødekristne sekter var ebionitene på vei ut av saga allerede på den tid da Epifanios var biskop på slutten av 300-tallet, men likevel spanderte han flust med blekk og galle på dem.

Ordet ebionit er en gresk gjengivelse av et arameisk ord som betyr fattig eller tigger. Betegnelsen er første gang belagt på 160-tallet, og spørsmålet er om vi kan tale om ebioniter før år 100. Selv førte ebionitene sin historie lenger tilbake, for ifølge Epifanios var de stolte av å kalles fattige/tiggere etter at de på apostlenes tid hadde solgt alt de eide og lagt pengene for apostlenes føtter, for å starte et liv som asketer. Slik knyttet de seg til urmenigheten i Jeru-

salem, som også kan kalles de fattige. Paulus skriver nemlig at etter avtale med Jakob og noen av apostlene på apostelmøtet i 40-åra skulle han samle kollekt fra sine menigheter ute i diaspora til 'de fattige', dvs. urrenigheten, mot at ikke-jøder i diaspora kunne opptas i menighetene uten å bli omskåret og leve som jøder, mer eller mindre etter Moseloven. Rett eller galt – det var gjevt å føre sin historie tilbake til apostlenes tid.

Epifanios mener at den såkalte tiggersekten var grunnlagt av en herr Ebion – en tigger i tanke, håp og gjerning som bar sitt navn med rette og kokte i hop en lapskaus av formastelige doktriner fra andre sekter. Et monster med flerfoldige skikkelser, den rene Hydra med de mange hodene. Etter Ebions tid ble det ikke bedre da sekten tok opp de vanvittigste forestillinger fra den falske profeten Elxai. Synkretisme av verste sort, med andre ord. Ebionitene har Josef som far til Jesus og vil ikke vite av noen jomfrufødsel. Som Jakob og de andre brødrene sine var ebionitenes Jesus et vanlig menneske, og ble Guds salvede Messias først da han i voksen alder ble døpt i Jordan av Johannes. Messias hadde eksistert oppe i det høye, og kom nå ned til Jesus i form av en due og forente seg med ham, ifølge noen ebioniter, mens andre presenterte vilt ulike teorier om hvem Kristus var – forvirrende for Epifanios og ikke bedre for oss. Ikke nok at Epifanios langer ut mot tre snes sekter som er uenige med hverandre opp og ned, men også innen sektene går altså krangelen for fullt. Ebionitene godtar ikke treenigheten; Den hellige ånd er

et vesen av hunkjønn og i likhet med Satan er Messias innsatt av Gud. Sekten overholder det av Moseloven som passer dem, også mye som Jesus ifølge Epifanios var gått imot – omskjæring, renhetsforskrifter, spiseregler, sabbaten som ukas hellige dag mm. De kaller sin kirke for synagoge. De gjør narr av David og Salomo og forkaster profetene rund baut, for bare Jesus er sannhetens profet. Ebionitene er vegetarianere, angivelig i likhet med døperen Johannes, Jesus og Peter: den første levde slett ikke av gresshopper og den andre åt ikke minste biten av påskelammet. Som Peter bader de hver bidige dag 'for kyskhets skyld'. Men Epifanios avviser bildet av Peter som en vegetarisk asket, og peker på at han hadde både kone, barn og svigermor før han møtte Jesus. Ebionitene later som de skal vinne rituell renhet ved daglig å bruke kaskader av vann, men i virkeligheten ter de seg som Ebion og bader når de har hatt samleie. Tidligere roste sekten seg av sin kyskhets, på grunn av Jesu bror Jakob, som det mystisk heter, men på Epifanios' tid er det ikke lenger snakk om kjønnslig avhold. De unge blir tvunget til å gifte seg allerede før puberteten, og mannen kan ha opp til sju hustruer etter tur.

Ebionitenes skrifter

Ebionitene hadde sine egne hellige skrifter som dessverre er tapt for oss. Fra dem har vi ingen funn å likne med dødehavsrullene (som jødene gjemte i huler ved Dødehavet da romerhæren var i anmarsj under oppstan-

den i 66–73) eller kodeksene fra de kristne gnostikerne i egyptiske Nag Hammadi. Vi må ta til takke med det motstanderne og særlig Epifanios har å si, nemlig at ebionitene har sine egne bøker som de utgir for å være av Jakob, Mattheus og andre disipler. Han gir smakebiter av sektens eget evangelium som bygde litt på Lukas, men mest var en forkortet og fikset versjon av Mattheus. I et av Epifanios' sitater sier Jesus: 'Jeg er kommet for å avskaffe ofring, og om dere ikke slutter med å ofre, vil ikke vreden vike fra dere'. Videre nevner Epifanios sektens Apostelgjerninger 'hvorfra de i særlig grad henter våpen mot sannheten' – altså et verk svært ulikt Apostelgjerningene i vårt Nytestamente. Og vi hører om *Anabathmoi Jakobou*, 'Jakobs oppstigninger', som enten er en del av ebionitenes Apostelgjerninger eller et eget skrift. Her angriper Jakob ofringene og alteret og ilden i tempelet i Jerusalem. Paulus var født i Tarsos av ikke-jødiske foreldre, heter det, og det var først da han dro til Jerusalem for å fri til prestens fornemme datter at han lot seg omskjære til jøde. Da han fikk avslag på gråeste papyrus, skrev han i vrede mot omskjæring, sabbaten og loven. Mens Epifanios og alle rettroende sverger til Paulus, er han altså en skurk hos ebionitene. Kirkefaderen Origenes sier for øvrig at ebionitene er motstandere av hedningemisjonen, som Paulus står for. Den store helten er Jakob.

Vi tar en omvei om Clemens som var biskop i Roma, eller pave om du vil. I år 96 skrev han et brev til

menigheten i Korinth. Brevet er bevart og var nær ved å komme med i vårt Nytestamente og bli til Guds ord. Salig Clemens hadde så stor autoritet at man falskelig utga andre skrifter for å være av hans penn: de pseudoclementinske skriftene. Clemens hadde skrevet et verk om Peters reiser, sier Epifanios, og dette har sekten omarbeidet helt etter sin egen tarv. Mens Clemens talte for kyskhets og satte profetene høyt, kaster ebionitene så vel kyskhets som profeter over bord. Verken Clemens' bok eller ebionitenes versjon er bevart. Det er derimot det pseudoclementinske 'Gjenkjennelser' (200- eller 300-tallet), opprinnelig skrevet på gresk, men bare bevart i latinsk og syrisk oversettelse. Dette bygger på et tapt jødekrystent skrift som i sin tur bygde på tidligere kilder, bl.a. ebionitenes 'Jakobs oppstigninger' (trolig 100-tallet) som Epifanios omtaler. Et avsnitt i første bok av 'Gjenkjennelser' (kap. 27–71, evt. 33–71) skiller seg ut som noe for seg selv. Avsnittet går hardt ut mot ofringer i tempelet, og vi kommer i hu ebionitevangeliets Jesuord om at vreden ikke ville vike fra jødene om de ikke sluttet med ofringer. Imidlertid fortsatte de å ofre, og både i evangeliet og i avsnittet i 'Gjenkjennelser' straffer Gud jødene med å la romerne ødelegge Jerusalem og tempelet i 68 eller 70. Likhetene mellom på den ene sida ebionitenes evangelium og det Epifanios sier om 'Jakobs oppstigninger' og på den andre sida avsnittet i 'Gjenkjennelser', viser at avsnittet må stå i gjeld til ebionitenes 'Jakobs oppstigninger'.

Ebionitenes Jakob

Avsnittet i 'Gjenkjennelser' er snodig lektyre. I kap. 43ff. figurerer Jakob som den store misjonæren blant jødene. Han var innsatt av sin bror Jesus som Jerusalems første biskop og skjøtter sitt verv på beste vis. Prestene i tempelet blir urolige over framgangen til den kristne misjonen og vil drøfte påstanden om at Jesus skulle være den messianske profeten som Moses hadde forutsagt. Men apostlene kvier seg, og først i påska sju år etter korsfestelsen bøyer de av; hele menigheten går opp trappene til tempelet. Der forsvarer ypperstepresten Kaifas de tradisjonelle ofringene som Gud innstiftet for at menneskene skulle få tilgivelse for sine synder, og han går imot dåpen som Jesus hadde satt i ofringenes sted. Ypperstepresten blir imøtegått av apostelen Mattheus, og så går diskusjonen videre som en duell mellom på den ene sida en disippel av døperen Johannes, en samaritaner osv. og på den andre sida en av apostlene. Apostlene gjør sitt beste, men virkelig vei i vellinga blir det først da Jakob går med dem og menigheten opp til tempelet og påviser at rett tolket sier Det gamle testamente klart og tydelig at Jesus var den messianske profeten som Moses hadde forutsagt. Mens jødene ventet på at Messias skulle komme bare én gang, i velde på den ytterste dagen, gir Jakob til beste at før han kommer i makt og prakt på dommedag, har han allerede kommet en gang i ydmykhet og endt sitt jordeliv på korset. Gjennom sju dager taler Jakob så overbevisende om Jesus som Messias at alle jødene øns-

ker å la seg døpe. Da dukker *homo quidam inimicus* opp, som det heter i den latinske oversettelsen. Denne 'fiendtlige mann' kommer med bulder og brak med sitt følge og utbryter: 'Hva er det dere gjør, Israels menn? Hvordan kan dere bli lurt så lett? Hvorfor la dere bli tatt ved nesen av ynkelige menn som er narret av en magiker?' Nå følger et blodig slag i tempelet, og det ender med at inimicus kaster Jakob ned trappa og etterlater ham der som død. Men Jakob overlever og apostlene tar ham til hans hjem, som er menighetens kirke. Tre dager seinere får de vite at inimicus har utbedt seg det oppdraget av yppersteprest Kaifas å dra til Damaskus og ødelegge menigheten der. En grunn for inimicus til å dra akkurat til Damaskus er at han mener Peter har flyktet dit. Den anonyme kristenforfølgeren som drar mot Damaskus må være Saul. I Nytestamentets Apostelgjerninger er Saul med på å myrde Stefanos etter at denne har forsvart kristendommen i en tale; i vår parallellhistorie er det altså Jesu bror som holder tale og nær blir myrdet. Etter eget sigende møtte Saul den oppstandne Messias på veien til Damaskus – og ble brått til apostelen Paulus. Igjen er Jakob helten i ebionitenes verden, og den selvbestaltete apostelen Paulus er skurken. Som fiende av Paulus kommer også Peter ut med megen heder.

Jakob i andre kilder

Også hos den jødekristne forfatteren Hegesippos omkr. 180 spiller Jakob en stor rolle. Hans verk i fem bøker er

tapt, men kirkehistorikeren Eusebios gir flere sitater. I tradisjonen kalles Jakob for 'den rettferdige', dvs. han som følger Guds vilje, og dette tilnavnet hadde han allerede fra Jesu levetid, vil Hegesippos ha det til. Jakob var hellig allerede fra morslivet, hører vi; han drakk ikke vin og var vegetarianer. Lot hår og skjegg vokse, salvet seg ikke med olje og gikk aldri i offentlige bad. Han brukte ikke ull, men bare linklær, noe som markerte ham som den virkelige prest. Han alene fikk gå inn i tempelets aller helligste, der han ba så ofte på sine knær om tilgivelse for sitt folk at knærne hans ble harde og digre som kamelknær. Hos Hegesippos er tempelet et sted for bønn, ikke for ofring. Jakob er en stor misjonær, og da de skriftkyndige og fariseerne med uro konstaterer at hele folket står i fare for å godta at Jesus var den ventete Messias, ber de Jakob å gå opp i tempelet og høyt og tydelig avkrefte dette for alt folket som er samlet i byen for påskefeiringen. Da Jakob selvfølgelig ikke taler slik de ønsket, kaster de ham ned og roper: 'La oss steine Jakob, den rettferdige'. Jakob ber Gud om å tilgi dem, for 'de veit ikke hva de gjør'. Nå er det ikke et regn av stein som tar livet av Jakob, men en vaskeriarbeider, med påken han bruker til å drive vannet ut av tøyet. Martyren blir gravlagt nær tempelet, som et sant vitne for jøder og grekere om at Jesus er Messias. Straks etter dette begynner romeren Vespasianus å beleire dem, sier Hegesippos, og mener vel at dette er Guds straff over jødene for behandlingen av Jakob. (Andre sa at ødeleg-

gelsen av Jerusalem og tempelet var Guds straff for korsfestelsen av Jesus.) Slik slutter Eusebios' sitat fra Hegesippos, der Jakob er langt på vei like enestående i liv og død som sin bror. Både i ebionitenes 'Jakobs oppstiginger' og i Hegesippos går altså Jakob opp til tempelet og kastes ned; i ebionitskriftet skjer det på 30-tallet, sju år etter korsfestelsen, og Jakob overlever så vidt; hos Hegesippos skjer det på 60-tallet, og nå blir han slått i hjel. Siden ebionitskriftet blir kalt 'Jakobs oppstiginger' i flertall, får vi tro at skriftet i et avsnitt som ikke er bevart i 'Gjenkjennelser', hadde med Jakobs fatale gang opp til tempelet på 60-tallet.

Det er ikke lettere å få tak på den historiske Jakob enn på Jesus. Den mest troverdige kilden er den jødiske historikeren Josefus. Han nevner aldri Jesus ved navn, men sier at Jakob, bror av den salvede, og noen andre ble dømt til døden av jødernes råd for å ha brutt loven, og overgitt til steining. Dette var trolig i året 62, og Jakob virker som leder av menigheten. Nytestamentet peker i samme retning, for da Paulus kommer til apostelmøtet i Jerusalem på 40-tallet, møter han 'de tre søylene' Jakob, Peter og Johannes. Jakob kan gjerne være lederen fordi han nevnes først, men på 30-tallet møtte Paulus apostelen Peter og 'ingen andre av apostlene enn Jakob' – hva enten Paulus mener å rangere Jakob etter Peter eller han stiller dem likt, Peter som representant for apostlene og Jakob for familien. Før dette var Peter ifølge Paulus den første som den oppstandne viste seg for; deretter for de tolv, så for

flere enn 500 brødre og først da for Jakob. Evangeliene nevner ikke Jakob blant de tolv disiplene til den levende Jesus og lar ham ikke være med på det siste måltidet. I Nytestamentet virker det kort sagt som Jakob fra en beskjeden plass mens broren var i live, etter hvert rykker fram til en lederrolle i menigheten. Familien vinner fram på bekostning av apostlene. Da Jakob ble steinet, var det fetteren Symeon som etterfulgte ham som leder av menigheten, til han led martyrdøden under keiser Traianus. Det er flust med ættetavler i Det gamle testamente, og sønn fulgte far som yppersteprest i Jahves tempel. Gjennom sin far – tømmermannen Josef, ikke Gud Fader – nedstammet Jesus ifølge Mattheusevangeliet fra kong David og kalles derfor ofte for Davids sønn. Det er bare rimelig at det var dynastisk suksesjon også hos dem som avvek fra vanlig jødedom og påsto at Jesus var Messias: først kommet i ydmykhet for å dø på korset og gjenoppstå fra de døde; derpå steget til himmels for å komme tilbake i velde for å dømme levende og døde og gjenskape Davids rike som var identisk med gudsriket.

Vårt Nytestamente er preget av Paulus og hedningekristendom. Brevene hans utgjør en stor del av Skriften. Stadig polemiserer han mot de jødekristne som krever at hedninger må leve mer eller mindre på jødisk vis for å kunne bli opptatt i menighetene og påstår at gode gjerninger er vel så viktige som tro. I tillegg til de ekte Paulus-breve kommer de pseud-epigrafiske, og i Apostelgjerningene er Paulus hovedpersonen med sin

hedningekristendom. Apostlene Peter og Johannes er representert med til sammen fem brev, de være seg ekte eller ei, og fra en annen kant enn Paulus og hans versjon av kristendom har vi Jesu familie, med de ekte eller uekte brevene til Jesu brødre Jakob og Judas. I likhet med Hebreerbrevet er de to brødrebrevene preget av jødekristendom – så var det da også bare så vidt de kom med i Nytestamentet. Utenfor Nytestamentet er det flere skrifter som utgis for å være fra Jakobs penn. I Jakobs hemmelige bok fra Nag Hammadi er han ikke bare en av de tolv, men en særlig utvalgt disippel ettersom det er bare Peter og ham Herren 550 dager etter oppstandelsen innvier i sin hemmelige lære. Jakobs protoevangelium dreier seg om Jesu barndom og begivenheter før han ble født: 'Jeg Jakob skrev ned denne beretningen i Jerusalem ...' I Jakobs to apokalypser fra Nag Hammadi er Jakob overordnet de tolv. I apokalypse 2 taler han i templet og blir kastet ned av prestene. De mishandler ham og tvinger ham til å grave et hull i bakken, for så å steine ham der han står dekket opp til magen. I et fragment av det apokryfe Hebreerevangeliet er Jakob den rettferdige til stede ved det siste måltidet, og han er den første den oppstandne viser seg for og gir sine instruksjoner. Thomasevangeliet fra det første hundreåret, også fra Nag Hammadi, lar disiplene spørre Jesus hvem som skal herske over dem når han går bort. Svaret er at de skal gå til Jakob den rettferdige, for hvis skyld himmelen og jorda ble til. Også Clemens fra Alexandria på slutten av

100-tallet har Jakob som en av de tolv, og den Jesus gjør til biskop i Jerusalem.

Det finnes sikkert flere vitnesbyrd om den store rollen de jødekrstne tilla Jesu familie med Jakob i spissen. Men framtida hørte ikke de jødekrstne til. De ble klemt mellom den rabbinske jødedommen på den ene sida og den katolske kristendommen på den andre, og de manglet en høyere autoritet til å påtvinge dem et minstemål av enighet. Derfor skulle framtida tilhøre de hedningekrstne. Fra 300-tallet av hadde disse en keiser i ryggen til å gi dem privilegier og påtvinge dem den rette lære. Da klokkene på 400-tallet ringte for keisermakta i vest, sto paven klar til å fylle tomrommet og gripe tøylene. I øst skulle keiserdømmet holde stand i mange hundreår, så der var det ikke rom for noen selvstendig pave. Den rette lære ble definert og kjettere ble satt på plass av kirkemøter som keiseren ofte hadde i sin hule hånd. Slik kom ebionitenes og andre jødekrstnes helt Jakob i skyggen, mens seieren gikk til Paulus. Derfor er det hans ord som er Guds ord – om

kvinnens rette stilling, homoseksualitet osv.

Disse linjer er skrevet av en skomaker som kanskje burde ha blitt ved sin lest. En som bare har lest en brøkdel av de gamle kildene og den moderne litteraturen. Særlig glede har jeg hatt av H.-J. Schoeps, *Theologie und Geschichte des Judenchristentums*, Tübingen 1949, G. Lindeskog, *Das Juden-Christliche Problem*, Uppsala 1986, R.E. Van Voorst, *The Ascents of James: History and Theology of a Jewish-Christian Community*, Atlanta 1989, *The Panarion of St. Epiphanius, Bishop of Salamis, Selected Passages*, transl. P.R. Amidon Oxford 1990, P.J. Tomson & D. Lambers-Petry, *The Image of the Judaean-Christians in Ancient Jewish and Christian Literature*, Tübingen 2003. Gjennom mange år har min medfødte skepsis til den rette lære mest gått utover Herodotos og Thukydid. Nå bruker jeg min alders otium til annet enn fotnoter og gresk historie, og vender min skepsis mot Nytestamentet og flere av de sannhetene vi blir servert i den hedningekrstne tradisjonen.

Nabateerne

– det gåtefulle handelsfolket
i den nordarabiske ørkenen

JON IDDENG

Petra er utvilsomt en av de mest spektakulære og fascinerende levninger fra antikken i hele Middelhavsområdet. Likevel vet vi lite om *nabateerne*, det folket som bygde opp denne byen og et ganske betydelig rike i det som i dag er kongedømmet Jordan.

Alle er samstemte om at de kontrollerte handelen over store deler av den arabiske halvøya i hellenistisk og romersk tid, at de så gradvis ble mer og mer dominert av Roma, helt til Trajan beseiret dem og innlemmet store deler av det nabateiske riket i provinsen Arabia i 106. Hvordan kunne så alt dette ha seg?

Hvem var nabateerne?

Det er ikke lenger vanlig å identifisere nabateerne med verken Bibelens Nebaioth eller assyriske beskrivelser av *nabaiati*. Herodot har beskrivelser av Arabia, men ikke nabateerne. Den første skriftlige kilden som omtaler nabateerne er derfor Diodoros fra Sicilia, som skrev sitt verk om gresk historie (*Bibliotek*) i seinrepublik-

kens Roma, da borgerkrigen raste som verst. Dette er hovedkilden til nabateernes tidlige historie. Bakgrunnen til at Diodoros kommer inn på nabateerne, er at han beskriver Antigonos den enøydes forsøk på å etablere seg som Aleksanders fullverdige etterkommer. Med sin basis i Lille-Asia invaderte Antigonos Syria og Levanten og la seg ut med både Selevkos og Ptolemaios. Raskt fikk han kontroll med de syriske og fønikiske urbane områdene. I 312 bestemte imidlertid Antigonos seg for å erobre nabateernes transjordanske område, og det er her Diodoros gir oss en beskrivelse av dette folket og dets møte med hellenistisk imperialism (bok 19.94–100). Diodoros følger her den ellers tapte forfatteren Hieronymos fra Kardia, en av Aleksanders offiserer og reisefølge som

gjorde tjeneste også for Antigonos, så det bilde som gis av nabateerne som et nomadefolk stammer fra nettopp tiden rundt 300 fvt. Det er så sjelden Diodoros presenteres på norsk at vi tillater oss et ganske langt utdrag (19.94.2–95.1):

Ettersom mange ikke kjenner til dem, kan det være nyttig med en gjennomgang av disse arabernes skikker, som de opprettholder fordi de mener det sikrer deres frihet. De lever under åpen himmel, og det land de hevder som sitt eget utgjøres av en utmark uten elver eller åpne kilder, hvor fiender kan finne vann. De setter ikke korn, planter ikke frukttrær, drikker ikke vin og bygger ikke hus. Dersom noen ikke følger dette, straffes han med døden. De følger disse skikkene fordi de mener at de som eier slike ting – for å fortsatt kunne nyte godt av dem – lettere lar seg drive til å gjøre som mektige personer vil. Noen av dem driver kameler, andre får, som de gjeter i ørkenen. Det er mange arabiske stammer som benytter ørkenen til å gjete sine flokker, men nabateerne overgår dem alle i velstand, selv om de bare er omlag ti tusen i antall. For ikke få av dem er vant til å bringe til havet røkelse, myrra og de mest kostbare krydder, som de overtar fra dem som har skaffet det til veie fra det som kalles *Lykkelige Arabia*. De setter friheten svært høyt; og når en betydelig fiendestyrke truer området, søker de tilflukt i ørkenen og benytter denne som et fort, ettersom den mangler vann og ikke kan krysses av andre. Men for dem er ørkenen trygg, ettersom de har utviklet underjordiske vannkilder. Da jorda noen

steder er leirete og andre steder består av myke steinarter, graver de ut store hulrom med små åpninger som de gradvis gjør større når de graver dypere, helt til de er så store at hver side måler ett plethron [ca. 30 meter]. Etter at disse reservoarene er fylt med regnvann stenger de åpningene og gjør dem jevnhøye med jorda rundt, så etterlater de merker de selv kjenner, men som fremmede ikke kan oppdage. De gir feet vann annenhver dag, slik at de ikke er vant med og behøver daglig tilførsel av vann dersom de flykter til et sted uten vann. Selv spiser de kjøtt, melk og de egnede plantene som vokser naturlig i området. Blant disse er pepper og mye såkalt villhonning fra trær (tamarisk-manna?), som de drikker blandet med vann. Det finnes også andre araberstammer, til og med noen som dyrker jorda og omgås med skattebetalende folk, og har de samme skikker som syrerne, bortsett fra at de ikke bor i hus. Slik er arabernes skikker. Når tiden er kommet for samlingen av araberne, hvor alle de som bor og ferdes omkring møtes – noen for å selge varer, andre for å kjøpe fornødenheter – da drar de til dette møtet og etterlater deres eiendeler, eldre menn, kvinner og barn på en bestemt klippe (*petra*). Selv om det ikke finnes murer, er denne høyden meget sikker, og den ligger to dagsmarsjer fra bebodd land.

Et mindre gresk felttog ledet av Athenaios overrumplet nabateerne nettopp da de holdt sitt fellesmarked, inntok klippen og stakk av med store mengder sølv, røkelse og myrra. Men de ble til sin overraskelse innhentet

og nedsablet på hjemturen. Antigonos og hans sønn og hærfører Demetrios greide aldri etter dette å få kloa i nabateerne og deres ressurser. Tilsynelatende fungerte både ørkentaktikken og forskansningen på "klippen". Denne *petra* har man knyttet til en av høydene ved den seinere hovedstaden Petra, men ettersom Diodoros beskriver avstanden herfra til Dødehavet som 300 stadier, passer en tilsvarende "uinntagelig" klippe lenger nord, ved landsbyen Sela (semittisk for stein), bedre som den rette *petra* på den tiden (Taylor 2001, s. 33). Nabateerne beskrives uansett som et tradisjonelt pastoralt arabisk folk, som levde som beduiner.

Men det er ikke slik nabateerne står fram for oss når vi støter på dem i brorparten av vårt kildemateriale fra noe seinere tider. Her møter vi et solid og velstående kongedømme med bofaste jordbrukere og urbane sentre i vanlig hellenistisk stil, slik vi også fremdeles kan få et glimt av i Petra, Bostra og andre nabateiske byer. Strabon, som skrev sin *Geografi* mot slutten av Augustus' og begynnelsen av Tiberius' regjeringstid, har en bolk i sin 16. bok viet til Arabia og nabateerne (16.4.21–26). Han har langt ferskere opplysninger enn det Diodoros gir oss, og vi koster på oss også et utdrag herfra:

Nabateerne er et sindig folk, og de er så opptatt av å skaffe seg eieendeler at de i full offentlighet bøtlegger dem som har fått sin formue redusert og ærer dem som har økt den. Ettersom de nesten ikke holder slaver, bruker de stort sett sine egne folk som tjenere, eller de er

hverandres tjenere eller gjør det selv. Selv kongene deres følger denne skikken. De spiser sammen i grupper på 13, og underholdes av to sangerinner for hver bankett. Kongen holder storslagne drikkegilder, men ingen drikker mer enn 11 glass, hvert skjenket i nye gullbegre. Kongen er så folkelig at han i tillegg til å forsyne seg selv også fra tid til annen serverer de andre etter tur. Jevnlig legger han fram for folket en beretning om sin virksomhet, og av og til granskes hans adferd. Husene er bygget av stein og er staselige, men ettersom det hersker fred, er ikke byene omkranset av murer. En stor del av landet er fruktbart og produserer det meste bortsett fra oliven. De bruker isteden sesamolje. Fårene har hvit ull og oksene er store, men det er ikke hester i området. De har i stedet kameler som utfører de samme oppgavene. (Strabon *Geografi* 16.4.26.)

Mye hadde altså skjedd på noen generasjoner, nomade- og avholdslivet var forlatt som felles prinsipp; nabateerne var blitt både urbane og ekstravagante og levde i fred med sine omgivelser. De hadde utviklet et slags konstitusjonelt monarki, hvor kongen stod til ansvar for folket i en folkeforsamling, og samfunnet beskrives som mer egalitært enn det Strabon var vant med ellers i den mediterrane verden. Akkurat når nabateerne organiserte seg i en stat og med kongedømme, vet vi ikke, men en innskrift datert til den første halvdel av det annet århundre fvt. nevner Aretas, konge over nabateerne, og vi kan lese at også jødenees yppersteprest

Jason rømte hit rett før makka-beerooprøret. Det er derfor vanlig å begynne kongerekka i 168 fvt med Aretas (og kalle ham Aretas I). Strabon beskriver også Petra som en rik, travel og multietnisk by, han roser deres administrative lovverk og forteller at det ble ført alminnelige rettsaker der mellom ulike folk, men at nabateerne aldri lå i tvist seg imellom, men levde i fred med hverandre (16.4.21).

Helt fred var det dog ikke alltid med omgivelsene. Mens vi ser at Diodoros la vekt på deres evner til å klare seg i et ørkenområde, fastslår Strabon at landet deres er fruktbart og velegnet til å produsere det meste. Nabateernes land var utvidet og inkluderte på den tiden store deler av den fruktbare Jordandalen. På sitt største strakte nabateernes kontroll seg fra Sinai i vest til al-Jawf i øst, fra Damaskus i nord til Hegra i sør. Men som alle ørkenfolk var de klar over at 'eget land' ikke er et territorium med opptrukne grenser, men visse områder man i beste fall kan kontrollere ved å sikre noen viktige knutepunkt. Men vi ser at nabateernes evne til å ta vare på og lede vann var en nøkkel til deres eksistens og suksess. Vi kan stadig se rester av dammer, sisterner og sinnrike kanal- og rørsystemer i Petra og andre steder i Jordan. Byggingen av et nabateisk damanlegg er også minnet med innskrifter i Oboda. Evnen til å håndtere og bevare vannet

gjorde nok at de kunne beherske ørkenklimaet bedre og utkonkurrere andre folkegrupper i området. Og da kommer vi over på det elementet som går igjen hos både Diodoros og Strabon, nemlig den eminente forretningssansen. Det er dette vi skal se litt nærmere på.

Transitthandel og karavaneruter

Nabateerne står tilbake som et av de fremste handelsfolkene i den antikke historien, og de hadde en god stund bortimot monopol på handelen med det sørlige Arabia og India. Vi har alle hørt om dronningen av Saba og de riktomme som fantes i dette området, som i gresk-romersk sammenheng ble kalt det lykkelige eller velstående (*Eudaimon, Felix*) Arabia. Her produserte man antikkens to viktigste former for røkelse: virak (lat. *tus*) og myrra (*murra, myrrha*).¹ Dette er aromatiske produkter bestående av gummi, harpiks og eterisk olje, som siver ut av barken fra spesielle typer balsamtrær (hvv. *boswellia* og *commiphora myrrha*) når man snitter i dem. Ulike andre typer balsamtrær gir noe tilsvarende produkter, ofte under samlebetegnelsen balsam. Slike hadde også nådd Palestina – og balsamlundene ved Jerusalem og Jeriko hører vi om flere ganger i antikke kilder. Den mest inngående antikke beskrivelsen av Sør-Arabias

1) Jeg velger her røkelse som en samlebetegnelse (eng. incense) og virak som den artspesifikke (eng. frankincense), selv om det på norsk også er vanlig å omtale virak bare som røkelse – og snakke om røkelse og myrra.

rikdommer og ressurser, ikke minst produksjonen og handelen med røkelse, finner vi hos Plinius den eldre i *Naturalis Historia* (12.51ff). Virak og myrra var svært populære i den gresk-romersk verden; ikke bare i matlaging (og i vin), men også i religiøse ofringer og begravelser, men som godlukt og insektsbekjemper i høyst verdslig sammenheng. De eteriske oljene dannet dessuten basis for antikkens forskjellige salver, parfymer, oljer og medisiner. Røkelsesenes popularitet og den høye prisen de oppnådde, kan vi avlese av mange antikke kilder. En av de mest berømte knytter seg til Aleksander den store og fortelles både av Plinius den eldre (NH 12.62) og Plutark (*Aleksanderbiografien* 25). Aleksanders lærer, Leonidas, skulle ha gitt ham beskjed om å holde litt tilbake på røkelsesbruken i forbindelse med en ofring, ettersom det var kostbart og han ikke hadde kontroll med områdene som produserte den. Da makedonerkongen noen år seinere hadde erobret Levanten og Gaza, som var den fremste utskipingshavnen for røkelse, sendte han en skipslast med røkelse til Leonidas, med beskjed om at han nå slapp å være gnien mot gudene.

Det fantes også andre aromatiske produkter og røkelsesvarianter, som også ble produsert og eksportert fra Sør-Arabia. Når det kom til en rekke andre krydder, eksotiske stoffer, mineraler og edelstener, som også ble forbundet med Arabia, skyldtes dette områdets posisjon i sentrum av et handelsnettverk. Her finner vi fra gammel tid hovedhavnene for handelen med det sørøstlige Afrika og India, som fulgte monsunesongen over

Det arabiske hav. Hit kom det edelsteiner, edelmetaller, fargestoffer fra oversjøiske områder, og ikke minst eksotiske krydder, som man i den gresk-romerske verden brukte ikke bare i matlaging (og i vin), men også til medisinsk og kosmetisk bruk. De krydderiene vi kan høre om fra antikke kilder og som med rimelig sikkerhet kan knyttes til handelen med Sør-Arabia, er ulike typer pepper, kanel (også den kanelvarianten som kalles *cassia*), kardemomme (også den varianten som kalles *amomum*), kamfer, ingefær, sukker, nellikspiker, nardus, sandel, aloe og kanskje også noe muskat (Dalby 2000). Denne geskjeften var dominert av tre kongedømmer på den tiden hvor den hellenistiske verden ble mer involvert i virksomheten i Rødehavet: Saba, Hadramaut og Kataban. Dette var det lykkelige Arabia, som det gikk gjetord om og hvis produkter i økende grad nådde markeder i Middelhavsområdet.

Allerede assyrerkongen Tiglathpileser III (744–727) skryter av å ha undertvunget dronningen av Arabia, og at han ble brakt produkter fra sør som tegn på deres anerkjennelse av hans styre, mens jødenes kong Salomon altså oppnådde mye av det samme gjennom lidenskap. Produktene fra Sør-Arabia ble tradisjonelt fraktet landeveien, gjennom karavanerutene over den arabiske ørken til Middelhavet, også kjent som *røkelsesveien*. Her hadde nabateerne fra gammelt av en unik kompetanse, og etter hvert også kontroll med deler av landområdene disse karavanerutene gikk gjennom. Dette kan vi også se av naba-

teiske innskrifter og graffiti langs disse rutene. Med ekspansjonen vestover i Negev hadde de sikret seg kontrollen med veien til Gaza og Middelhavet og langs sjøsiden til Egypt, og med ekspansjonen nordover fikk de kontroll også med den gamle "kongeveien" mellom Damaskus og Rødehavet – den som seinere ble utbedret av romerne og omdøpt til *Via nova Traiana*. Varer fra Persia og India kunne også velge landeveien gjennom det persiske området, eller bli fraktet opp den persiske golfen og velge ruta gjennom Mesopotamia, over Palmyra og ned til Tyros. Men også her var et alternativ karavaneruten gjennom ørkenen til Petra og etter hvert også til Bostra, som ble utbygd som den andre store nabateiske byen lenger nord (i dagens Syria). Nabateerne hadde kort sagt god kontroll over store deler av transitthandelen med Middelhavsområdet over Arabia, og det ga dem gode inntekter.

Sjøtransport – nabateerne får konkurranse

Så snart greske sjøfarende lærte seg monsunvindene rundt 100 fvt. – enten det nå var Hippalos (*Periplus* 57) eller Eudoxos (Strabon 2.2.4) som var først ute – begynte man for alvor å seile på det indiske hav. Det ble en utfordring både for karavanerutene og Sør-Arabias havner, især havnebyen Eudaimon Arabia (moderne Aden, ikke å forveksle med området

Eudaimon Arabia). Nye havner ble utbygget i rødehavsområdet, og varer ble transportert sjøveien opp dit. Dette kan vi lese om hos Plinius den eldre og Strabon, men også i en kort, anonym gresk *Reisebeskrivelse fra Rødehavet* (*Periplus Maris Erythraei* el. *Rubri*) som nå dateres til julisk-claudisk tid.² Da fikk nabateerne for alvor konkurranse av en ptolemeisk handelsrute som gikk over Egypt, ved havnene Berenike og Myos Hormos, over land til Nilen og ned til Alexandria. Det ser ut til at nabateerne – iallfall noen av dem bosatt på øyer i Rødehavet – forsøkte seg med piratvirksomhet mot de nye konkurrentene på egyptisk side, men ble satt på plass gjennom et flåteangrep (Diodoros 3.43.4–5, Strabon 16.4.18).

Nabateerne involverte seg imidlertid også på en mer skikkelig måte i denne nye sjøbaserte transporten og etablerte en egen havn og markedsby (*emporion*), Leuke Kome, med travel forbindelse rett til Petra (Strabon 16.4.23, *Periplus* 19). Denne havnebyen lå et sted sør for Akaba, men er stadig vekk ikke sikkert identifisert. Men nabateerne gjenvant aldri sin kontroll over handelen, og deres økonomi og prestisje tørket inn, om vi skal tro enkelte forskere (Negev 1977). For når romerne annekterte Egypt i 30 fvt. ble mer ressursert brukt på å utvikle den egyptiske rødehavshandelen og infrastrukturen her, og ifølge Strabon var dette den viktigste handelsruten da han skrev. Romerne

2) Handelsbyene i Sør-Arabia og *Periplus* er behandlet på norsk av Evind Seland (2004). Se også Eadie (1989).

krevde inn tollavgift i de egyptiske rødehavsbuene, og kanskje hadde de opprettet et tilsvarende system også i Leuke Kome, for i *Periplus* (19) nevnes en tollinnkrever og en garnison med en kenturion. Dette kan være egne nabateiske befalingsmenn, men flere mener det virker mistenkelig romersk og at det tyder på romersk tilstedeværelse før nabateernes kongedømme ble annektert. Ifølge denne teorien ble rødehavshandelen altså fullstendig kontrollert av romerne.

Med Pompeius' vide *imperium* og omfattende felttog i øst ble hele Levanten lagt under romersk kontroll. Romerne sendte også flere felttog mot det nabateiske riket. Pompeius' legat Aemilius Scaurus forsøkte seg på et tokt i 65 fvt., men han måtte nøye seg med løsepenger og gjøre vendereis, og Pompeius selv var i ferd med å rette et nytt og større angrep mot nabateerne året etter da Aristobolos sørget for et opprør i Judea som krevde hans tilstedeværelse der. Ti år senere gjennomførte Gabinus, da romersk stattholder i Syria, nok et raid, men så kom borgerkrigsperioden som stanset nye angrep på nabateerne. Da Marcus Antonius hadde etablert seg i Egypt, ga han imidlertid ressursrike områder i Levanten, inkludert deler av Dødehavet, til sin kjære Kleopatra. Og da Augustus kom på tronen og gjorde Egypt til romersk provins og ga betydelig støtte til nabateernes hovedmotstander Herodes og hans kongedømme Judea, så det mørkt ut for det nabateiske riket. Men nabateerne sto imot og klarte å holde seg inne med romerne og bevare kongedømmet intakt (som et ikke altfor

underlegent klientkongedømme) i over hundre år til.

Romerne var blitt mer interessert i rikdommenes opphav enn mellommennene, kan det se ut som, for Aelius Gallus, Augustus' utsendte prefekt for Egypt, forsøkte seg på en romersk ekspedisjon mot det sørlige Arabia i 25/6 fvt. (Strabon 16.4.22–24). Både den jødiske kongen Herodes og nabateerne bidro med henholdsvis 500 og 1000 mann til det 10.000 manns store felttoget. Romerne kunne ikke se at disse sagnomsuste og ressursrike områdene i Sør-Arabia kjøpte noe tilbake for alt sølvet og gullet de tjente på sin handelsvirksomhet, som Strabon skriver, og derfor var Augustus' ambisjon "enten å handle med rike venner, eller å herske over rike fiender" (*Geo.* 16.4.22). Men det er også klart av Strabons beskrivelse at romerne i liten grad kjente til disse kongedømmene eller områdets geografi – de kjente ikke en gang havnebyen Leuke Kome, hvor de endte opp med å oppholde seg i mange måneder for rekreasjon etter en strabasjos reise. Hele ekspedisjonen hadde nemlig den nabateiske luringen Syllaeus som en slags kjentmann og guide. Syllaeus var litt av en renkesmed – om vi skal tro Strabon, selve hovedgrunnen til at Gallus feilet – og for en periode under kong Obodas III nærmest nabateernes statsminister. Til slutt falt han i unåde både i Roma, Jerusalem og Petra, og ble et hode kortere. Gallus' ekspedisjon falt ikke heldig ut – neppe bare på grunn av Syllaeus – og det er lite som tyder på at romerne etablerte noen egentlig kontroll over Rødehavet og handelen der. Det er

derfor sannsynlig at Leuke Kome og ruten derfra via Petra var en reell konkurrent til handelsrutene over Egypt, og at nabateerne rådde over en andel også av den sjøbaserte handelen (Eadie 1989).

Romernes nærvær i regionen ble imidlertid alt mer tydelig og påtrengende, og keisertidsperioden fram til Trajan annekterte det nabateiske riket og innlemmet det i Romerriket, var også for nabateernes del preget av forsøket på å holde seg inne med romerne gjennom diplomati, militær støtte og betaling. Så vi må uansett regne med en reduksjon i nabateernes transitthandel under prinsipatet, og det var kanskje grunnen til at sølvverdien i nabateiske mynter sank betydelig. Men var det slutten på nabateerne og deres velstand?

Nabateisk transitthandel i keisertid

Plinius den eldre forteller oss i sin *Naturhistorie* om produksjon av virak i det sør-vestlige Arabia og om frakten derfra over Arabia (NH 12. 63–65):

Når viraken er samlet inn, blir den fraktet til Sabota [*Shabwa*] med kameler, der en av byportene åpnes for adgang, ettersom kongene har bestemt at avvik fra hovedruta straffes med døden. Der avkreves det en tiende basert på størrelse, ikke vekt, til guden de kaller Sabis og som prestene samler inn, før noe salg er tillatt. [...] Den kan bare bli fraktet videre gjennom gabbanitenes land, og derfor betales det også skatt til deres konge. Deres hovedstad er Thomna [*Timna*], og den ligger 1487 ½ mil [ca. 2220 km]

fra Gaza ved vår kyst i Judea. Reisen er delt opp i 65 etapper med opphold for kamelene. Faste andeler av røkelsen blir gitt til prestene og de kongelige skriverne, foruten disse forsyner også vaktene og deres oppvartere, samt portvaktene og deres tjenere seg av lasset. Ja, under hele reisen må det betales; et sted for vann, et annet for fôr, eller for husvære og ulike tollavgifter – slik at utgiftene beløper seg til 688 denarer per kamel før de når Middelhavskysten. Og der må det betales toll til vårt rikets skattinnkrevere. Følgelig er prisen på den beste viraken 6, den nest beste 5, og den tredje beste 3 denarer for et pund [ca 327 g].

Plinius er ikke like detaljert i sin beskrivelse av transporten av myrra (NH 12.68), men forteller at gabanitertkongen forsyner seg godt av avkastningen også her, men ettersom myrra vokser flere steder, fikk ikke guden noen egen tiende. Ellers må vi bare gå ut fra at ruten var noenlunde den samme for myrra som for virak. Fra Gaza og andre steder i Levanten ble røkelsen brakt videre for salg med ytterligere avanse rundt om i Romerriket. Selv om alle detaljer Plinius her utlegger neppe er korrekte for hver enkelt karavaneferd, og beløpene muligens er feilaktige, kan det ikke være tvil om at røkeshandelen gjennom Arabia lønte seg, formodentlig for alle parter.

Plinius skriver jo godt ut i keisertid, og det er ingen grunn til å tro at ikke de gamle karavanerutene han beskriver inngående fortsatt var i bruk, selv om sjøtransporten hadde vært jevnt økende. Med den solide

kontrollen de ulike arabiske stammene og især nabateerne hadde over disse rutene, var karavanene rimelig trygge og ga god avkastning, selv om veien var lang og det var mange små "tollstasjoner" underveis. Sjøtransporten var langt mer risikabel, ettersom pirater, dårlig vær eller dårlige navigatører lett kunne føre til at hele lasten forsvant. Selv om økningen i handelen over Egypt var stor, skyldes nok dette heller en samlet økning i etterspørsel ut over i keisertid, snarere enn en klar reduksjon i nabateernes handelsvirksomhet.

Plinius knytter denne karavane-transporten især til Sør-Arabias egne hovedprodukter, røkelse. Handelen med krydder og andre luksusvarer fra Sør-Asia hører vi ikke om i kildene som diskuterer nabateernes handelsvirksomhet, så det kan hende de spesialiserte seg på faste karavaneruter med røkelse, og at de aldri i særlig grad var involvert i langdistansehandelen med Kina og India (Young 2001, s. 91). Det er ikke urimelig å anta at den oversjøiske handelen med India i all hovedsak gikk rett til havnene i Rødehavet i keisertida, men at en betydelig del av den lokale produksjonen stadig fant landeveien gjennom den arabiske ørkenen til Middelhavet. Den sjøbaserte transporten var avhengig av den faste seilesesongen monsunvindene ga – og ettersom røkelsen ble høstet to ganger årlig, og høstsesongen ikke passet med den oversjøiske maritime sesongen, var karavanerutene et naturlig alternativ (Young 2001, s. 105ff).

Et par andre ting tyder heller ikke på en betydelig nedgang for naba-

teerne og Petra i tidlig keisertid. Nye undersøkelser viser at veien mellom Petra og Gaza fortsatte å være aktiv til langt etter at romerne annekterte, og den mest storslagne byggeperioden i Petra var nettopp i det første århundre evt., og de fleste av de største hellenistiske monumentene og byggene er datert til denne perioden (McKenzie 1990). Dette tilsier noe helt annet enn en betydelig inntektssvikt og bakevje. Så kanskje var det den enorme utbyggingen av Petra, snarere enn en handelstilbakegang som var årsaken til utvanningen av sølvmyntene.

Egen produksjon og omsetning

Nabateerne framstilte og solgte også egne aromatiske produkter, som *ladanum*, en annen harpiksvariant som Plinius beskriver (NH 12.73), og *balsam*. Særlig sistnevnte var etterspurt og innbringende, sier Diodoros (14.98), da den var en viktig ingrediens i visse medisiner, selv om han feilaktig mener den kun fantes her. Også andre mineraler og salter, som Dødehavsområdet stadig er berømt for, kan vi regne med at nabateerne utnyttet og solgte videre. Det er særlig *bitumen*, kjent som jordbøk eller naturlig asfalt, de var en betydelig eksportør av. Bitumen stammet fra Dødehavet, og selv om nabateerne aldri hadde monopol på denne virksomheten, var de tilsynelatende involvert i den i hele den perioden vi kjenner dem. Diodoros (14.98–99) gjenforteller Hieronymos' beskrivelse av bitumenforekomstene i Dødehavet og kampen om dem – som også Antigonos ønsket, men misslyktes i å få kontroll med:

Fra sjøens indre kommer det hvert år store klumper med asfalt, noen ganger mer enn tre plethra i omkrets, og noen ganger mindre enn én. De barbarene som lever i nærheten kaller de store klumpene okser og de små kalver. Når asfalten flyter opp, ser overflaten ut som en øy for dem som ser det på avstand. Utslippene av klumpene indikeres gjerne tjue dager i forveien, for på lang avstand på begge sider av sjøen sprer den ubehagelige lukten av asfalt seg, og alt gull, sølv og bronse i området mister sin farge. [...]

Når asfalten dukker opp, hiver folkene som bor langs sidene seg over den og trekker den unna som et krigsbytte, ettersom de ikke lever i fred med hverandre. De gjør det på en finurlig måte uten vanlige båter, men lager store bunter av siv som de setter på sjøen. På disse får ikke mer enn tre mann plass. To mann ror med årer, mens den tredje bærer bue og angriper alle andre som seiler i samme ærend mot dem fra den andre siden. Når de kommer borttil asfalten, hopper de over på den med okser, og så hugger de ut stykker og lesser dem på flåtene, som om de skulle hugge i myk stein, for så å vende tilbake. [...] Barbarene som sikrer seg denne ressursen, bringer asfalten til Egypt og selger den til balsameringsvirksomhet, for om ikke *den* blandes med de andre aromatiske produktene, bevares ikke kroppene permanent.

Også Strabon har en tilsvarende beskrivelse av bitumenforekomstene (16. 2.42), og det dukker den dag i dag av og til opp bitumenklumper i Dødehavet, men nå mye mindre og sjeldnere. Balsameringsvirksomheten i Egypt var nok det viktigste eksportmarke-

det, men bitumen ble brukt som tetningsmiddel mot vann i båter og damanlegg, men også som bindemiddel i skulpturer og annen produksjon, og kanskje også som kjemisk asfalt til veibygging. Da Marcus Antonius sikret Kleopatra visse områder i Judea og Arabia, var kanskje dødehavsområdet og bitumenproduksjonen blant disse, for Josefus (*Ant.* 15.4.1–4) forteller at hun solgte rettighetene tilbake til nabateerkongen (Malikos I) for en årlig avgift på 200 talenter, som rett nok nabateerne etter hvert sluttet å betale. At bitumen var etterspurt og et innbringende produkt, er det ingen tvil om (Hammond 1959).

Nabateerne drev også med utvinning av mineraler og metaller, og har ifølge Strabon (16.4.26) forekomster både av sølv og gull, men dette har nok ikke vært særlig omfattende. Utvinning av kobber er det derimot mulig å spore flere steder, og nabateerne overtok tilsynelatende eldre edomitisk kobberdrift da de sikret seg disses landområdene i Jordandalen. Deler av dette kobberet har sikkert blitt eksportert. Vi ser også tegn til intensivering av jordbruket i tidlig keisertid, og flere har knyttet dette til en nedgang i handelsaktivitet og -inntekter, men det kan like gjerne ses motsatt, som et tiltak for å tilfredstille en ekspanderende økonomi, og å brødfø en økende befolkning som ikke er involvert i jordbruksproduktiv virksomhet. Buskap nabateerne fremdeles drev rundt om i sitt område, ga nok mulighet for noe eksport. Kameler kan man ha alt opp for salg, og sauene nevnes som spesielle med mye hvit ull, så ullvarer kan ha vært

eksportert. Med et mulig unntak for noe krydder og den noe særegne sesamoljen er det vel ikke grunn til å tro at øvrige jordbruksprodukter ble eksportert i noe særlig omfang. Men med sine unike kunnskaper om vann og vanning var de i stand til å utnytte nye områder til jordbruksvirksomhet, og de kunne dyrke nye produkter.

Nabateernes keramikk er også særegen, med sine "eggeskallvegger" og spesielle dekorasjon, og tyder på en høyt utviklet pottemakerteknologi, men manglende distribusjon utenfor nabateisk område tyder ikke på at dette var eksportartikler heller. Ganske omfattende funn av standardiserte krus, flasker og kar kan likevel bety at nabateerne produserte emballasje for sine handelsvarer og ikke kun solgte råvarer til den gresk-romerske verden (Hammond 1973, s. 69). Nabateerne drev selvsagt som alle tradisjonelle samfunn håndarbeid og håndverk for å dekke sine behov for klær, våpen, redskaper til jordbruk og seletøy til trekkdyra. Heller ikke dette er det mulig å knytte til noen eksport. Selv om man både i Damaskus og Gaza utviklet spesielle silkearbeider, er dette neppe nabateernes fortjeneste, og noen omfattende stoff- eller klesproduksjon kan ikke spores til deres kjerneområde.

Import og lokalhandel

Plinius setter fingeren på det som romerne oppfattet som problematisk: handelsbalansen med India og Arabia, eller et årlig underskudd på minst 100 millioner sestertser – "det er det vårt luksusliv og våre kvinner

koster oss" – for araberne handlet ikke noe særlig tilbake (NH 12.84). Men det er tydelig fra Strabons beskrivelse at nabateerne også trengte en rekke produkter fra omverden, og han nevner at de ikke selv har tinn og jern, og heller ikke bearbejdede og støpte metallprodukter, purpurdrakter, malerier og ymse planter (16. 4.26). Funn av importert keramikk, kunst og kunsthåndverk er omfattende i alle urbane deler av det nabateiske riket, og når vi leser om aktiviteten i Petra, er det klart at en rekke mennesker fra hele middelhavsområdet og Midtøsten både bodde og oppholdt seg der, med varierende behov og ønsker. Det er altså åpenbart at mange produkter også må ha blitt importert til nabateernes byer. Dette gjelder også i høyeste grad mennesker i form av arkitekter, ingeniører og annen nødvendig ekspertise, for Petra bærer klart preg av fremragende arkitektur med en klar inspirasjon fra hellenistiske metropoler, især Alexandria (McKenzie 1990).

Palmyra og Decapolis-området generelle blomstring og utbyggingen av infrastrukturen i det romerske Syria i denne perioden må også ses i denne sammenheng. Etersom disse byene vokste og hele regionen tilsynelatende får et oppsving, ser vi også en utbygging av det nabateiske området i nord, hvor Bostra blir en slags hovedstad nummer to. I innskriftsmaterialet herfra ser vi at også nabateere bosatte seg i Decapolis-området. Den lokale handelen med Decapolis-regionen var økende og gikk trolig begge veier, og selv om den nordlige karavaneruten over Pal-

myra hadde en kraftig oppgang i perioden, ga den økte samhandelen og bedre infrastrukturen også nabateerne lettere tilgang til nye havner både ved Middelhavet og den persiske golf. Vi kan derfor i et visst monn også snakke om nye markeder og ny virksomhet for handel og nabateiske produkter. Det er derfor ikke tilstrekkelig grunnlag for å anta at nabateernes handelsvirksomhet svant hen eller at økonomien ble rammet av noen omfattende krise i det første århundre av vår tidsregning. Snarere er det grunn til å tro at den var relativt robust og god, og at røkelseshandelen stadig var lukrativ.

Nabateerne og antikk økonomi

Var det økonomiske årsaker – lokale ressurser og produksjon, samt handelsvirksomheten – som gjorde at romerne til slutt ikke kunne holde fingrene unna, men annekterte nabateernes rike og gjorde det til provinsen Arabia i 106? Selve annekasjonen vet vi overraskende lite om – Dio Cassius forteller nærmest i en bisetning at Syria-stattholderen Palma erobret "Arabia rundt Petra og underla det romerne" (68.14.5). Ingen steder får vi høre noe om motivasjonen eller endog om dette var noe Trajan hadde planlagt og gitt ordre om. Dette har ført til ulike spekulasjoner om hvordan annekasjonen egentlig skjedde og hva som var dens beveggrunn. Men det er ikke spesielt sannsynlig at det var begjær etter nabateernes rikdom og handelsinntekter som lå bak, til det passer både timingen og omstendighetene rundt annekasjonen dårlig.

Nabateerne fikk være i fred som klientkongedømme såpass lenge fordi det passet romernes interesse forøvrig. Med Trajan kom en mer ekspansiv politikk hvor flere slike vassalstater ble innlemmet i riket, men det er i det hele lite som tyder på at romerne overveide merkantile interesser i sin ekspansjonspolitik. Røkelseshandelen ble bevart i Arabia Petrae under romersk overherredømme, og handelsrutene ble styrket og forvart videre. Nabateernes virksomhet kan dermed ses på som et eksempel på at romerske styresmakter ikke var oppvakt av merkantil politikk eller regulering av handelen, og ikke selv involverte seg i handelsvirksomhet (Young 2001). De overlot til private å drive handel, i utgangspunktet der de ville; og det eneste man i den forbindelse brydde seg om, var innkasseringen av toll og avgifter, og dermed en viss oppfølging og sikring av de etablerte handelsrutene. Det var helt andre interesser og motiver som lå bak romersk ytrepolitikk.

Hva kan vi avslutningsvis lære om antikkens økonomi mer generelt fra det nabateiske eksemplet? Vel, etter Moses Finley er det vanlig å beskrive antikkens økonomi som i hovedsak en subsistensøkonomi (basert i naturalhusholdet og sjølbergingsprinsippet), med manglende økonomisk mentalitet, lav teknologisk utvikling og slaveri som hindre for framskritt og økonomisk utvikling. Nabateerne passer ikke godt inn i denne primitivistiske standardframstillingen. Tvert imot, nabateerne baserte sin velstand på handelsvirksomhet, spesialisert egenproduksjon og et intensivt jordbruk bygd

på en svært god irrigasjonsteknologi, uten at slaver ser ut til å ha vært av særlig betydning i noe av dette. Man kan da innvende at nabateerne er unntaket som bekrefter regelen, og at de nettopp var involvert i handelen med luksusprodukter, som heller ikke primitivistene har lagt skjul på inn gikk i den antikke økonomien. Spørsmålet er om nabateerne kan sies å være eksempel på at det i antikken fantes et mer omfattende handels- og markedssystem, eller om de bare fyller et nisjebehov hos eliten i en agrar- og redistribusjonsøkonomi.

Finley og primitivistenes syn på antikkens økonomi har blitt utfordret de siste årene – og nye funn og analyser av mynter, amforaer og andre mulige handelsvarer har åpnet for framstillingen av en langt mer kompleks økonomi (Scheidel & von Redden 2002). Det er likevel få, om noen, økonomiske historikere som vil returnere til de modernistiske forestillinger om en markedsorientert økonomi med et handelsborgerskap og merkantilistisk politikk. Alle anerkjenner at det var en viss markedsbasert makroøkonomi – man er bare ikke enige om hvor stor den var i forhold til subsistensøkonomien, og om det er mulig og formålstjenlig å anvende moderne økonomiske modeller i analysen av den antikke økonomien. Det pekes på at det er brukerverdien, og ikke bytteverdien av en vare, som dominerer den økonomiske tankegangen, selv der handelsvirksomhet ble drevet i utstrakt grad i antikken, og at det aldri kom på plass noen upersonlige finans- og kredittinstitusjoner. Selv om nabateerne kan rubri-

seres som et handelsfolk, var handelen altså basert på avanse ved transport av varer og egenproduksjon for salg, ikke spekulasjon og oppkjøp og salg av varer i samme marked. Vi kan vel heller ikke, verken hos nabateerne eller andre steder i den gresk-romerske verden, identifisere noe bevisst forsøk på nytte- eller profittmaksimering. Så markedsøkonomi i kapitalistisk forstand kan vi ikke knytte til nabateernes aktivitet. Men spesielle og gåtefulle vil de forhåpentligvis fortsette å være – innhyllet i gull, røkelse og myrra.

Litteratur

- G.W. Bowersock, *Roman Arabia* (Cambridge Mass., 1983).
- Andrew Dalby, *Dangerous Tastes: The Story of Spices* (London, 2000).
- J.W. Eadie, "Strategies of economic development in the Roman east: the Red Sea trade revisited", i *The Eastern Frontier of the Roman Empire* (French & Lightfoot red.; Oxford 1989).
- Philip C. Hammond, *The Nabataeans – Their History, Culture and Archaeology* (Gøteborg, 1973).
- Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs: From the Bronze Age to the Coming of Islam* (London, 2001).
- Avraham Negev, "The Nabataeans and the Provincia Arabia", *ANRW* II.8 (1977; 520–686).
- Judith McKenzie, *The Architecture of Petra* (Oxford, 1990).
- Walter Scheidel & Sitta von Reden (reds), *The Ancient Economy* (Edinburgh, 2002).
- Eivind H. Seland, "Et handelsperspektiv på arabisk ekspansjon rundt Det indiske hav i antikken" i *Historisk tidsskrift* 83 (2004; 521–536).
- Jane Taylor, *Petra and the Lost Kingdom of the Nabataeans* (London, 2001).
- Gary K. Young, *Rome's Eastern Trade: International Commerce and Imperial Policy, 31 BC-AD 305* (London, 2001).

Det nordiske heksameter og den forvandlede "due"

EGIL KRAGGERUD

Fra Kristiania fikk Henrik Ibsen i Dresden en liten bok i posten. Avsenderen var Fredrik Gjertsen som sendte ham sin oversettelse av Horats' *Ars Poetica*. Den var utkommet under tittelen *Brev til Pisonerne om Digtekunsten* i 1871. Filologen Gjertsen, tre år yngre enn Ibsen, var på denne tiden en velkjent skikkelse i Kristianas skolemiljø som en av byens driftige nye skolebestyrere. Han var dessuten en utmerket taler og en smakfull oversetter. Ibsen kjente ham løselig fra sin aller første tid i Kristiania, og han minnes tyve år etter i svarbrevet en uhøytidelig hendelse fra Studentersamfundet.

Oversettelsen av Horats' *Ars Poetica* var Gjertsens første i den klassiske gate. Ibsen kvitterer for mottagelsen i det nevnte utførlige svarbrev av 21. mars 1872. Han komplimenterer Gjertsen for ikke å ha oversatt skriftet til heksametre hva jo originalen la opp til: "Heksametret er i vore nordiske sprog ubrugeligt. Både *Meisling* og *Wilster* har, i deres forøvrigt fortjenstfulde oversættelser, noksom bevist det. I dette fremmede versemål bliver meningen uklar og uoverskuelig; den fremmede klang, som derved meddeles sproget, lægger sig som en forstyrrende melodi imellem læseren og forståelsen af det læste. Det samme synes

mig at være tilfældet med de tyske originaldigte, der er skrevne i heksametre. I "Hermann und Dorothea" er derved både skikkelser og situationer blevne stiliserede i en grad, som man ellers ikke finder hos Goethe, og som er uforenlig med vor tids fordring til det realistiske i gengivelsen –."

Simon Meisling, den strenge rektor i Slagelse som ga den sarte H.C. Andersen en avsmak for den klassiske lærdom, hadde blant meget annet oversatt både Aeneiden (1824–26) og Ovids *Metamorfoser* (1831) i heksameterform. Han hadde dessuten i likhet med Homeroversetteren Wilster skrevet om heksametret rent teoretisk

(“Undersøgelser om det heroiske Versemaals Skæbne” (1816). Da hadde heksametret i den moderne form alt gått sin seiersgang i tysk diktning. Friedrich Gottlieb Klopstock kan med sitt Messias-dikt (første utgave 1748) regnes som trendsetteren, og heksametret blir par excellence metret for episk diktning i Tyskland. Snart vakte Johann Heinrich Voss med sine gjendiktninger av Odysseen og Iliaden i 1780- og 90-årene stor begeistring både for Homer og hans versemål. Her hos oss satt langt frem i tiden Peter Østbye og Arne Garborg nærmest samtidig og arbeidet videre i den samme tradisjon. Garborgs *Odyssevskvædet* (1919) og Østbyes *Iliaden* gjorde for alvor et norsk publikum fortrolig med heksametre. Hallvard Lie har riktig nok laget en lang liste over heksameterdikt i norsk litteratur like fra Edvard Storm, Christen Pram og Henrik Anker Bjerregaard, men de etablerte ingen tradisjon på norsk. Dessuten klager Lie over at moderne brukere “har en uforklarlig hang til å la det danse” i daktylisk rytme, “hvilket unektelig berøver versemålet noe av dets særegne uttrykkskraft og -evne.” Det er beklagelig at Homer-oversettelsen ikke faller riktig inn under det Hallvard Lie interesserer seg for i norsk verstradisjon.

I moderne tid har Århus-professoren Otto Steen Due (født 1939) med stor suksess tatt arven opp etter både Meisling og Wilster.

Otto Steen Due begynte sine store heksameteroversettelser med Ovids *Forvandlinger* i 1989, siden har Aeneiden og de to homeriske eper befestet

hans stilling som den betydeligste klassikeroversetter i moderne dansk litteratur. Hos en Peter Østbye sprang formen fullt ferdig frem fra første linje av. Hos Otto Steen Due har det vært tale om en utvikling. Det har man kunnet merke selv om han selv ikke har ytret seg om det. Da Due – i samarbeide med skuespilleren Bille – for noen år siden la frem prøver på sin Iliade i Universitetets gamle festsal, var Dues moderne varemerke, den frie opptakt, langt mindre hørbart enn det hadde vært i hans første heksameteroversettelse, ja i den grad at når Dues heksameters vers noen enkelte ganger *ikke* begynte med betont stavelse, vekket det formelig tilhøringen opp av stolen, og man spurte seg: Var det dette som var den frie opptakts hensikt? Hos en og annen virket det nokså vilkårlig og kunne nok heller skape irritasjon: Hvorfor fjernet han ikke likeså godt disse etter hvert mer og mer sporadiske unntakene?

Men nå er det skjedd! Nota bene forskjellen fra første til annen utgave av Ovids store episke dikt på det danske Gyldendal: *Ovids Forvandlinger* het oversettelsen første gang den kom på markedet. I dag heter verket *Ovids Metamorfoser*. Forvandlingen er merkbar hele veien i denne revisjonen. Jeg har valgt som mitt sitateksempel et av de mest velkjente partier, åpningen av historien om Pyramus og Thisbe (Met. 4. 55–70), denne historien som har fått en dose ekstra udødelighet gjennom Shakespeares gjenbruk i femte akt av *Midsummer Night's Dream*. Slik lød det i 89-versjonen:

Thisbe og Pyramus, han den
flotteste fyr af de unge./
hun den dejligste glut af alle øster-
lands piger./
boede dør om dør i den stad, som
Semiramis siges/
at have bygget og kranset med
vældige mure af teglsten/
Som naboer så de hinanden, og
dermed begynte det hele./
Kærlighed blev det så til, og giftet
sig havde de gerne./
men deres fædre forbød det.
Dog kunne de ikke forbyde/
kærlighedsluen at flamme i begge de
to unge hjerter./
Ingen er vidende om det. De taler
med tegn og med blikke./
Jo mere den dækkes, des hedere blir
deres kærligheds gløden./
I muren imellem de huse, de havde,
var der en lille/
revne, som stammede helt fra den
tid, da muren blev bygget./
Årene gik, og ingen så fejlen; først I
lagde mærke/
til den – hvad ser ikke elskov! – og
gjorde den til en passage/
for jeres stemmer. Igennem den
nåede blot ved en hvisken/
søde, forelskede ord fra den ene
frem til den anden.

Her er det så menn uavhengighet i forhold til Wilsters prinsipper. Resultatet har en moderne friskhet og gjenskaper langt på vei den enkle, uforlignelige elegansen i originalen. Det mest markante brudd med Wilster er den rytmisk frie opptakt som betyr at han avviker fra daktylen hvor det passer ham ved å skyte til en ekstra og da ubetont stavelse først i verslinjen: Av de 16 linjene som vårt utsnitt omfatter, er det tre linjer som ikke begynner med betont stavelse, men

med ubetont ("Som náboer", "Jo mére", "I muren").

Cesurene gir hvilepunkter med vekslende betonte innsnitt i de lange heksameterlinjene slik vi er vant til hos vår egen Østbye. Hos Due mangler de rett som det er; "at have bygget og kranset med vældige mure af teglsten" er en slik cesurløs verslinje. Imot Hallvard Lies ankepunkt om den dansende hang i det moderne heksameter kan man gjøre gjeldende at nettopp Ovid innbyr til rikelig bruk av daktyler. Dues vers flyter så lett som de etter min mening bør: Det er 10 ikke-daktyliske føtter hos ham på 16 linjer; Ovid har 26 spøndéer på det samme antall linjer.

Vår egen oversettelseslitteratur kan ikke skilte med noe annet enn et utvalg av Metamorfosene, ved lektor Trond Svånå, utgitt i 1973. Slik lyder hans versjon:

Pyramus og Thisbé var de
vakreste unge i Østen./
Begge de hus hvor de hadde sitt
hjem, lå side ved side/
inne i Babylons stad, bak den
mektige bymur av teglsten/
som er blitt reist, er det sagt, av
Semiramis, Babylons dronning./
Gutten var nabo til piken, og slik
ble de kjent med hverandre./
Så ble de glad i hverandre, og
ønsket å gifte seg siden./
om deres fedre gav lov, men de
nektet, og begge de unge/
brant i den kjærlighets ild som
ingen foreldre kan slukke./
Ingen var deres fortrolige venn.
De fortalte hverandre/
uten et ord, men med nikk
og med tegn at de elsket
hverandre./

Ilden i hjertene øket i kraft
desto mer den ble dekket./
Gjennom den skillende vegg
mellom husene fantes en åpning./
Det var en ørliten sprekk, og ingen
som helst hadde sett den/
helt siden husene var blitt reist.
Men forelskede øyne/
ser hva for andre er skjult, og de
unge fikk se den og hvisket/
trygt sine kjærlige ord ifra hver sin
side av veggen.

Her er cesurene på plass, og akkurat på det punkt vil jeg gi Svånå et stikk. Dessuten: Hver linje begynner som seg hør og bør med en betont stavelse. Bare i ett tilfelle fungerer det ikke helt naturlig ("*Det var en ørliten sprekk*") hvor man altså ved opplesning må mobilisere et trykk, dvs. "pynte" litt på den naturlige rytmen for at verset skal "gå opp".

Det er også et annet krav til heksametret i tradisjonen fra Wilster og Østbye som er noe av en gjennomgangsmelodi i forordene til gjendikterne i denne tradisjonen, nemlig troké-problemet. For å sitere Østbye: "Endnu en ting vil jeg nevne. Den rike avveksling mellom daktyler og spondeer i det antike heksameter er det umulig at gjengi paa norsk. Spondeen med sine to tunge stavelser kan egentlig bare bli gjengit ved to enstavelserord og til nød ved et sammensat tostavelserord. Jeg vet at mange oversættere i stor utstrækning benytter trokeer for spondeer og mener at det metrisk kan forsvares; men paa mig virker det støtende, og jeg kan for dette spørsmåls vedkommende henholde mig til professor Torp som gennem sine egne oversættelses-

arbejder er like kjendt for sin poetiske sans som for sit sikre øre for sprogets musik. Han fraraadet mig bestemt at bruge trokeen paa spondeens plads og mente at det som man vandt i avveksling blev mere end opveiet ved det som man tapte i rytmisk velklang." (Østbye, Forord til Iliaden, Kristiania 1920).

Due har slike trokeer ("alle", "havde", "ene"), Svånå unngår dem eller rettere, erstatter dem med de såk. "spondeer" etter Østbyes definisjon. Til gjengjeld er det en og annen mindre heldig ting i rytmen hos Svånå (helt siden husene var blitt reist). Han har forøvrig en enda mer markert daktylisk rytme enn Due (5 ikke-daktyliske føtter på 16 linjer).

Forleden år overrasket Due den danske offentlighet med en revisjon av sin Ovid-oversettelse. Som motto for nytugivelsen har han følgende avvæpnende heksameterlinjer:

Hermed atter en gang Ovids
Forvandlingers verden./
nu på de rigtige vers jeg i sin
tid ikke bemestred./
Måtte de læsende Danske, hvis
bøger jeg nu har forældet./
dog tage venligst imod de
forbedrede Metamorfoser.

Jeg setter en strek der Due har stramet inn opptakten fra 16 år tilbake:

Thisbe og Pyramus, han den
flotteste fyr af de unge./
hun den dejligste glut af alle
Østerlands piger./
boede dør om dør i den stad
som Semiramis siges/
at have bygget og kransen med
vældige mure af teglsten./

Da de var naboer sås de, og dermed
begyndte det hele./
Kærlighed blev det så til, og de to
ville gerne forloves./
men deres fædre forbød det. Dog
kunne de ikke forbyde/
kærlighedsluen at flamme i begge de
to unge hjerter./
Ingen ved noget. De taler med blikke
og tegn, og jo mere/
skjul der må lægges derpå, des
hedere blir deres elskov./
Der var i muren imellem de huse de
havde, en lille/
sprække, som stammede helt fra
dengang muren blev bygget./
Årene gik, og ingen så fejlen; først I
lagde mærke/

til den – hvad ser ikke elskov! – og
gjorde den til en passage/
for jeres stemmer. Igennem den
nåede blot ved en hvisken/
søde forelskede ord fra den ene frem
til den anden.

Begge oversettere kunne med fordel
ha vært litt forsiktigere med å bruke
ordene "som" og "at" som første
betonte ord i linjen. I det store og hele
får Due prisen som den mer stilsikre
og tro oversetter. Den nye versjonen
inneholder "second thoughts" av be-
ste merke alle vegne.

Nå kan vi bare oppfordre ham til
å fullføre sitt revisjonsverk med en ny
Aeneide, en ny Odysseé og en ny Iliade.

Frist for innlevering av stoff til neste nummer er

1. oktober 2006

men vi tar gjerne imot innlegg før den tid!

Manuskripter som leveres til *Klassisk Forum* må følge
bestemte regler, for å spare tid og arbeid i forbindelse med
innleggingen av teksten. Vær snill og følg disse
reglene, som er listet opp på innsiden av permen.

Skandinaviske oversættelser

af oldtidens og middelalderens litteratur – en bibliografisk netressource

LARS BOJE MORTENSEN

Er Epikurs *Hovedlæresætninger* oversat til norsk? Er Wilhelm af Rubruks *Rejseberetning fra Centralasien* (1253–55) oversat til svensk? Findes der ikke nogen dansk oversættelse af *Æneiden* før Meislings (1824–26)? Spørger man på standardvis de respektive store biblioteksdata-baser (bibsys, libris, rex), er svaret nej. Men i alle tre tilfælde er det faktisk ja. Man skal vide hvilken antologi den første gemmer sig i, hvordan man også kan stave Rubruk – og for det sidstes vedkommende skal man bare vide det. Man kunne give utallige eksempler på hvordan skandinaviske filologers seriøse arbejde med oldtidens og middelalderens tekster gemmer sig i tidsskrifter, antologier, under andre titler osv.

For at gøre eksisterende norske, danske og svenske oversættelser af klassiske værker fra oldtid og middelalder bedre tilgængelige for både almenheden, studerende og forskere er der i 2006 igangsat et tværfagligt og skandinavisk projekt for at oprette en bibliografi. Ved at lave en sådan tematisk bibliografi og måske i en senere fase koble den til en faksimile-digitalisering af eksisterende oversættelser, vil det være muligt i langt højere grad at få nordiske læsere af oldtids- og middelalderlitteratur til at bruge nordiske oversættelser i stedet for engelske.

Brugen af engelske oversættelser af Platon, Augustin, Dante osv bliver mere og mere udbredt fordi de er billigere at købe eller enklere at finde på nettet. Denne tendens vil formentlig blive forstærket af udviklingen inden for ebrary-tjenester som i vores del af verden er præget af et meget angelsaksisk verdensbillede. Hermed negligeres en væsentlig del af den nordiske kulturarv, og læsernes forståelse af de gamle værker bliver både mindre direkte og giver dem en forkert 'engelsk' fornemmelse for oldtidens og middelalderens litteratur. Dette er desto mere ærgeligt som

der faktisk findes en lang række glimrende og gennearbejdede oversættelser til både bokmål, nynorsk, dansk og svensk. Der bør gøres en indsats for at skandinaviske oversættelser kan tage konkurrencen op med de engelske på de hjemlige markeder, for læser man ikke originalsproget forøges forståelsen og forstærkes oplevelsen væsentligt hvis man får teksten serveret på sit eget sprog. Også nabosprogene er højst relevante her, for selv om det efterhånden er en godt indarbejdet illusion at danske studerende forstår engelsk bedre end norsk – så er det ikke desto mindre en illusion.

Bibliografien

Alle de mange oversættelser – hvad enten de er gamle eller nye, fremragende eller middelmådige, komplette eller selektive, udarbejdet af specialister eller generalister – alle må det gøres let opdagelige i en netbaseret bibliografi som i princippet dækker alle norske, danske og svenske oversættelser af oldtidens og middelalderens litteratur. De primære kildeprog vil være latin, græsk og norrønt, men alle de europæiske litteraturer skal inddrages. Målsprogene er dansk, svensk og norsk (både nynorsk og bokmål).

Skellet går i første omgang ved 1500: der registreres europæisk litteratur skrevet før 1500 som er oversat til et skandinavisk sprog efter 1500. Litteratur tages i bred betydning – sammenhængende narrative, argumenterende eller poetiske tekster – mens oversættelse af administrative dokumenter ikke søges registreret i

detaljer og i et vist omfang kan udelades. Alle oversættelser bør registreres ved selvsyn for at vigtige oplysninger om omfang (komplet oversættelse eller udvalg), tekstforlæg, karakteren af indledning og kommentar m.m. kan medtages.

Oplysningerne skal således være væsentlig fyldigere end en almindelig biblioteksdatabasepost. Basen skal opbygges på grundlag af primær konsultation af bøgerne og, ud over almindelige bibliografiske oplysninger, bl.a. indeholde:

Kort præsentation (1–2 linjer) af forfatter og tekst

Titel – med alle varianter af originale og oversatte titler søgbare

Tekstdele – med præcis angivelse af omfang og udvalg

Tekstgrundlag – hvor det er muligt bør kildesprogsudgaven angives

Oversætter

Kildesprog

Målsprog

Kommentar – angivelse af om oversættelsen er ledsaget af kommentar og en beskrivelse af dens karakter og omfang

Vurdering – henvisning til eksisterende anmeldelser

Forlag

Bibliografien vil kunne få flere anvendelser:

- I undervisning og anden formidling vil den have en primær historisk værdi. Herunder vil den

kunne lede skandinaviske læsere til at bruge andre skandinaviske sprog når tekster ikke findes oversat til deres eget sprog.

- Isin udfoldede form vil den kunne tjene som et forfatter- og tekstkatalog for den skandinavisk formidlede del af oldtidens og middelalderens litteratur.
- Den vil have komparativ værdi for skandinavisk forskning i originalteksterne.
- Den vil kunne stimulere til receptionshistoriske studier og til forskning i oversættelsestraditioner, herunder komparative skandinaviske.
- For oversættere inspe vil den kunne rette opmærksomheden på huller i formidlingen og medvirke til at undgå unødige genoversættelser.

Redaktion og fremgangsmåde

Ovenstående plan blev optaget på Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs (DSL) program i 2004 og blev videre drøftet på et møde i januar 2005 i følgende med følgende referencegruppe:

Jerker Blomqvist (prof. emer., klassisk filologi, Lunds universitet)

Tormod Eide (1. aman. emer., klassisk filologi, Univ. i Bergen)

Odd Einar Haugen (prof., norrøn filologi, Univ. i Bergen)

Jørn Lund (prof., direktør, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab)

Lars Boje Mortensen (prof. latinsk middelalderfilologi, Univ. i Bergen)

Gorm Tortzen (lektor, klassisk filologi, Helsingør gymnasium)

I efteråret 2005 blev der søgt penge hos diverse fonde, og nu foreligger der finansiering til 6 månedsværk for en videnskabelig assistent i Danmark gennem Nordens Sprogråd og Nordisk Kulturfond, og tilsvarende 6 månedsværk i Norge finansieret af Centre for Medieval Studies i Bergen. Lignende midler bliver nu søgt i Sverige for en assistent ved Lunds Universitetsbibliotek.

Undertegnede vil fungere som redaktør, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab som værtsinstitution, og Lund UB og CMS Bergen som delvise bevillingshavere. Det er tanken at en foreløbig version af bibliografien skal lægges ud på DSLs hjemmeside (www.dsl.dk) og at den siden skal vedligeholdes som en wiki (direkte opdatering af udpegede personer, institutioner og forlag). IT-redaktør på DSL vil være Thomas Hansen. Indspil nu og senere er selvfølgelig velkomne fra alle interesserede på mailadressen till Lars Boje Mortensen, CMS Bergen:

lars.mortensen@cms.uib.nom

Revisjon og utvidelse av *Latinsk-norsk ordbok*

VIBEKE ROGGEN

Gode ordbøker er naturligvis et uunnværlig hjelpemiddel ved lesning av tekster, men også i mange andre sammenhenger. I tidligere tider med flere latinelever har vi hatt to slike ordbøker – en til nynorsk og en til bokmål; de går under navnene "Steinnes og Vandvik" (etter forfatterne Åsgaut Steinnes og Eirik Vandvik) og "Rektorordboken" (fordi de tre forfatterne – Jan Johanssen, Marius Nygaard og Emil Schreiner – alle var rektorer).

Det er sistnevnte ordbok som er i handelen og som nå står foran en utvidelse og revisjon.

"Rektorordboken" utkom første gang i 1887, og har vært revidert tre ganger tidligere: av Sigge Pantzerhielm Thomas i 1921, av Henning Mørland i 1965 og av Egil Kraggerud og Bjørg Tosterud så sent som i 1998. Den forestående bearbeidelsen blir ganske omfattende og har som mål å gjøre boken mer leservennlig, med tanke på uerfarne brukere. Flere oppslagsord vil gjøre det mulig å finne fram også for den som ikke har alle bøyninger i hodet. Flere funksjoner vil komme inn; blant annet vil det bli plass til en minigrammatikk, slik man finner i mange ordbøker over moderne språk. Og fordi latin er

latin, vil det også bli tatt med en samling bevingede ord.

Prosjektperioden er tre år, 2006–2008, med planlagt utgivelse i 2009.

De to som stod for revisjonen i forrige omgang, Egil Kraggerud og Bjørg Tosterud, er med også nå. Gruppen er blitt utvidet med Vibeke Roggen, som vil stå for hoveddelen av selve revisjons-arbeidet. I tillegg vil spesialister på forskjellige områder utarbeide tilleggsmateriale i form av nye artikler eller tillegg til de eksisterende. Det dreier seg først og fremst om følgende fagområder:

- * Utvalgte ord fra medisinsk latin ved Mette Heuch Berg
- * Etymologi ved Dag Haug
- * Utvalgte ord fra middelalderlatin ved Espen Karlsen

Også noen ord fra nylatinen, altså latin fra tiden etter middelalderen, vil bli tatt med. En sak for seg er de såkalte "verba obsœna". Ord som dekker kjønnsorganer og seksuell aktivitet har bevisst vært utelatt fra begynnelsen av, selv om ordene forekommer hos forfattere som ellers dekkes av ordboken. Nå i det 21. århundre kan man ikke forsvare å fortsette dette prinsippet, når først ordboken skal igjennom en omfattende revisjon. Et annet spørsmål er om det norske språket har ord som kan dekke de latinske på dette feltet!

Revisjonen i 1998 representerte en teknologisk revolusjon i og med at den gamle ordboken ble skannet inn som grunnlag for den nye. Men man kan ikke forvente alt av en skanner, og til tross for omhyggelig korrekturlesning, har feil blitt oversett. Et eksempel på en feil som er oppstått på

denne måten, er "Capua, ae, F. øy i *Kampania*." Det skiller jo bare én bokstav mellom "by" og "øy", og en datamaskin kan ikke forventes å legge merke til denne typen feil. (I en tidligere utgave kunne latinelever more seg over at det ved oppslagsordet "humerus" sto "se umerus"; ved "umerus" sto det "se humerus"!) Derfor er det om å gjøre at alle observante brukere av ordboken sender inn melding om feil og mangler, og det gjelder gjennom hele prosjektperioden. På dette stadiet, da planene ennå ikke er fasttømret, er det også mulig å komme med ønsker og forslag til selve opplegget for ordboken.

Kontakt: Vibeke Roggen,
tlf. 22 85 68 38,
e-post: vibeke.roggen@ifikk.uio.no
Postadresse: IFIKK, boks 1020 Blindern, 0315 Oslo

Bokomtaler

Marcus Fabius Quintilianus: *Institutio oratoria. Opplæring av talaren I-III. Omsetjing og innleiing ved Hermund Slaattelid. Forord ved Georg Johnnesen. Oslo (Det Norske Samlaget) 2004. 242 s. ISBN 82-521-6361-0.*

Dette er en bok mange lesere av *Klassisk Forum* vil ha glede av. Quintilian (ca. 39 – ca. 96) har fått hedersbetegnelsen Europas lærer. Han var født i det nordøstlige Spania og ble undervist av en *grammaticus* (grunnskolelærer) hjemme i Calagurris før han som 13–14-åring ble sendt til Roma for å fortsette skolegangen hos en *rhetor* (talelærer) der. Etter endt utdanning og noen år i Roma, fortrakk han under Nero til hjemlige trakter. Han praktiserte som både *orator* og *rhetor* i provinshovedstaden Terraco (Tarragona) inntil han i 68 fulgte Galba på hans ferd til Roma. Under Vespasian opprettet han sin egen retorskole i rikets midte. Keiseren skal ha lønnet ham av offentlige midler, Quintilian ble den første statsansatte professor i retorikk. Blant elevene hans finner vi Plinius d.y. Quintilian hadde et godt forhold til keiserhuset. På slutten av karrieren ble han privatlærer for to unge gutter i Domitians nærmeste familie. Quintilian var ikke bare en dyktig *rhetor* og en fremragende fagmann for-

øvrig, han forfektet også de rette verdiene i restaurasjonen etter Nero.

Et skrift av Quintilian om årsakene til forfallet i talekunsten (*De causis corruptae eloquentiae*) er tapt; noen av de deklamasjonene som verserer under hans navn, går antagelig tilbake til ham eller hans skole. Med *Institutio oratoria* – Opplæring i talekunsten, eller Talerskolen – leverte Quintilian mot slutten av sitt liv en omfattende fremstilling av retorikken i tolv bøker. Verket, skriver Quintilian i det innledende brevet til forleggeren Tryfo, har han skrevet på litt over to år, og det enda han har vært travelt opptatt med andre ting også. Han påstår dessuten at verket egentlig bare var ment for vennen Marcellus, det er kun med store tenkeligheter han lar det tilflyte offentligheten. Hvilken dyktig og beskjeden forfatter!

Verket byr på en grundig gjennomgang av hele den retoriske lærebygningen, *doctrina*, med drøfting av alle mulige termer og teknikaliteter. Det rommer altså mange massive

pensumpartier. Men Quintilian behandler også retorikkens grunnlagsproblemer, menneskets språkevne, pedagogiske aspekter ved tilegnelsen og etiske aspekter ved utøvelsen av talekunsten, retorikkens forhold til filosofi, diktning og dannelse, den litterære kanon (10. bok), idealtypen på en taler (12. bok). På mange punkter refererer Quintilian tidligere og kritiserer rådende oppfatninger. Verket fremstår et stykke på vei som en historisk oversikt og langt på vei som en autoritativ oppsummering av gresk og romersk retorikk: *state of the art*. Et så omfattende verk var ikke beregnet på tenåringsguttene i retorskolene. Det var beregnet på Quintilians *rhetor*-kolleger rundt omkring i den romerske verden, de som lærte *bortfaget*. Det var på det nivået – læreplannivået, det fagdidaktiske nivået – Quintilian investerte sin autoritet. Verket er stort sett ikke banalt belærende som *Rhetorica ad Herennium* eller Ciceros *De inventione* fra 80-årene f.Kr. På den annen side er det svært mye mer systematisk og heldekkende enn Ciceros dialogverk *De oratore*. Quintilians *Institutio oratoria* kan fungere både som en lærebok i retorikk og et verk om retorikk. Hva innflytelse på ettertiden angår, kan verket *mutatis mutandis* sammenlignes med Vergils *Aeneide* og Ciceros *De officiis*.

Overalt i *Institutio oratoria* merker leseren den erfarne retors personlige nærvær. Ikke minst gjelder dette de tre første bøkene, som nå foreligger i norsk oversettelse. De har tre hovedtemaer, i hovedsak fordelt på hver sin bok. For det første allmenne

pedagogiske betraktninger. Quintilian skriver om foreldres (fedres) ansvar og aspirasjoner når det gjelder barnas (guttene) oppdragelse og skolegang, om barns læreglede og læreevne, om skolens kunnskapsformidling og sosialiserende funksjon, om bruken av ros og ris (bare verbal!), blikket for den enkelte elevs særlige anlegg og behov, aldersmessig og individuelt tilpasset undervisning, verdien av konkurranse blant elevene, viktigheten av variasjon i undervisningen, nødvendigheten av å bruke skjønn og ikke bare følge regler. Ikke minst skriver han om lærerrollen. Quintilian har høye tanker om læreren og setter høye moralske og intellektuelle krav til ham. Det er mange praktfulle passasjer her. – For det andre handler disse bøkene om skolens innhold, om hva en skal lære hos *grammaticus* og siden hos *rhetor*. Fagkretsen diskuteres, blant annet verdien av fag som logikk, geometri/aritmetikk, musikk, *khironomia* (som det kalles her med en halv latinisering av det greske ordet, eller halv gresisering av det latinske; Quintilian skriver *chironomia* og omskriver det med *lex gestus* – læren om korrekte bevegelser. Kanskje kunne vi på norsk våge kironomi siden vi allerede har kirurgi og kiropraktor.). Fremfor alt behandler Quintilian det språklige feltet: muntlig og skriftlig språkriktighet, opplæring i lesing og skriving, arbeid med egne og andres tekster, retoriske forøvelser. – Det tredje hovedtemaet er retorikken selv. Et sted lenger ut i verket (7.3.6) sier Quintilian at det å diskutere spørsmålet om hva retorikk

er – *quid est rhetorice?* – er velegnet nettopp som retorisk elevøvelse. I et langt kapittel i annen bok drøfter Quintilian mer enn tyve definisjoner og gir sin tilslutning til den som ganske enkelt sier *rhetorice esse bene dicendi scientiam* (2.15.34). Er den også en *virtus*, er den *utilis*? Og hvordan skal en komme ut av det med Platons kritikk? I tredje bok tar så Quintilian sats på ny (3.1.1–7). Etter et kort historisk tilbakeblikk dveler han ved noen hovedpunkter: retorikken som foredling av menneskets språkevne, forholdet mellom talent, teori og trening, retorikkens fem deler, de tre talesjangrene, talerens tre oppgaver, Alvoret begynner i 3.6. Herfra til midt ut i sjette bok er *inventio* nøkkelbegrepet: hvordan få tak på saken, hvordan finne og bruke relevant stoff? Statuslæren skisseres først. Mange vil kanskje finne noe av dette nokså teknisk og tørt, selv om Quintilian har en praktisk og konkret tilnærming til mange problemer. Quintilian disponerer den videre fremstillingen etter de tre *genera causarum*, sakstyper, dvs. retoriske sjangrer. Drøftingen av den epideiktiske retorikken (i hovedsak: lovtalen, rosande tale) i 3.7 og den deliberative retorikken (i hovedsak: den politiske, rådleggjande tale) i 3.8 er full av nyttige råd og gode poenger. Fra 3.9 behandles rettsretorikken, og det er den det i hovedsak dreier seg om i de følgende bøkene. Det lanseres en del tekniske detaljer igjen i 3.10f, men Quintilian tar seg pent inn, og avslutter boken med en appell til alle om å holde fast på hovedsaken: "Men la disse som vil merkje seg ut med slik tilgjord gløgg-

skap, streve for å gje desse tinga namn. Eg har teke dette med berre for at det ikkje skulle sjå ut som at eg granska overflatisk det emnet som eg har teke til med. Men for ein som gjev meir elementær undervisning, er det ikkje naudsynt å øydeleggje samanhengen i læringa med slikt detaljert pirk" (3.11.21).

Hos Quintilian er vi i gode hender og i godt selskap. Det er vi hos vossingen Hermund Slaattelid i den nynorske oversettelsen også. Slaattelid har allerede innlagt seg stor fortjeneste av klassisk retorikk: Hans *Romersk retorikk* (1993) inneholder 1. bok av Ciceros *De oratore*, litt fra Quintilians 5. bok (om bevisføring), og Tacitus' *Dialogus de oratoribus*; *Retorikk og filosofi* (1995) inneholder, riktignok under den noe forvirrende, halvveis hyperkorrekte tittelen "Eit brev til Brutus" det meste av Ciceros *Orator* samt "Samtalar om filosofi", som viser seg å være *Academica II*. Dessuten har Slaattelid utgitt en oversettelse av Augustins *De doctrina christiana* (1998), som langt på vei er en kristen retorikk.

Oversettelsen av Quintilian I-III i dette bindet er ikke komplett. Slaattelid har med rimelig god grunn (innl. s. 44) utelatt alt fra kapittel 4.6 t.o.m. kapittel 7 i første bok, det vil si bortimot halvparten av boken. Der behandles grammatiske emner, lyd-lære, kvantitet, uttale, rettskrivning og annet som det er vanskelig å få noe ut av hvis en ikke kan latin. Quintilian behandler imidlertid på disse

sidene også mer generelle spørsmål, som kriteriene for korrekt språk (analogi, etymologi, hevd, bruk...). Men hva skal en oversetter gjøre? Som Quintilian selv sier akkurat etter der Slaattelid bryter av, og som Slaattelid siterer, så skulle ingen "vanvyrde grunnelementa i grammatikken, *grammatices elementa*, som om dei hadde lite å seie. Ikkje slik å forstå at det er ei stor sak å kunne skilje konsonantar frå vokalar og å dele dei fyrste opp i halv vokalar og lydlause konsonantar, men det er fyrst for dei som så å seie stig inn i det indre av dette heilage romet, at fenomena syner seg i heile sin innfløkte rikdom". Vi slipper unna mye når Slaattelid kutter ut disse sidene. Men vi går også glipp av et artig innblikk i noe av det *grammaticus* holdt på med, dag ut og dag inn. Deler av *elocutio*-behandlingen i åttende bok er også litt av en utfordring for en oversetter.

Som Slaattelids øvrige oversettelser har også dette bindet en ordentlig innledning, her om Quintilians liv og verk, bakgrunn og virkning. Jeg liker godt at Slaattelid fastslår at retorikk går ut på "å overtale eller overtyste einkvan om noko. Ordet *persuadere* har begge desse tydingane, 'å overtale', å få (nokon) til å gjere det ein vil, og 'å overtyste', å få (nokon) til å innsjå eller tru noko" (s. 35). Og han følger opp i oversettelsen, der *persuadere* ofte får bety overtyste. Det er fint. Det er altfor mange i Norge som har fått sin holdning til retorikken bestemt av det skillet en annen vossing, Hans Skjervheim, i sin tid etablerte mellom (retorisk) overtaling og (saklig) overtysing, naturligvis ba-

sert på Platons *Gorgias*. Både den ting at verken gresk eller latin har to verb til å skille mellom det Skjervheim kaller overtale og overtyste, og det at vi på norsk bruker overtale og overtyste på forskjellig måte, som Slaattelid poengterer (overtale til/overbevise om), må nødvendigvis gi oss noe å tenke på. Det kan gi oss noe å diskutere fremover, når vi nå i 2006 både får en norsk oversettelse av Aristoteles' *Retorikk* og en ny norsk oversettelse av Platons *Gorgias*.

Andre ting i innledningen er jeg mer i tvil om. Et eksempel: Quintilian uttaler seg sterkt rosende om Domitian – hans skriver åpenbart mens keiseren ennå lever. Men at Quintilian skulle rakke ned på filosofene i samtiden for å gjøre Domitian til lags, som Slaattelid sammen med mange andre mener (s. 17, han finner poenget viktig nok til å gjentas i en av sine sjeldne fotnoter, s. 52), er neppe en nødvendig hypotese så innarbeidet motsetningsforholdet mellom filosof og retorer var. Slikt er imidlertid detaljer. Det viktige er at vi faktisk har fått tredve sider om Quintilian på norsk – i seg selv et lite bidrag til at retorikken etter hvert kan få sin fortjente plass i det gjengse bildet av antikken ved siden av filosofien.

Oversettelsen er til klingende nynorsk. Her er hjå og slær og kløkkjande og ovnøgd og trottug og ordhag og kosetræl – noen ganger var jeg glad for å ha den latinske teksten ved siden

av. *Sum enim homo urbanus*. Men nynorsken står meg ikke fjernere enn at jeg tør si at denne oversettelsen er god å lese. Det er iallfall ikke mye her som gir meg følelsen av å lese noe oversatt, bortsett fra den ting, naturligvis, at lesningen hensetter en til en ganske annen verden enn Norge i dag. En som selv har syslet litt med Quintilian, kan bare ta av seg hatten for den som gir seg i kast med det som forhåpentligvis blir en komplett oversettelse. Det er ingen tvil om at vi har med en kompetent oversetter å gjøre.

Selvsagt reiser det seg straks spørsmål om hvordan vi bør gjengi ting på norsk. Siden det er mange latinere som leser *Klassisk Forum*, kan det være vel verdt å dvele litt ved det. For å ta noe helt banalt: I begynnelsen av forordet til første bok sier Quintilian at han lenge var uvillig til å skrive fordi han "visste" at berømte forfattere hadde skrevet grundige verk. På latin står *non ignorabam*. Skal en bare gjengi meningen, eller også overføre latinens språkvane eller retoriske grep? En kan også spørre hvor presist ting bør gjengis: Like etter (9) krever Quintilian av taleren ikke bare taleferdighet, men også *omnis animi virtutes*, som blir til "alle mannsdygder" – en savner *animi*; *virtus*alene er ellers mannsdyd (f.eks. 15). I 1.8.2 er et misbilligende *ut nunc a plerisque fit* sløffet. Er det greit at én som på latin er spesifisert som *non ignobilis tragicus* blir til bare "ein kjend diktar" og ikke tragiker? (1.12.18). Isamme avsnitt har forøvrig Rahns tekst, som Slaattelid følger, tatt opp Stroux' endring av overleveringens (*qui*) *imaginem ipsam eloquen-*

tiae divina quadam mente conceperit til *imaginem ipsam eloquentiae divinam quadam mente conceperit*. Gir det dekning for å si at vedkommende "har gripe ... biletet ... slik han har fått det av gudane"? Det er vel snarere snakk om å ha dannet seg et bilde av noe så å si guddommelig. At vedkommende når så er skjedd da "ser på talen som 'dronninga i verda'" – *illam ... reginam rerum orationem* (alle de tre ordene tilskrives gjerne den før omtalte tragikeren) *ponet ante oculos* – er med sitt "ser på" en sørgelig svak gjengivelse av et uttrykk som er nesten teknisk for retoriikkens ideal om å visualisere tingene (*ante oculos ponere*). Så er det andre spørsmål om ordvalg: *sed auctores alios in ordinem redegerint alios omnino exemerint numero* (1.4.3) blir oversatt "Men nokre forfattarar tok dei opp mellom klassikarane, andre støyte dei heilt ut av heiderslista." Klassiker er et problematisk ord, blant annet fordi leseren kan tro at det er *classicus* som brukes. – Så er det jo spørsmål om hva ting betyr: Mon ikke *usus lectionis* (1.8.12) snarere betyr noe i retning av lesevane enn "gagn av lesnad"? I 1.8.19 savner jeg et *quoque*, og jeg vet ikke om jeg forstår setningen helt på samme måte som Slaattelid; jeg forstår den slik at en som saumfarer der eneste side, enten den er verdt det eller ei, han kan også (\approx like godt) bruke kreftene sine på kjerringsoger – han ser uansett ikke forskjell på skitt og kanel. Der Quintilian skriver at *minus adficit sensus fatigatio quam cogitatio* (1.12.11) synes jeg sammenhengten taler for en oversettelse som

går ut på at trettende arbeid påvirker sinnet mer enn tanken (sc. på arbeidet) gjør, i stedet for "...påverkar trøytande arbeid sanseevna vår mindre enn tenking gjer". – For å bevare mer av latinens i *Sit ergo tam eloquentia quam moribus praestantissimus qui ad Phoenicis Homericum exemplum dicere ac facere doceat* kunne en i stedet for "Den beste både i talekunst og i livsførsle skal altså vere lærar 'i tale og i handling', slik Føniks var hjå Homer", kanskje skrive noe i retning av at den som lik den homeriske Føniks skal lære noen 'å tale og handle', må altså utmerke seg både i veltalenhet og livsførsel. Noen steder kunne Slaattelid med fordel ha lagt seg nærmere opp til latinens: *Non enim iudicio discipulorum dicere debet magister, sed discipulus magistri* (2.2.13). "For læreren skal ikkje tale slik elevane likar, men elevane skal tale slik læreren meiner er godt." Hva er vunnet ved slik *variatio*? Og når elevens *iudicium* settes opp mot hans *ingenium* (2.4.7) kunne en vel gjøre det pregnant på norsk også: "dømekrafta" kunne blitt fulgt av "skaparkrafta" i stedet for "dei kreative evnene".

Nullum opus sine peccato. Det som står om det første punktet i "opplæringa av talarar" i 2.4.1 må vel være feil: *rhetorum* er her subjektsgenitiv og det handler om det første punktet i retorenes undervisning. Om en fjerde type *chria* står det at *in ipsorum factis esse putant* (1.9.5). Det betyr vel at de anser den å bestå i aktørenes handlinger (dvs. ikke i deres ord). Det Slaattelid skriver, forstår jeg ikke. I 2.4.33 står det om øvelsen *legum*

laus ac vituperatio at det avhenger av forholdene om den *suasoria* an *controversiis magis accommodata sit* – "om øving i disse er best tilpassa emne som gjeld rådlegging og retts-tvistar". Her skal "og" være "eller". I 2.1.9 kan ... *et cetera... quibus verae fictaeque controversiae continentur* neppe bety "og andre emne.... slike som omhandler verkelege eller oppdikta tvistemål", det gjelder tvert imot slikt som utgjør innholdet i virkelige eller fiktive tvistemål, som virkelige eller fiktive tvistemål dreier seg om.

Eller kanskje skulle en for (fiktive) tvistemål her rett og slett bruke det tekniske ordet *controversiae*? Et problem hos Slaattelid er at det ofte ikke fremgår for leseren at vi har med helt bestemte og så å si retorisk ladede termer å gjøre. De forklares ikke, de markeres sjelden, og de gjengis gjerne noe vagt og vekslende. Jeg går ut fra at det er et bevisst valg. Men jeg beklager det. Det teksten på den måten vinner som lesebok, taper den som lærebok. I 2.4.33 (se forrige avsnitt) omtaler oversettelsen "emne som gjeld rådlegging og retts-tvistar", men det står ikke om emner som gjelder noe – det står om *suasoriae* og *controversiae*, som er termini technici for deklamasjonsøvelser innenfor henholdsvis den deliberative og den forensiske retorikken. Når Quintilian i 3.8.6 og 10 bruker *suasoria* i noe utvidet betydning om den deliberative sjanger, oversettes det med

"rådstale" som får meg til å tenke på en tale i rådet, jf. rettstale om en tale i retten. Hva *controversia* angår, er det på latin både et tvistemål og en retorisk deklamasjonsøvelse for viderekomne, en fiktiv rettstale. Mange steder i disse bøkene, særlig i tredje bok, dreier det seg om tvistemål, altså rettskonflikter, og Slaattelid oversetter helt greit *controversia* med tvistemål, eller rettstvist, rettsstrid, stridsspørsmål, strid, usemje). Men noen ganger dreier det seg om den retoriske øvelsen. "Tvistemål" kan naturligvis brukes om begge deler (slik *controversia* brukes på latin). Og av og til er det vanskelig å se om det er det ene eller andre det dreier seg om. Men likevel: Steder som 2.10.9 ("...vi fann på meir innfløkte rettstvistar") og 3.8.51f ("oppdikta tvistemål", "oppdikta stridstalar" og 3.6.96 og 103 ("tvistemål", "rettstvist") burde signalisert klarere at vi har med retoriske øvelser å gjøre. I det siste tilfellet henvises det til en *controversia* som Quintilian gjennomgår i de mellomliggende avsnittene.

I 1.9.5 sier Quintilian litt om noen innslag på det elementære retoriske øvelsesrepertoaret: *sententiae*, *chriae* og *ethologiae*. (At de alle er like "i meningsinnhald, men ulike i form", fanger neppe opp *similis est ratio, forma diversa* – det er ikke meningsinnholdet som er likt, men anvendelsesprinsippet). *Sententiae* gjengis med "enkle sentensar", og det enkle latinske *sententiae* trenger tillegget fordi Slaattelid bruker sentenser om andre ting også. I tillegg til å være navn på en øvelse – arbeid med *sen-*

tentiae – har *sententia* også en annen bruk hos Quintilian, om fyndord i talen. Dette var mye diskutert, hele 8.5 er viet temaet. En parentetisk påminnelse, eller en fast oversettelse, eller kursivering, eller krysshenvisninger ville ha minnet leseren på at det dreier seg om en og samme sak (1.8.9; 2.11.3; 2.12.7, 2.4.31).

Chriae kalles "sentensar framsette til drøfting" og "sentensar til drøfting". Betegnelsen i seg selv er slett ikke ueffen, og *sententia* på latin kan en sjelden gang også brukes om *chria*. Likevel synes jeg det er en uheldig løsning, både fordi øvelsen *sententia* også innebærer drøfting, og fordi både "sentens" alene og "allmenn sentens" i 2.4.30f dukker opp som oversettelse av *locus (communis)*. Ikke det at jeg vet hva en ellers skulle kalle *chria*'en (gr. *khreia*). Jeg synes ordet burde ha dukket opp i en fotnote. Kanskje tåler det transkribering og innlemmelse i vårt moderne vokabular? Øvelsen overlevde som *kria* i svensk pedagogikk helt opp til forrige århundre, og får nå atter stor oppmerksomhet innenfor retorisk pedagogikk. Så kunne Slaattelid også ha utnyttet poenget i *khreïôdes* (1.9.5). Faktisk dukker nøkkelordet opp i den norske teksten hans, men ikke når saken selv diskuteres: En viss annen øvelse kan betraktes som en slags *chria*, forteller Quintilian i 2.4.26 – *quod genus chriae videri potest*. "Dette kan ein sjå som ei drøfting av sentensar (*khria*)" skriver Slaattelid ganske enkelt, med en gresk-latinsk bastardform av ordet, som her synes å bety "drøfting av sentensar".

Locus communis kalles hos Slaattelid helst allmennsetning (f.eks. s. 112). Hos meg gir ordet misvisende assosiasjoner i retning av over- og undersetninger; det gir iallfall leseren ingen forestilling om at det dreier seg om ferdige haranger som en kan gjøre bruk av ved mange forskjellige anledninger, f.eks. om luksus, mot tyranni, om vitners utroverdighet. Der Quintilian beklager seg over at enkelte bruker *verbosissimos locos* bare for å få plassert treffende *sententiae*, går det dårlig å anvende sentens eller setning for *locus*, og Slaattelid velger "lite relevante tema". Men det er jo harangenens lengde som er problemet, ikke relevansen (2.4.31). Fluktuasjonen kommer ikke presisjonen og systematikken til gode. Kanskje kunne en våge å bruke sted/stad om en størrelse som har så sterk støtte i gresk *topos* og latinsk *locus*.

Thesis var betegnelsen på den viktigste øvelsen hos *grammaticus* eller *rhetor* (de kranglert om den) før en begynte med deklamasjoner. Den tok gjerne form av overveielser av generell art, om natur, politikk eller moral. På s. 101 blir det oversatt "moraliske tema", mens det på s. 112 snakkes om "tesar eller allmenne tema". Allmenne er bedre enn moraliske. Men hvilken hjelp er det i "tesar eller" hvis en ikke sier litt om *thesis* og at det iallfall ikke gjelder teser i vår betydning?

Noen andre bemerkninger om terminologi: "Men eit stort tal på elevar er ei hindring når det gjeld retting og opplesing" (66). Det siste ordet gjengir *praelectio*, som har et helt presist innhold i skolesammenheng, og ikke

primært er opplesning. På s. 77 står det om "barbariske språkfeil", som er en henvisning til det veldefinerte begrepet barbarismer. Mens *officium rhetoris* på s. 100 riktig gjengis som "oppgåva til ein lærar i talekunst", blir *officia rhetoris* helt på slutten av første bok, der det i lys av sammenhengen ikke skulle være til å misforstå, oversatt med "talarens oppgåver" som om det stod *oratoris officia* eller *opera*, ting som Quintilian andre steder er opptatt av. – *Grammaticae* gjengis gjerne med "språklære" og *grammaticus* med "språklærer". Det er ingen dårlig løsning. Men *grammatici* var jo litteraturlærere også. Og når Quintilian i 1.8.12 snakker om den *grammatices amor* som aldri opphører, er det "kjærliek til litteratur" det gjengis med. Tja – men er det ikke snarere gleden ved å praktisere sin *grammaticae* det handler om? – Gjengivelsen av den retoriske grunntermen *elocutio* med "framstilling" (175) skulle jeg ønske ikke satte seg på norsk. Den sier både for mye og for lite. Og det kan misforstås som "saksframstilling" som er det ordet Slaattelid bruker for *narratio*. Men her er Slaattelid i godt selskap. I registeret har han presisert det med det utmerkede "ordlegging". – Det kinkige *negotialis* som gjengir Hermagoras' tekniske term *pragmatikê*, dukker opp to steder (197 og 208) og oversettes henholdsvis med "som gjelder verksemd" og "det som vedkjem det offentlege" – ikke nødvendigvis det samme, og neppe i noe fall noen god pekepinn om hva som ligger i ordet. Men da er vi kommet til avdelingen for spesielt interesserte.

Generelt har Slaattelid gjort mange gode valg. Men jeg skulle ønske at både oversettelsen og presentasjonen hadde lagt mer vekt på å få fram det tekniske og spesifikke i mange termer.

Et problem for de fleste oversettere er navn, ikke minst greske navn i latinsk litteratur. Slaattelid har kanskje fulgt Språkrådets normering. Theta er utradert: Eratostenes og Atenaios. Den velkjente Arkimedes er blitt fornorsket med k, ellers er det gjennomgående kh for chi. Mens Vandviks *Iliade* har Akilles (og Østbyes Akillevs), opererer Slaattelid med Akhilles, som verken er latin (Achilles) eller gresk (-eus/evs – hos Slaattelid opptrer både Orfeus og Tydevs). Det passer dårlig å bruke Kh- med den latinske endelsen -us, slik det gjøres her i Khrysippus (58,72); men han dukker også opp som Khrysippos (87, 146). De fleste grekere får beholde sin greske navneform i den norske oversettelsen, som Platons Polos. Men Homers Iros blir Irus. Dionysios fra Halikarnassos står slik (172), mens Demetrius fra Falerum er blitt latinisert (166) Marikas (84) er gresk og skal ha k. Når talen er fra det klassiske Hellas bør den kalles *Panegyrikos* og ikke *Panegyricus* (216). *Prodicus Cius* er uheldigvis blitt til Prodikos frå Kios (171) – han var fra øya Keos, som på latin het Ceos, Cea eller Cia og nå heter Kea.

Det er en trykkfeil i *enkyklios paidéia* på s. 80. Manlia på s. 115 skal

være Manilia (eller rettere sagt Manilius; romerne kan snakke om *lex Manilia*, men hos oss må det vel hete Manilius-loven eller Manilius' lov). På s. 172 står Apollonis for Apollonia. På s. 179 er ksi' en i manuskriptenes greske *exetastikon* transkribert med chi, og *enkomiastikon* begynner med eu-. Kritolaos står med s. 14 i registeret, det skal være 143 (og 153). På s. 113 må Cupido byttes ut med Venus, og kjærleiksguden med Cupido.

Tatt i betraktning at dette er en avansert fagbok fra en fjern kultur, har den svært få fotnoter: Fire til innledningen, 16 i bindet som helhet, ingen av dem til den mer tekniske 3. bok. De som fins, virker nokså tilfeldige. Fotnote 4 henviser til en bok som ikke fins i den forøvrig svært tynne og tilfeldige bibliografien. For en tilfeldig opplysning viser Slaattelid i note 8 til Isidor som om alle vet hvem han er – og uten stedshenvisning (*Etymologiae* 8.11.80). Kanskje Slaattelid vil smigre sine lesere når han lar det meste stå uforklart. Selvsagt ville det fort føre for langt hvis han begynte å forklare hvem Timagenes og Atenodoros og alle de andre er, eller kommentere realia, eller presisere og problematisere ting i teksten. Det er mye en ikke behøver å vite, og det fins jo leksika. Når Quintilian gjengir en retorikkdefinisjon av "Ariston, eleven til peripatetikaren Kritolaos", er det nok sagt om begge to. Men f.eks. når Quintilian i 3.4.9 refererer

Anaximenes' oppfatning av talesjangrene, savner jeg en opplysning om at henvisningen gjelder den såkalte *Alexander-retorikken* fra 300-tallet f.Kr., et bevart anonymt verk som Quintilians henvisning her gjør det mulig å tilskrive nettopp Anaximenes. Og når han henviser til Cicero "i Murena-saka" (112) og den maniliske loven "som talen til Cicero handla om" (115), kunne oversettelsen godt ha med en henvisning til talene. Og når Quintilian kommer med krysshenvisninger til andre steder i verket, som på s. 78 og 92, kunne en diskret opplysning om stedet eller boken være på sin plass. F.eks. henvisningene til "horn" og "krokodiller" (81) er såpass innforståtte at en forklarende fotnote trengs; på s. 91 ville det være en hjelp for leseren å høre at andre utgivere har sortert *c* og *g* og *t* og *d* anderledes, eller i det minste få forklart det fonologiske poenget. På s. 88 og 89 setter oversetteren plutselig et par opplysninger i parentes inne i teksten – at det er "ukjent kva Quintilian har i tankene", og hvor stort et *iugum* er.

Boken har et felles register for navn og sak, fra allmennsetninger og ammer til utanboks læring og vesen. Mange fra det rikholdige persongalleriet er ikke tatt med i registeret. Men hvorfor får Hesiod og Horats plass, men ikke Homer? Orfeus er med, men ikke Linus (dvs. Linos) som nevnes sammen med ham. De fleste viktige retorer og talere er med, som Gorgias og Demosthenes, Cicero og Cornelius Celsus, Apollodoros og Teodoros og Hermagoras (sistnevntes opptreden på s. 176 er ikke notert).

Dionysios fra Halikarnassos og Demetrios fra Faleron kunne vært med, siden vi har tekster som er skrevet av dem, eller tilskrevet dem.

Bokinndelingen stammer fra Quintilian, men ikke håndskriftenes kapitelinndeling og kapitteoverskrifter, og naturligvis ikke den nå hevdvunne inndelingen av kapitlene i små nummererte underavsnitt, ofte setning for setning – de kan stundom nå et tresifret antall. Slaattelid følger skikken med å sette kapitteoverskrifter og er forholdsvis raus med å sette inn mellomtitler underveis i hvert kapittel, det er en god hjelp for leseren. Sammenstilt i begynnelsen av boken fungerer de som en forholdsvis detaljert innholdsversikt med sidehenvisninger. Klare kapitte skiller og tydelig nummererte underavsnitt gjør det lett å finne fram i teksten på grunnlag av henvisninger; enda lettere ville det vært hvis det fantes en indikasjon øverst på hver side. Det undrer meg at hvert eneste av de små nummererte avsnittene begynner med innrykk, mens innholdsmessig bestemte overganger, som kan falle midt i et avsnitt, ikke alltid markeres. Seksjoneeringen hakker opp teksten både grafisk og meningsmessig, og forbinder ofte det som burde skilles. Vel er Quintilian en autoritet, men en behøver jo ikke derfor å trykke teksten som i et gammeldags Nytestamente. Det er en lise når det skjer en glipp (s. 79f). De ensformige antikke prosatekstene er et produkt av datidens skriftteknologi. Det er århundrer siden en tillot seg å dele dem inn i kapitler og nummererte avsnitt, og sette inn mellomtitler. Kanskje kunne

en formidler i dag prøve å unytte de retoriske mulighetene som vår tids typografi og teknologi legger til rette for: kompress, innrykkede partier, kulepunkter, tabellariske oppstillinger, rammetekster – ?

De andre oversettelsene til Slaattelid er kommet ut i serien Samlagets bøker for høgare utdanning. Jeg finner ingen slik opplysning her. Så storartet det enn er at vi har fått en Quintilian på norsk, har boken sider som gjør at den ikke er så egnet til studieformål som en kunne ha ønsket seg. Men det fins jo andre der ute som kanskje er glad for å få en nokså naken Quintilian. Ambisjonen er vel nettopp å trekke Quintilian inn i samtiden, gjøre ham tiltrekkende for et større publikum. At boken har et forord av Georg Johannesen, kan tyde på det. Hans innklistrede pamflett

er en sterk(t) retorisk appell, en orgie i *sententiae georgicae*. "Milliarder bør overføres fra biler, broer og tunneller [*sic*] til skriftlig og muntlig kommunikasjon av smak, dannelse og dømmekraft." "I 2004 er privat anvendt retorikk et selvforsvar i berettiget selvomsorg, overfor platoniserende retorikk i maktspråket til anonymt herskende eliter." Morsomme visitter til de daværende, men nå høyst forhenværende ministrene Kristin Clemet og Valgjerd Svarstad Haugland har allerede gjort innslaget foreldet. Resten av bindet har større holdbarhet. Quintilian vil bli lest når ikke bare Clemet og Svarstad Haugland, men til og med G.J. er glemt.

Men som Quintilian selv sier: "Talekunsten er bygd på hardt arbeid, uthaldande studium, varierte øvingar, svært mykje prøving, grundig kunnskap og vaken dømmekraft" (2.13.15).

Øivind Andersen

Chr. Gorm Tortzen: *Antikk mytologi*. Oversatt av Arve Torkelsen. Frifant forlag 2005. 359 sider. ISBN: 82-7889-077-3

Anmeldelse av denne boken blir en helhjertet anbefaling. Den danske originalen utkom i 2004. Frifant forlag og Arve Torkelsen, som har gjort hellaslitteratur til noe av en spesialitet, har ikke nølt med den norske utgaven. Forfatteren Gorm Tortzen er lektor ved

Helsingør Gymnasium og ekstern lektor ved Københavns Universitet. Det ryktes at han er elsket av elevene sine som bare en latinlektor kan bli det. Som pedagog har han produsert lærebøker i gresk og latin; som forsker har han blant annet arbeidet med så forskjellige ting som Ole Rømers

korrespondanse og Theofrasts naturfilosofi. Boken om antikk mytologi henvender seg ikke bare til skole og universitet, men også til et stort publikum midt i mellom. Jeg vil tro at boken også kan slå an internasjonalt. Til tross for den konvensjonelle tittelen, er det en ganske original publikasjon. Jeg kjenner ikke til noe motstykke på andre språk.

Liber est omnīs divisus in partes tres. I boken om antikk mytologi merker vi skolemannen, i god forstand. Her er orden og systematikk over en lav sko, uten at boken dermed får et pedantisk preg. Her er velorganisert kunnskapsformidling i massevis – listen over deltakerne i den trojanske krig anskueliggjøres lettest skjematisk, sier Tortzen, og er glad for å presentere et eget appendiks om den homeriske skipskatalogen: land, ledere, antall skip – ryddigere har jeg knapt sett det (s. 252). Meddelelses-trangen og formidlingsgleden er til å ta og føle på. Og forfatteren er trygg på stoffet og seg selv. Han vet hva han vil. Han vil gjøre det på sin måte. For dette er ikke nok en sammen-skrivning av mytologisk håndboks-vidsom.

Første del (s. 17–88) handler om myter. Åpningskapitlet fastslår at Myter er litteratur. Vi får en mer filologisk enn filosofisk preget diskusjon av noen hovedspørsmål rundt myter og mytologi i antikken og i dag. For Tortzen er en myte kort sagt en historie om noe utenfor vår hverdag og virkelighet. Og det er alltid en fortelling, en konkretisasjon på overflaten av det Tortzen kaller det mytologiske substrat. De første sidenes

nokså avslappede teoretiske overveielser blir konkretisert med historien om Athenes fødsel fra Zeus' panne, som gjengis i seks ulike versjoner på grunnlag av seks ulike kilder, generøst illustrert med tekster og bilder: Lukian, Hesiod, Stesichoros, Pindar, den homeriske hymnen til Athene, billedfremstillinger. Tortzen har et distansert forhold til moderne myteteorier, som han avlegger en visitt på slutten av første kapittel. Det neste kapitlet gjelder antikke mytefortolkninger. De tradisjonelle fortellingene blir gjenstand for allegorisering, rasjonalisering, kritikk og systematisering. Også i dette kapitlet er det rikelig med tekstutdrag. Ett av dem er Diodors fremstilling av Euhemerios' teori om at alle guder engang hadde vært mennesker; ettertidens ærefrykt hadde løftet dem opp i en høyere sfære. Filosofiske myter – om Poros og Penia hos Platon, om Amor og Psyche hos Apuleius – får et eget kapittel, før Tortzen varter opp med noe som er en sjeldenhet i bøker om antikk mytologi: en presentasjon og punktvis gjengivelse av Marmor Parium og den lindiske tempelkrøniken. Særlig den fragmentariske marmorinnskriften fra Paros (fra 264/3 f.Kr.) er berømt som kilde til grekernes kronologi eller snarere innbilte kronologi. Tortzens presentasjon har egenverdi for alle som er interessert i grekernes perspektiv på fortiden; hans særlige anliggende er å vise hvordan grekerne i klassisk tid oppfattet fortiden som et kontinuum av historiske og mytiske begivenheter: Siden Kekrops ble konge i Athen – 1318 år; siden syndfloden – 1265 år;

siden amazonehærens angrep på Athen – 992 år; siden Troja ble erobret – 945 år. Et siste kapittel forteller om mytografiens historie i antikken og presenterer Apollodors *Bibliothèque*, en sammenhengende gresk mytologi, kanskje skrevet på 100-tallet f.Kr., kanskje av en eller annen Apollodor. Det meste av hovedteksten er bevart (ca. 150 sider), og vi har bysantinske kortversjoner av det hele. (Apollodor har vært tilgjengelig i Loeb Classical Library siden 1921, oversatt og rikelig kommentert av Sir James Frazer, mannen med *The Golden Bough*.)

Denne uvurderlige kilden er det så Tortzen følger i bokens annen del. Dens fjorten kapitler (s. 91–266) gjengir rett og slett Apollodors versjon av de greske mytene, som i hovedsak er organisert etter genealogier: Theogonien, Deukalions slekt, Jason og argonautene, Belos' slekt (Argos' mytologi), Herakles og heraklidene, Agenors slekt (Kretas og Thebens mytologi), Kampen om Theben, Pelasgos' slekt, Atlas' slekt (lakonsk og tidlig trojansk mytologi), Asopos' slekt (Peleus og Thetis etc.), Athens konger, Pelops' slekt (Atreus, Agamemnon etc.), Den trojanske krig, Hjemreisene.

På denne måten får leseren nærkontakt med en antikk kilde – greske myter blir grekerens myter. Av og til lar Tortzen Apollodor selv komme til orde i oversettelse. Men for det meste gjenforteller Tortzen stoffet i kledelig enkel stil. Samtidig ivaretas den kritiske distansen. Den moderne mytologen gir en innledning til hvert enkelt kapittel, og underveis står han

ofte leseren bi med kommentarer og forklaringer. De mange mellomtitlene gjør det lett å holde oversikten og sørger for behagelig dimensjonerte enheter. Hvert kapittel er utstyrt med en genealogisk tavle, og avsluttes med en rekke henvisninger til viktige steder i antikk litteratur hvor myten eller episoder fra myten omtales eller brukes. Ambisjonen er heldigvis ikke å gi uttømmende informasjon; de fleste referansene er til tekster som fins på dansk og ofte også på norsk (tragedier, Pindar, Herodot, Ovid osv.). Pausanias dukker nesten alltid opp. Hvor kan vi egentlig lese om Herakles' tolv oppgaver, bortsett fra i håndbøker? Slå opp på s. 166f. Også i dette kapitlet lærer vi altså ikke bare stoffet å kjenne; vi lærer noe *om* stoffet.

Bokens tredje del (s. 268–356) er et mytologisk leksikon med tettpakkede sider i to spalter. Jeg vil tro det er det beste som fins på et nordisk språk. Det kan brukes som et selvstendig oppslagsverk, uavhengig av boken ellers. Men mange av artiklene har henvisninger til steder i bokens annen del, slik at leksikonet også kan fungere som register. Mange oppslag får bare én linje – Poliorthes, sønn av Odysseus, Polyidos, spåmann hos kong Minos. Achilles, den latinske formen av Achilleus. Achilleus og Odysseus får noe over en halv spalte hver; Ares, Prometheus og Theseus mellom én og halvannen. Zeus får to. Tvillingene Romulus og Remus får rimelig bra plass, og Aineias (lat. Æneas) også. Men det er merkelig at ikke den mer kjente latinske formen, som en ser etter et annet sted i den alfabetiske ordningen, er eget opp-

slagsord, når Achilles får være det i linjen over Achilleus. Det ligger i sakens natur og bokens opplegg at dette i alt vesentlig er en bok om greske myter, til tross for tittelen og et rimelig romersk innslag i leksikondelen. Artiklene er konsise fremstillinger som slik bare en autoritet kan skrive dem. De fleste av oppslagsordene er navn, men også f.eks. athenske sagnkrets og chthoniske guder, olympiske leker, pygmaier, rasjonalisme, orakel, sibylle og lectisternium opptrer. Det angis alltid hvor en bør legge trykket når en uttaler greske og latinske ord.

I den norske utgaven er det ett og annet å sette fingeren på. Noen spredte danismer var vel ikke til å unngå: "deres" for "sine", "sjeldent" for "sjelden" som adverb, og litt for mange kommaer. Svesismen "mistenke at" er vel kommet for å bli (på dansk står "få den mistanke, at"). Det danske *Grækenlandsrejse* som tittel på Pausanias' verk er blitt halvveis fornorsket til *Grækenlandsreise* – ellers sier vi vel helst Hellas på norsk (og kaller Pausanias' verk for *Hellasbeskrivelsen*). Apulejus burde være Apuleius; på s. 68 er han sågar blitt Apelujus. Parthenionbjerget er blitt til Parthenonfjellet (s. 193). En i utgangspunktet neppe nødvendig henvisning til en Oxyrynchos-papyrus på s. 86 blir ikke greiere av at den norske utgaven har det fargehandleraktige Poxi i stedet for POxy. Banale trykkfeil er sterotyp (s. 22), Hefasteion (s. 31) Fotois for Fotios (s. 83 – og her har for en sjelden gangs skyld den norske oversetteren ikke brydd seg om å være like utførlig som origi-

nalen når det gjelder henvisning til hvor i Fotios' *Bibliothēke* sitatet er hentet fra), Akristos (s. 142), Apollonios Rhodos (s. 182), Dimedes (s. 188). Små inkonsistenser er f.eks. Partenopaios/Parthenopaios, etiologisk/aitiologisk. Et sted uttrykker Tortzen seg slik at en lett kunne komme til å tro at Herodots *Verdenshistorie* er noe annet enn hans *Historier*, og det inntrykket får vi definitivt i oversettelsen (s. 80). Tortzen kaller Laokoon-gruppen i en billedtekst på s. 249 for romersk, men i leksikondelen står det riktigere hellenistisk. Jeg har litt mer pirk på lager. Men også den norske utgaven er meget godt gjennomarbeidet; glippene er bagatellmessige. En riktig morsom feil har jeg bare funnet på s. 109, der vi kan lese at Zeus traff Tyfon med sine lyn og skar ham med et segl. "Han ramte Tyfon med sine lyn og skar i ham med en segl," står det på dansk. En segl er en sigd.

Sitater fra kildene blir stående på dansk i den norske oversettelsen når Tortzen har lånt dem inn fra danske gjendiktninger; ellers oversettes sitater fra dansk til norsk. Et par sitater fra Platon er hentet fra Wyllers oversettelser; en spør seg hvorfor ikke Østbye, Mørland og Ledsaak har fått slippe til med sine oversettelser av *Antigone*, *Det gylne esel* og *Poetikken*.

Sidene 352–6 rommer en oversikt over de antikke forfatterne som er nevnt og deres (viktigste eller mest relevante) verker; oversikten har henvisninger til andre deler av boken, slik at den også kan tjene som register. Hvis det finnes en norsk overset-

telse, er den anført med oversetterens navn og årstallet for utgivelsen – sies det innledningsvis. Men mens den danske originalen holder sitt tilsvarende løfte hva danske oversettelser angår, glimrer norske oversettelser med sitt fravær. En liten bibliografi over norsk og dansk og internasjonal litteratur om emnet avslutter boken.

Det solide bindet ligger godt i hånden, teksten er satt med klare typer. Illustrasjonene er en sjelden gang tegninger, av og til fotografier i svart-hvitt, men for det aller meste vakre

fargebilder. De er ikke til pynt, som forfatteren understreker, de er ikke engang primært illustrasjoner til den fortalte teksten; mest er de tenkt som korrektiver til, eller snarere andre versjoner av, den formen av myten som teksten presenterer. Dette stadi-ge sideblikket til versjoner som bare er belagt i bilder, er enda et uvanlig trekk ved denne gedigne boken.

Alt i alt har Gorm Tortzen sørget for en meget velkommen fornyelse av den nokså trøtte sjangeren mytologisk håndbok.

Øivind Andersen

• *Ovids Eskapader (Amores) på Dansk af Otto Steen Due. Illustreret af Christian Lemmerz. Gyldendal, København 2005. [ISBN 87-02-03778-5]*
CD-ROM med Eskapader lest av Otto Steen Due (ottosteendue@webspeed.dk)

Også Danmark har nå fått sin oversettelse av Ovids *Amores*, det tidligste verk fra dikterens hånd. Oversettelsen er til og med utgitt i to medier. For ved siden av boken – vakkert bundet, trykt og modernistisk illustrert – finnes en lydversjon resitert av oversetteren selv i form av en CD-rom. Steen Due føyer med dette frisk laurbær til sin rike krans av klassikeroversettelser, og nå altså med en auditiv opplevelse i tillegg.

I anledning av nyversjonen av *Metamorfosene* snakket jeg litt ute-

nom rundt heksameterformen i dens mer moderne språkdrakt, og jeg ga Peter Østbye ros for hans bevisste og sikre teknikk i omgangen med det sære, importerte versemål. Den samme Østbye oversatte aldri elegiske distika, det vil si kombinasjonen av et heksameter med et pentameter til en "dobbelttlinje", et distikon. En av grunnene er ikke vanskelig å skjønne. Østbye oversatte fra klassisk gresk diktning, og slik overleveringsbildet engang er, finnes elegiske distika relativt sjeldent i den tidlige greske kunstdiktning. I så måte er forholde-

ne ganske annerledes i den klassisk romerske diktning.¹ Den elegiske kjærlighetsdiktning markerte seg som en sentral genre (lat. *opus* jf. v. 5 nedenfor) allerede da den senere Augustus ennå var den pur unge Caesar Octavianus. Og blant de romerske elegikere er det i første rekke Ovid som har bidratt til at det elegiske distikon er blitt etterlignet av diktere i moderne tid. Ovid brukte distikonet i all sin bevarte diktning utenom *Metamorfosene*.

Etterligningen nådde også vårt land. Filosofen Monrad, som kjent et sentralt navn i norsk åndsliv i annen halvdel av det 19. århundre, brukte stilsikkert denne formen i sitt sørge-dikt over sin kollega Johan Sebastian Welhaven i 1873²:

Laurens skinnende Krans alt tidlig
vinked³ din Ungdom/

Sangerens hellige Kald følte du
dybt i din Sjæl.

For å knytte an til de tekniske krav jeg tok opp i forbindelse med *Metamorfosene*: Ikke bare passer Monrad på heksameter- "reglene":

- dets hvilepunkt, cesuren, fortrinnsvis med et betont enstavelsesord (*Krands*),
- "spondé" i stedet for "troké" (*alt tid*-),
- daktylisk femtefot (*vinked sin*).

Også pentameteret med sine to 'deler' (2 x 2 ½ fot) er mønstergyldig turnert:

- med det tydelige trykk-clash på midten (*Fald/ følte*),
- to daktyliske føtter er obligatoriske i annen del med et markert enstavelsesord eller endebetont flerstavelsesord til slutt.

Bare den tydelige 'spondé' savner man i eksemplet fra Monrad (for *laurens* er å anse som 'troké').

Også i dag har vi utøvere av kunsten i våre nordiske språk, blant oversettere må jeg legge til. Due er bare den siste i rekken. Min vane tro lar jeg ham sette stevne med en eller flere forgjengere. Som referanseversjoner ligger det nærmest å velge vår egen Thea Selliaas Thorsen (anmeldt i vårt *KF* 2003:2, 118–120 av Hilde Sejersted).

Ovids kjærlighetsdiktning har tydelig å merke tiltalt både den danske og den norske oversetter. For så vidt anbefales begge på det varmeste til alle som er interessert i antikk diktning.

Siden en behandling av oversettelseskunsten alltid må bero på valgte eksempler, har jeg sett meg ut ett av de dikt jeg selv setter særlig pris på i Ovids samling.

-
- 1) Epigrammet benytter seg av elegiske distika. For nordiske lesere er fortsatt Emil Zilliacus' utvalg verdt å lese som innledning til denne genren: *Grekiska epigram*, 2. oppl. Helsingfors 1954. – Platons epigrammer kommer snart ut i 9. bind av Vidarforlagets Platon-serie.
 - 2) For den som er interessert i hele denne sørgelegien, finnes den trykt i *Efterladte digte*. Kra. 1898.
 - 3) Vinked, transitivt og litt. omtr. = "lokke".

I minnediktet om Tibull, niende carmen i tredje bok, fører Ovid elegi-genren tilbake til dens eldste enemer-ker, sorgen og klagen over en kjær avdød. Ordet 'elegi' ble – selvsagt temmelig vilkårlig – forklart etymologisk ut fra en slik formentlig opp-rinnelse (jf. Ovids egen henspilling v. 3–4 nedenfor).⁴ Av denne vakre elegi – 68 vers i alt – må vi vi for anledningen nøye oss med begynnel-sen der Ovid elegant⁵ forener sorg-tematikken med samlingens gud-dommelige hovedpersoner Venus og Amor:

Memnona si mater, mater ploravit
Achillem,
et tangunt magnas tristia fata deas,
flebilis indignos, Elegia, solve
capiilos!
A, nimis ex vero nunc tibi nomen
erit!
Ille tui vates operis, tua fama,
Tibullus
ardet in exstructo, corpus inane,
rogo.
Ecce puer Veneris fert eversamque
pharetram
et fractos arcus et sine luce facem.
Aspice, demissis ut eat miserabilis
alis
pectoraque infesta tundat aperta
manu.

5

10

Due:

Græd hans mor for sin Memnon,
hans mor for sin faldne Achilles,
rammes gudinder af sorg over
ulykkelig død,
løs da dit hår, Elegi, til en sorg
det er synd du skal lide!

Ak, så blir da dit navn nu kun for sørgelig sandt!

Nu blir den digter der gav dig dit ry og din hæder, Tibullus,

5

båret som lig til sit bål, brændt og forvandlet til støv.

Der går Venus's søn med pile-koggeret omvendt,

buen knækket itu, fakkelen slukket og sort.

Se, hvorledes han går i sin sorg med vingerne sænket,

og med sin knyttede hånd dunker sitt blottede bryst!

10

Thorsen:

Memnon ble sørget av moren, og moren begråt sin Akhillevs;

store gudinner blir rørt hver gang tragedier skjer.

Gråt også du, Elegia, og løs dine lokker i sorgen:

Å, som ditt kvalfylte navn nå skal bli altfor reelt!

Skalden Tibull, som er kjent for å skjenke deg diktning og ære,

5

brenner til aske og støv, død, på begravelens bål.

Se! Venus' sønn har et endevendt koger på ryggen, i hånden

ligger hans bue i to; fakkelenes flamme er sløkt;

se også hvordan han går der mistrøstig med vingene senket og slår sitt blottede bryst hardt

med en fiendtlig hånd.

10

Versbygning

Bare så den ting er sagt – og i betraktning av min foregående omtale av *Metamorfosene* –, Dues oversettelse

4) Grammatikerne Diomedes og Gaius Marius Victorinus (Keil I 484, 22ff. og VI 110, 17ff.) viser til gresk 'eleos' ('medynk') og 'eleein' ('ynkes'), grammatikeren Sacerdos (Keil VI 509, 31) til intereksjonen 'e e' eller (Marius Victorinus) til 'eu legein' ('prise').

5) 'elegans' ikke beslektet med 'elegisk'!

av *Amores* holder utvilsomt versteknisk mål etter allmenn forventning: Han mestrer "clashet" i pentameteret; han har ikke glemt spondéen ('*Grædhans*' 1, '*Akså*' 4; fullt så godt rytmisk sett er ikke '*Pile*' 7, '*buen*' 8, og skulle man undervise i verskunst, ville man be vordende oversettere om å være forsiktige med betonte preposisjoner: '*over*' 2).

Thorsen er ikke minst god i pentameterclashet; se f.eks. hennes v. 2 ('*rært/ hver*') og 8 ('*to;/ fak-*') der syntaktisk innsnitt bidrar sitt til god rytmisk effekt. Hennes '*navn/nå skal bli*' (4) vil jeg til og med gi et lite fortrinn i så måte fremfor Dues '*navn/nu kun for*' på samme sted hvis ikke mitt subjektive øre narrer meg. Men Thorsen takler Ovids interjeksjon *ecce* (7) mindre godt enn sin erfarne danske kollega: vi faller ut av heksameterrytmen med hennes '*Se! Venus' sønn*' (7, jf. også 10; dette minner for så vidt om den 'gamle' Due fra *Forvandlingene*). Det er bedre når Due på samme sted (7) velger et betont '*Der*'. Hun har også gjentatt '*se*' i 9 (men der gjengir det Ovids *aspice*), mens Due er uklanderlig (vel å merke på dansk) med sitt '*Se hvorledes*'.

Thorsen er generelt for daktylisk selv for Ovid; i de ti linjene har hun ingen spondé (eller for den saks skyld troké), for '*Venus' sønn*' (7) vil leses '*Venus's sønn*' (som hos Due) og dermed gjelde som daktyl.

Selvsagt kan jeg ikke hevde at en så kort prøve er statistisk holdbar for helheten. Mitt poeng er da heller ikke kritikk i den gjengse betydning av ordet, bare et forsøk på å bevisstgjøre

en smule omkring en teknisk dimensjon som var like viktig for Ovid som selve språket; han mestret det klassiske verssmål like ubesværet som Bach behersket kontrapunkt.

Språk

En oversettelse av antikk diktning er selvsagt noe langt mer enn versteknisk. Å si at språket i oversettelsen legges bedre merke til enn selve versbygningen hos dagens mottagere, er ikke å ta for hardt i.

Det er lett å se at Due føyer seg inn i en sterk dansk oversettertradisjon. Ovid har hos ham fått en drakt som er den debuterende unge romerske dikter verdig. Ovid steg selv inn i en tradisjon, der også Varius, Vergil og Horats – og ikke å forglemme Gallus og Tibull – hadde satt standarder å forholde seg til (jf. hans *Tristia* 4. 10). Thorsen har spåklig en frisk uavhengighet som man vil påskjønne, men kanskje i vekslende grad (se også Jon M. Haarberg KF 2002:1, 100–104 om Thorsens *Heroides*), men hun er ikke en sikker språkbruker på samme måte som Due: Den sjeldne arkaiske bruk av '*sørge*' (1) transitivt passer ikke riktig inn i stilen. Denne har for øvrig fornyende sider ved seg hva vokabularet angår, noe vellykket, annet mindre vellykket: Jeg ser prinsipielt ingen grunn til å unngå et ord som '*reelt*' (4) som upoetisk, derimot synes jeg '*tragedier*' (2) er uheldig for å gjengi '*tristia fata*'; så utvannet er ikke '*tragedie*' at det ennå er blitt vanlig i dødsannonser.

Det hender jo av og til at ingen av våre oversettere er på høyde med

Ovid – og hvem tør hovere? *Tibullus/ardet*, sier Ovid (5/6, "Tibull brenner", nemlig på det oppbygde likbål), og tar i tanken ennå del i begravelsen; 'forvandlet til støv' (Due), sågar 'til aske og støv' (Thorsen); den siste har enda litt pleonasme å føye til: 'død', heter det i neste linje.

Fortolkning

Undertegnede kan ikke fornekte at han ofte leser på skjeløyd vis, og når

jeg ser på latinen, er det i bevissthet om at latinsk poetisk språk er fullt av fallgruber, det gjelder i vårt parti f. eks. betydningen av adjektivet *indignus* (3). Det er sjelden, selv hos de 'lette' forfattere mindre enn ett problem per 10. vers. Her er Due en mer bevisst fortolker enn Thorsen: *indignus* uttrykker at håret ikke fortjener noe (syn. *immerens*)⁶, dvs. å bli løst i sorg.

God Ovid-lektyre!

Egil Kraggerud

Odar av Horats, andre samling. Førord, utval og gjendiktning ved Johannes Gjerdåker. Det Norske Samlaget, Oslo 2005.

Dette er ikke, som man lett kan forledes til å tro, en ny og forøket utgave av Gjerdåkers 33 Horats-oder fra 2001, men en helt ny samling av 38 oder, deriblant *Carmen Saeculare* og de seks romerodene. Heller ikke denne gang følger utvalget noen uttalte prinsipper, men er øyensynlig gjort *con amore*, blant de odene som ikke kom med forrige gang. Som i forrige samling følges gjendiktningene av en kort oversikt over odenes metrikk, og av kommentarer til de enkelte dikt. Siden boken må betraktes som et bind 2, er det rimelig at forordet er kortere enn forrige gang, og stort sett begren-

set til en kort gjennomgang av Horats' liv og verk. Kommentarene bak i boken er mer utførlige enn i forrige bok (denne gangen kalles de "merknader" i stedet for "notar"), men de er fortsatt begrenset til nødvendige opplysninger om den historiske og politiske bakgrunnen for diktene, om personer, steder, mytiske allusjoner etc.

Jeg anmeldte den første samlingen i *Klassisk Forum* 2002:2, og jeg kunne lett ha gjentatt det meste av det jeg hadde å si om den. Gjerdåkers annen samling holder samme høye kvalitet som den første, den gir på ingen måte inntrykk av å være annen sortering, hverken når det gjelder utvalg eller

6) ThesLL VII 1187,73ff, 1188,9f.

oversettelse; den er endatil mer omfattende, med 1300 vers mot forrige boks 800. Dermed er også størstedelen av Horats' oder overført til norsk, med originalens versemål.

Det er ikke minst versemålet som gjør Horats' oder til et enestående verk på latin. Før ham var heksameteret og det elegiske distikon (veksling mellom heksameter og pentameter) tatt i bruk av Catull og Lukrets, og i hans samtid ble heksameteret brukt av Vergil, det elegiske distikon av Gallus, Propertis og Tibull, mens Ovid brukte begge versmålene. Av Catull har vi også et par dikt på sappfiske strofer, men ellers var de lyriske versmålene – Sappos, Alkaios' og Anakreons versemål – knapt brukt på latin før Horats. De ble knapt brukt siden heller, og de få eksemplene som finnes er av mindre betydning.

Greske og latinske vers består av fastlagte sekvenser av korte og lange stavelser. I heksameter og pentameter kan antallet stavelser variere fra vers til vers, fordi en lang stavelse mange steder kan byttes ut med to korte. I de lyriske versmålene har derimot hver strofe et fast antall vers og hvert vers et bestemt antall stavelser, og nesten alle stavelser har en fastlagt kvantitet, slik at rommet for variasjon er adskillig mindre. I det arkaiske Hellas var lyrikken derfor en genre for virtuoser, til forskjell fra det elegiske distikon, som også var velegnet for uhøytidelige improvisasjoner.

Greskens frie ordstilling, dens rike muligheter for orddannelse og mengden av modifierende småord bidro

til å gjøre de strenge lyriske strofeformene mulige å bruke. Latin derimot mangler flere av greskens muligheter til variasjon, og det var derfor en betydelig teknisk triumf for Horats da han i 23 f.Kr. kunne offentliggjøre sine tre første bøker med *Oder* etter gresk mønster. (4. bok fulgte i år 13 f.Kr.) Dette var han seg også vel bevisst: 1. bok begynner med de såkalte paradeodene (nr. 1–9), der han demonstrerer ni forskjellige strofeformer.

Som følge av det strenge versmålet kjennetegnes odene av at latinens muligheter for ordstilling er brukt til det ytterste: Nietzsche beskrev Horats' lyriske diktning som (i Gjerdåkers oversettelse) "denne mosaikken av ord, der kvart einaste ord – etter sin klang, sin plass, og sitt innhold – strålar ut kraft til høyre, til vinstre og over det heile, dette minimum av omfang og dette maksimum av energi." Norsk har bare ubetydelige rester av kasus og mangler disse mulighetene til ordstilling, det er derfor umulig for en oversettelse til norsk (eller til for eksempel engelsk) å gjenskape effektene fra originalen. Skal oversettelsen i tillegg være metrisk, vil det noen ganger gå på bekostning av ordrettheten, men til gjengjeld vil en metrisk oversettelse kunne gi et visst inntrykk av originalens formfullendhet; det lar seg derimot vanskelig gjøre på prosa eller frie vers.

Vi har ingen nevneverdig tradisjon for bruk av antikke lyriske strofeformer på norsk, her står Gjerdåker like alene på norsk som Horats sto på latin. Til gjengjeld har slike versemål en stor tradisjon på tysk og tildels på

svensk, og Gjerdåker følger konvensjoner som har vært etablert i tysk poesi siden 1700-tallet: Siden germansk versifikasjon er basert på trykk (kvalitet), mens den greske og romerske var basert på lengde (kvantitet), lar antikke versemål seg nemlig ikke anvende på norsk helt uten videre.

Et tillegg bak i boken redegjør for de ulike versemålene, men dette kunne med fordel ha vært mer omhyggelig forklart; det er neppe åpenbart for alle lesere at strek står for lang stavelse og bue for kort stavelse i det originale versemålet, mens skråstreken angir hvor det legges trykk i den norske gjengivelsen. I tillegg har det sneket seg inn enkelte feil: Skjemaet for andre asklepiadeiske strofe mangler noen skråstreker i tredje vers; dette verset skal være identisk med de to foregående. Ode 2.18 er riktig gjengitt på hipponaktisk versemål, men det metriske skjemaet i tillegget mangler to stavelser i annet og fjerde vers (jambisk trimeter katalektisk).

Verst er det imidlertid at leserne på grunn av vakkende terminologi noen ganger blir henvist til feil versemål. I tillegget finner man under overskriften *første asklepiadeiske versemål* oppført det som mine bøker kaller *fjerde asklepiadeiske versemål*, nemlig en veksling mellom glykoniske og asklepiadeiske vers. Det håndbøkene kaller første asklepiadeiske versemål, som består av en serie metrisk identiske vers, er istedet oppført under (den i og for seg riktige) tittelen "mindre asklepiadéisk vers."

En slik avvikende terminologi ville ikke ha vært noe stort problem hvis

den bare var konsekvent gjennomført innad i boken, men slik det nå står blir leseren henvist til et galt metrisk skjema allerede ved det første diktet i samlingen, ode 1.1: Denne oden følger første asklepiadeiske versemål, og slik er den også gjengitt av Gjerdåker og identifisert i kommentarene, men i det metriske tillegget finner man altså et annet skjema under dette navnet. Her vil antagelig mange lesere gi opp metrikken i ren desperasjon, og det er synd.

De metriske henvisningene til ytterligere to oder er uriktige; det gjelder odene 1.3 og 4.1. Begge disse følger fjerde asklepiadeiske, og slik er de også gjendiktet. I kommentarene blir versemålet for disse to odene oppgitt som andre asklepiadeiske, mens vi i det metriske tillegget finner det riktige skjemaet oppført som første asklepiadeiske.

Alt dette gjelder kommentarstoffet, ikke gjendiktningene selv, og det vil heldigvis være en enkel sak å rette opp disse feilene i nye utgaver – som forhåpentlig vil komme, for denne boken fortjener et langt liv. Det er en sannhet som ofte gjentas at gjendiktninger sjelden er av samme vakkelse som originalene, men i overskuelig fremtid er det Gjerdåkers utgave som vil være den norske Horats; den vil neppe få konkurranse med det første.

Gjerdåker har valgt en språkform og et stilleie som kler Horats godt. Han skriver et nynorsk som er konservativt uten å virke arkaisk, og med en fri og naturlig poetisk diksjon. Et eksempel kan være innledningen til 2.1, på alkaisk versemål:

Om striden frå Metellus si konsul-
tid,
om borgarkrigens grunnar og gang,
om feil,
Fortunas spel og stormenns ven-
skap,
utrygg og trykkjande tung, om
våpen

med blod som enno ikkje er sona ut,
alt dette – fylt av fåre på alle hald
skriv du om, og du stig på glør som
ligg under dekke av svikfull oske.

Til sammenligning, her er den latin-
ske teksten (sitert fra Teubner-utga-
ven):

Motum ex Metello consule civicum
bellique causas et vitia et modos
ludumque Fortunae gravisque
principum amicitias et arma

nondum expiatis uncta cruoribus,
periculosae plenum opus aleae
tractas et incedis per ignes
subpositos cineri doloso.

Oversettelsen holder seg nært til ori-
ginalen, samtidig som versemålet er
vel ivaretatt, og uten at det går på
bekostning av ordstillingen. Det gir
liv og bevegelse til første strofe at det
oppregnende "om" gjentas mot slut-
ten av annet og fjerde vers; den lille
pausen som må gå forut for dette
ordet, og den etterfølgende pausen
ved versslutt, gjør at "om feil" og
"om våpen" blir effektivt isolert og
fremhevet. Ved enjambementet mel-
lom fjerde og femte vers, der "med
blod som enno ikkje er sona ut" står
utfyllende til "våpen," overføres den-
ne bevegelsen til neste strofe, der
verbet omsider kommer, etterfulgt av
en konkluderende metafor.

Dette eksemplet viser i hvor høy
grad den poetiske effekten beror på

ordstilling: Hvis diktet istedet hadde
begynt "Du skriv om ...", ville det ha
falt dødt til jorden. Her har Gjerd-
åker avveket fra normal norsk ord-
stilling, men innenfor rammene av
det grammatisk mulige; ordstillingen
er ikke invertert, men den er tilstrek-
kelig uvant til å kunne fungere som
høystil.

Det samme er tilfellet når 3.1.1,
"Odi profanum volgus et arceo,"
gjengis som "Den uinnvigde hopen
eg skyr med hat." I normal norsk
prosa er denne ordstillingen knapt
tenkelig, men i odenes versemål og
stilleie fungerer den uten problemer.
Fortsettelsen lyder på latin "favete
linguis," hos Gjerdåker "Lat tagnad
råda!" Også her unngår han den
fellen som heter overdreven ordrett-
het, samtidig som originalens me-
ningsinnhold kommer klart frem.

Ofte virker oversettelsen så uan-
strengt selvfølgelig som om den var
den eneste mulige, selv om alle som
har lest Horats vil kunne skrive under
på at det er den ikke: 3.2.13, "dulce
et decorum est pro patria mori," må
på norsk selvfølgelig hete "Å dø for
fedrelandet er kjær og gjævt," like
selvfølgelig som at 3.4.65, "vis con-
sili expers mole ruit sua," må bli
"Kraft utan visdom fell av si eiga
tyngd."

Så helt selvfølgelig er det likevel
ikke. I Kraggeruds prosa-oversettelse
heter disse stedene "Jeg avskyr den
uinnviede mengde og holder den på
avstand" (3.1.1), "Det er skjønt og
ærefullt å dø for fedrelandet" (3.2.
13), og "Den makt som er uten (del i)
klokskap, styrter ved sin egen tyng-
de" (3.4.65). Dette er en oversettelse

med et helt annet formål, og sammenligningen mellom de to illustrerer avstanden mellom på den ene side å redegjøre for originalens innhold og på den annen side å gi dette innholdet poetisk form på et annet språk.

Eksemplene illustrerer en annen forskjell også: Når stavelsene er så strengt rasjonert som i Horats' oder, har den nynorske gjendikteren en betydelig fordel; sammenlign bare uinnvigde/uinnviede, fell/faller, tyngd/tyngde. Eller fra andre steder i boken: Tolmod/Tålmodighet (1.24), likesæl/likegyldig (1.26), bytt/byttet (1.31), brør/brødre (1.35), usamd/uenig (2.2), att/tilbake (3.5). Listen kunne lett gjøres lenger, men det den viser vil antagelig være kjent for de fleste: Både bøyningsformene og orddannelsesreglene bidrar til at en nynorsk setning ofte har noen stavelser færre enn den tilsvarende setningen på riksmål/bokmål, og i dikt i bunden form kan disse stavelsene utgjøre en stor forskjell. Noen ganger er det likevel motsatt, nynorskformen er den lengste. Som et eksperiment kan leseren "oversette" de to første strofene fra Gjerdåkers versjon av Horats' hyldest til Pindar, 4.2 (sapfisk verse-mål):

Dersom einkvan prøver å etterlikna
Pindar, stig han, Jullus, med voksa
venger
slik som Daedalus, og lyt gje sitt
namn til
glasklære sjøen.

Lik ei elv som strøymen frå fjellet,
regntung,
og har vakse ut over kjende
breidder,

sturtar Pindar ofseleg fram og bryt
på djupet med røysta.

På latin (Teubner):

Pindarum quisquis studet aemulari,
lulle, ceratis ope Daedalea
nititur pennis, vitreo daturus
nomina ponto.

monte decurrens velut amnis,
imbres
quem super notas aluere ripas,
fervit inmensusque ruit profundo
Pindarus ore.

Jeg har valgt dette eksemplet fordi det er et av de mest kjente stedene i Horats' *Oder*, men den oppmerksomme leser vil også ha lagt merke til en annen ting: Riktignok steg Daidalos på vinger av voks, men det var bare sønnen Ikaros som styrtet og derfor gav navn til et hav, fordi han steg for høyt. Originalen nevner Daidalos' verk (ope Daedalea), men det advarende eksemplet er Ikaros, og slik gjendiktningen er ordlagt burde hans navn ha stått istedet for farens.

Gjerdåkers kommentarer til diktet forklarer hvem Pindar var, men ikke hvem Daidalos og Ikaros var. Det er mulig at dette uansett vil være kjent for de fleste av leserne, i alle fall blant dem som har en særlig interesse for antikk litteratur, men det er lett å overvurdere det alminnelige kjennskap til gresk mytologi. På den annen side er plassen for kommentarer begrenset, og alt kan ikke komme med.

Bare filologer vil savne en henvisning til den eller de tekstutgaver som ligger til grunn for oversettelsen, men en slik henvisning er likevel på sin plass i en bok som denne: Leserne bør gjøres oppmerksomme på at vi ikke

har teksten fra Horats' egen hånd, men i avskrifers avskrifter, og at utgavene derfor divergerer. Det er ikke alltid dette behøver å få konsekvenser for oversettelsen (vi kan for eksempel ikke se om Gjerdåker i 2.1.5 har fulgt manuskriptenes *uncta* eller Bentleys *tincta*), men i noen tilfeller vil det ha betydning, ikke minst for den som bruker oversettelsen som lesehjelp og sammenholder den med originalen, eller med andre oversettelser.

Dette er likevel ingen tungtveiende innvending. Denne boken er ikke en oversettelse til studiebruk, og den gir seg heller ikke ut for å være det. Den er en virkelig gjendiktning, og av ypperste klasse. Det må være en glede for alle som er opptatt av romersk litteratur at en av dens største klassikere har fått en norsk gjendikter av Gjerdåkers format.

Gjert Vestrheim

Hägg, Tomas: *Parthenope: Studies in Ancient Greek Fiction (1969-2004)*, ed. by Lars Boje Mortensen & Tormod Eide, Copenhagen: Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen 2004, ISBN 87-7289-907-7, 493 sider, innb., DKK 350.

Mens de tradisjonelle sjangere gresk litteratur opererer innenfor i de flestes bevissthet vel er epos, tragedie, historieskriving, taler og filosofi, fortrinnsvis skrevet før Alexander den stores tid, finnes det en rekke tekster og forfatterskap som ikke kan regnes til disse sjangere eller denne epoke. En slik sjanger er den greske romanen. I norsk oversettelse foreligger bare den kanskje mest kjente av dem, Longos: *Daphnis og Chloe* oversatt av Trygve Width og illustrert av Guy Krohg, utgitt av Bladkompaniet i 1950. Museum Tusculanum i København utga i 1978 Heliodor: *Fortæl-*

lingen om Theagenes og Charikleia (Aithiopia) oversatt av Erling Harsberg.

For de øvrige tre romanene som er bevart i sin helhet, Khariton: *Khaireas og Kallirrhoe*, Xenofon fra Efesos: *Anthia og Habrokomes (Efesika)* og Akhilles Tatios: *Levkippe og Kleitophon*, må man gripe til ikke-skandinaviske oversettelser som det etter hvert finnes en del av: De seneste desenniers økede interesse for all antikk litteratur fra etterklassisk tid og fra de "lavere" sjangere er også blitt de greske romanene til del. En av de profilerte forskere på dette feltet er Tomas Hägg, professor ved Uni-

versitetet i Bergen. I 1980 presenterte han denne litterære sjangeren for et større publikum i boka *Den antika romanen* som er blitt oversatt til engelsk (1983), tysk (1987) og gresk (1992).

Om bredden i Hæggs interesser vitner en bibliografi over hans skrifter og Hæggs egen skildring av hans utvikling som antikkforsker som begynte innleder boka som anmeldes her. Foruten den antikke roman finner vi som særlige tyngdepunkt: biografi i antikken, Filostratos: *Apollonios' liv*, Fotios: *Biblioteket* med innholdsangivelser av en rekke, ofte ellers tapte, antikke verk, og som det mest eksotiske: gresk i Nubia.

Parthenope: Studies in Ancient Greek Fiction (1969-2004) er et utvalg av Hæggs artikler om greske romaner og andre typer fiksjonslitteratur. Artiklene er beregnet på et forskningspublikum; det siteres på gresk, tysk, fransk og italiensk uten oversettelse og det er rikelig med fotnoter med henvisninger til annen spesiallitteratur, ofte av mer generell relevans enn for antikken alene, og med Hæggs vurdering av hvor nyttig han synes denne litteraturen er for hans vinklinger mot antikken. Slik tjener flere av artiklene som en innføring i problemstillinger med betydning utover det greske materiale som artiklene bygger på.

I sin første artikkel fra 1969, "The *Ephesiaca* of Xenophon Ephesius – Original or Epitome?" (oversatt fra tysk og oppdatert bibliografisk for dette bindet av Hagg selv), viser Hagg at de grunner man har anført for at den teksten vi har overlevert av

Xenofons roman skulle være en forkortet utgave av en opprinnelig lenger en, ikke holder stikk. Romanens uomtvistelige, men ikke særlig alvorlige mangler bør heller tilskrives feil i tekstoverleveringen og også hos forfatteren selv.

I artikkelen "The *Parthenope Romance* Decapitated" (1984) viser Hagg hvordan vi ved å føre sammen greske papyrusfragmenter og et koptisk martyrvita kan utvide vår kunnskap om den ellers tapte gresk romanen *Parthenope*, som også har lånt sitt navn til artikkelsamlingen. Rett inn i forskerverkstedet føres vi når Hagg i et etterskrift til artikkelen forteller at han mens artikkelen var til trykking, er blitt gjort oppmerksom på en fragmentarisk bevart persisk verseroman, som Hagg på grunnlag av utgavens engelske resymé forstår er basert på den greske *Parthenope*. I samarbeid med iranisten Bo Utas har Hagg senere presentert fragmentene i oversettelse og rekonstruert denne romanens handling i boka *The Virgin and her Lover. Fragments of an Ancient Greek Novel and a Persian Epic Poem* (Leiden: Brill 2003).

Foranlediget av den persiske verseromanen drøfter Hagg i artikkelen "The Oriental Reception of Greek Novels: A Survey with some Preliminary Considerations" (1986) muligheten for at antikke greske romaner har øvet innflytelse direkte og indirekte på orientalsk litteratur.

Parthenope møter vi også i artikkelen "*Callirhoe and Parthenope: The Beginnings of the Historical Novel*", der Hagg først gjennomgår

kriterier for at en fortelling kan kalles en historisk roman, for så å undersøke om noen av de greske romanene tilfredsstillende disse kravene. Det gjør de to romanene nevnt i artikkeltittelen, hvis vi legger til grunn det vi må anta var samtidens forventninger til historisk korrekthet.

Häggs interesse for Nubia, som ble vakt under en reise vinteren 1972-73, representeres i denne samlingen i artikkelen "Black Land of the Sun: Meroe in Heliodoros's Romantic Fiction" (2000), der Hagg ser på hvordan de opplysninger Heliodoros gir om forhold i Nubia, lar seg forene med vår viten.

I artikkelen "Photius at Work: Evidence from the Text of the *Bibliotheca*" (1973) viser Hagg hvordan Fotios

gikk fram i sine resymeer og utdrag fra Filostratos: *Apollonios' liv*. Da Fotios også refererer og siterer fra ellers tapt antikk litteratur, er det særlig viktig å kunne danne seg et bilde av hans metode på grunnlag av de tilfeller der det han gjengir fra, er bevart i en egen teksttradisjon.

Å si noe om de resterende 10 artiklene og 7 bokanmeldelsene gjengitt i dette bindet, ville føre for langt. Boka kan ha noe å gi til alle som har vitenskapelige interesser ikke bare i den greske roman, men også i romanens historie og tilgrensende sjangere, fortellingsteknikker, antikke verks resepsjon i orientalsk litteratur med mer.

Kyrre Vatsend

Nok en bok fra Jens Nielssøns privatbibliotek

ERNST BJERKE

I forrige nummer av *Klassisk Forum* forsøkte jeg å gi en redegjørelse for de bevarte bøkene fra biskop Jens Nielssøns privatbibliotek. Siden den gang har antikvarbokhandler Richard Sørbø gjort meg oppmerksom på ytterligere en bok med biskopens navnetrekk. Det dreier seg om et eksemplar av Hieronymus Cardanus' *Opus novum de proportionibus numerorum ...*, trykt i Basel i 1570. Den italienske matematikeren, legen og filosofen Cardanus (1501 – 76) var en av sin tids største og mest innflydelsesrike algebraikere. Såvidt vites er dette den eneste boken fra biskopens bibliotek som nå er i privateie. Den skal imidlertid befinne seg i utlandet. Eksemplaret er utstyrt med eiersignaturen "Johannis Nicolaj Asloensis" (Cappelens antikkvariat, katalog 352).

Res coquinaria

GUNN HAALAND

Som nevnt mange ganger tidligere – for den jevne romer bestod kosten av kornprodukter og enkle grønnsaker. Til å begynne med lagde de grøt av melet, senere begynte de å lage brød. Til tross for at brød var på alle romeres bord, har vi hatt bare to brøddoppskrifter i spalten vår – Catos druebrød i 1986:1 og 'soldat'brødet i 1999:2 (med litt tvilsom proveniens). Det er flere grunner til det. Hos Apicius finner vi ingen brøddoppskrifter. Vi finner brød omtalt flere steder, til og med flere forskjellige sorter brød, men ingen oppskrifter, og få indikasjoner om hvilke ingredienser (i tillegg til mel) som ble brukt.

Det siste kan vi av og til slutte oss til av det Plinius sier om forskjellige kornsorter og brødbaking (bl.a. i bok XVIII, 26ff). Det vanlige er helt klart å bruke vann som fuktmiddel, men "noen har egg eller melk i deigen". Olje var kanskje heller ikke vanlig, og han virker helt sjokkert når han sier at "noen fredssommelige folkeslag bruker til og med smør når de baker kake"! Men det er vel heller smøret som sjokkerer, romerne brukte ikke smør, fløten lagde de ost av. Og skulle de ha fettstoff, brukte de olje eller spekk. Men Plinius sier også at de brukte hevingsmiddel. I tidligere tider, sier han, lagde de hevingsmiddel i store porsjoner, av hirse eller hvetemel som ble eltet med druesaft og formet til kaker som ble tørket i sola, og så

bløtete de opp en passende mengde og tilsatte deigen når de bakte. "I våre dager", sier han så, "blir hevingsmiddel lagd av mel og vann og salt, det kokes til en grøt som får stå og surne. Som regel koker de den ikke i det hele tatt, men bruker deigen som er igjen fra dagen før." Dette er det vi kaller surdeig.

Siden det er akkurat 20 år siden vi hadde den første brøddoppskriften i *Klassisk Forum*, har jeg funnet fram til en annen, svært enkel brøddoppskrift hos Cato (kap. 83):

Panis depsticius (Knadd brød)

Slik lager du knadd brød: Vask hendene og bollen godt. Ha mel i

bollen, tilsett vann litt etter litt, og kna grundig. Når det er godt knadd, form deigen og stek den (i gruen) under et lokk.

Som vanlig, ingen mål, så her har jeg brukt fantasi, juksa litt og lagt til noen ingredienser:

- 7 dl hvetemel
- (eller blanding av hvete og spelt)
- 2 ts salt
- 2 dl vann
- 2 ss olivenolje
- 25 gram gjær

Løs gjæren i lunkent vann (og olje), og bland med melet (og saltet). Kna godt, ca 10 minutter.

Hev deigen i en times tid, slå den ned, kna igjen og kjevl ut til en ganske tynn leiv.

Så er spørsmålet hvordan dette skal stekes. Cato sier altså at det skal formes og stekes under en *testum*. Det er et slags hvelvet lokk som man satte

på ildstedet, med glør oppå. Det er det litt vanskelig å få gjort i et moderne hjem, så jeg har valgt en annen løsning, som jeg mener det kan være belegg for. Jeg kjevlet altså ut deigen til en relativt tynn leiv, la den på bakeplaten (på bakepapir), lot den etterheve litt, penslet med olje og stekte den på 220 grader til den var gyllenbrun (ca 20 minutter). Du kan godt dele deigen i to og steke i to omganger, hvis du vil ha mindre leiver. Jeg strødde også timian og rosmarin på før steking, grovt salt er også en mulighet. Dette minner jo sterkt om det italienske brødet *focaccia* – og det er her jeg mener mitt belegg kommer inn. Under en utgraving i nord-Puglia ble det funnet noen (jernalder)fliser/plater som arbeiderne sa var akkurat maken til de bakeplatene som like til nylig ble brukt til å steke focaccia på.

Sendt av:

Klassisk Forum,
Institutt for filosofi, ide- og kunsthistorie og klassiske språk,
Postboks 1020, Blindern
0315 OSLO